

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS
Facultat de Filosofia i Lletres
Departament de Filologia Catalana i Lingüística General

**LA CONSUETA DE SAGRISTIA DE 1511 DE LA SEU DE MALLORCA
(Palma, Arxiu Capítular de Mallorca, ms. 3.400)**

Estudi de les fonts literàries i edició del text

TESI DOCTORAL
EN FILOLOGIA CATALANA

Dr. Gabriel Seguí i Trobat

Director:
Dr. Joan Mas i Vives

Palma
2011

**Universitat de les
Illes Balears**

LA CONSUETA DE SAGRISTIA DE 1511 DE LA SEU DE MALLORCA
(Palma, Arxiu Capitular de Mallorca, ms. 3.400)

Estudi de les fonts literàries i edició del text

TESI DOCTORAL
EN FILOLOGIA CATALANA

L'autor

Vist-i-plau del director de la tesi

Dr. Gabriel Seguí i Trobat

Dr. Joan Mas i Vives

PRESENTACIÓ

El present treball és una continuació de la nostra investigació sobre la litúrgia medieval de Mallorca abans del concili de Trento (1545-1563), que iniciarem amb l'edició del missal mallorquí de 1506. En efecte, ens proposam ara estudiar i fer conèixer un dels textos litúrgics més importants de la diòcesi de Mallorca al tombant de l'Edat Mitjana: la consuetud de sagristia de la Seu de Mallorca de 1511, escrita pel liturgista Mn. Joan Font, *Roig*. En aquest sentit, ens marcam aquests tres objectius:

a) Fer una edició filològica del text, però també pedagògica, perquè la temàtica del text és poc coneguda per molts dels seus potencials lectors; això significa posar a peu de plana nombroses notes de vocabulari i comentaris sobre les accions litúrgiques. Després, el vocabulari tornarà a comparèixer en un apèndix de lèxic organitzat en aquestes seccions: orfebreria, arquitectura i arts plàstiques en general, campanística, institucions canòniques, litúrgia, música i ram tèxtil.

b) Identificar les fonts literàries de la consuetud, per poder-ne destacar la continuïtat amb la tradició litúrgica i alhora la seva originalitat. El contingut dels formularis serà comparat amb altres textos litúrgics de la tradició de Mallorca (la consuetud de tempore de la catedral del s. XIV) o de la mateixa època (missal de 1506, ritual de sagraments de 1516, consuetud de sanctis de 1516). Deixam per a un estudi posterior la comparació detallada amb la resta de consuetuds catalanes medievals, especialment en referència a les litúrgies teatralitzades, perquè és un treball massa extens.

c) Ressenyar els particularismes lingüístics del cos principal i original de la consuetud.

Aquests tres objectius determinen, doncs, el mètode de la investigació: la transcripció íntegra del text, i l'anàlisi explicativa i comparativa del seu contingut, des d'un punt de vista literari, lingüístic i litúrgic, amb l'ajuda de les fonts i de la bibliografia.

L'estudi preliminar és la primera part del nostre treball. En el primer capítol, assajam definir el gènere documental de les consuetuds, i situar la consuetud de sagristia en el context de les consuetuds medievals catalanes i dels llibres litúrgics mallorquins pretridentins. Hem intentat, per això, elaborar un elenc fiable de les consuetuds medievals conservades als territoris catalans de l'antiga Corona d'Aragó; és un catàleg que encara s'haurà de completar, però ens hem esforçat perquè les notícies que donam siguin exactes. En efecte, als catàlegs i estudis que s'hi refereixen, hi hem trobat repeticions, omissions i errors, que hem procurat esmenar.

El capítol segon és la descripció codicològica del còdex de la consuetud, on s'estudien les seves principals característiques documentals i es mostra la distribució dels formularis.

En el capítol tercer, feim un intent d'aproximació a les persones dels dos oficials del Capítol mallorquí que intervingueren a la redacció de la consuetud: Mn. Joan Font i Mn. Eloi Garriga; especialment Mn. Font, és un referent a la producció litúrgica mallorquina anterior al concili tridentí. Aportam, doncs, dades inèdites sobre la trajectòria professional de tots dos a la Seu de Mallorca. D'altra ban-

da, esbossam també aquí una hipòtesi sobre la història de la redacció, malgrat la seva complexitat, deguda als nombrosos textos que s'hi inseriren posteriorment. Finalment, hi glossam la pervivència de la consuetat com a llibre litúrgic i d'estudi, amb l'esment dels principals autors que hi han fet referència i l'han utilitzada en els seus treballs.

En el capítol quart, destacam alguns dels elements litúrgics més significatius de la consuetat, excepte les litúrgies dramatitzades i les processons. Ara bé, l'aportació més valuosa que feim en aquest capítol, és la panoràmica cronològica de les determinacions episcopals i capitulars en matèria litúrgica esmentades a la consuetat.

El capítol cinquè, que és el més important d'aquest estudi, està dedicat, en primer lloc, a l'anàlisi més acurada dels elements teatrals i dels aspectes lingüístics de la llengua. Hi estudiarem les litúrgies dramatitzades en el seu context, i ressaltarem els aspectes més originals que contenen, sense deixar de banda altres recursos semblants. Cal advertir d'entrada que no les descrivim extensament, perquè ja ho han estat prou a la bibliografia respectiva; en canvi, hem volgut mostrar el sentit del que en diu la consuetat de sagristia, il·lustrar el seu valor i significat litúrgic, perquè és l'aspecte més absent en els estudis que s'han fet fins ara, i també precisar-ne els moviments, els paraments que s'hi utilitzen, els ministres que hi intervenen, etc. Endemés, comparem les litúrgies teatralitzades de la consuetat de sagristia amb les de la consuetat de tempore i la consuetat de sanctis de la Seu de Mallorca.

L'estudi dels trets més característics de la llengua del cos original de la consuetat ens informarà de l'estat del català en una època de canvis culturals profunds; sobretot, veurem un dels testimonis més extensos del català litúrgic, el lèxic del qual encara s'usa en gran part als nostres dies. De tota manera, més endavant, aquest punt serà objecte d'un estudi més aprofundit i complet, per mor de la seva importància per a la història de la llengua; per això, aquí ens limitam gairebé a fer-ne una guia de treball. Tenim la sort de conservar el ritual de sagraments de 1516, obra de Mn. Joan Font mateix, amb devers un 10 % de textos en català. La nostra pretensió és fer-ne una anàlisi comparativa, una de les poques oportunitats que hi ha en autors d'aquesta època. Quant als textos afegits posteriorment, els estudiarem també en una altra ocasió, degudament ordenats cronològicament, perquè aquí rau el seu valor.

A les conclusions, donam compte dels resultats més rellevants de la nostra investigació.

Formen part també de l'estudi preliminar els extensos índexs de persones, festes de sants, topònims, lèxic, fórmules eucològiques, cants, i litúrgies o intervencions dramatitzades, com també els plànols, els mapes, els dibuixos, els gravats i les fotografies, malgrat que estan ubicats després de la transcripció del text.

La segona part del nostre treball, que consideram la principal, és la transcripció íntegra de la consuetat de sagristia.

Vull agrair al Dr. Joan Mas i Vives l'atent acompanyament en la realització d'aquest treball; al Capítol i al personal de l'Arxiu Capítular de Mallorca, les faci-

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

litats donades per estudiar la consuetud de sagristia; a la comunitat de Lluc i a la Congregació de Missioners dels Sagrats Cors, per la comprensió que han tingut amb mi i pels mitjans que han posat al meu abast; i a totes les persones que m'han ajudat a dur a terme la present investigació, especialment al Dr. Gabriel Llopart, sempre disposat a atendre les meves consultes; a l'amic Pep Barceló, que m'ha auxiliat en qüestions de digitalització; als Drs. Joan Domenge, Eduardo Carrero, Elvira González i Maria Barceló, per l'assessorament en temes d'art i d'història medieval i aportant-me molts de materials d'interès; al Dr. Francesc Massip, per tot allò relacionat amb el teatre medieval; a la Sra. Anna Gudayol, per la revisió completa de la transcripció; als Drs. Joan Miralles i Joan Antoni Mesquida, per l'assessorament lingüístic; a la Dra. Maricarmen Gómez i al Sr. Sergi Zauner, per les consultes de qüestions musicals; al P. Ricard Janer, msscc, pels dibuixos; i al Sr. Antoni Mut i a la Sra. Esperança Beltran, per l'ajuda a resoldre dubtes de paleografia.

ESTUDI PRELIMINAR

CRITERIS DE L'EDICIÓ

Per transcriure el text de la consuetat, hem seguit, per norma general i amb rares excepcions, els criteris de la col·lecció, *Els nostres clàssics*, de l'Editorial Barcino:¹

1. Es posen en cursiva els textos bíblics i litúrgics llatins dels quals la consuetat indica l'incipit, i es transcriuen i s'identifiquen a peu de plana els qui han pogut ésser localitzats.

2. Conservació de les grafies de l'original, incloses les consonants dobles inicials sense valor fonètic significatiu i l'ús de u/v, i/j.

3. Separació dels mots d'acord amb les regles actuals.

4. Ús de títols, apòstrofs, dièresis i guionets, segons la normativa actual, excepte, pel que fa a l'apostrofació, en el cas de l'article masculí arcaic *lo* i d'alguns casos especials. Pel que fa a la puntuació, generalment es posen [,] o [·] per facilitar la lectura del text.

5. Ús de majúscules i minúscules segons els criteris actuals.

6. Substitució de *ll* per *l·l* quan té valor geminat.

7. Ús del punt volat [·]:

a) Geminació de consonants;

b) Elisió de vocals que avui es representen normativament;

c) Desaglutinació dels pronoms *y*, *us*, *u* amb el mot precedent.

d) Quan la vocal inicial d'un mot desapareix per confusió amb la vocal final del mot precedent.

8. Les cometes indiquen citació textual.

9. Es fan constar, entre claudàtors [], els grafemes, mots i títols que són reconstrucció del curador de l'edició i també les lletres o paraules que estan escapçades al còdex.

10. Divisió del text per formularis litúrgics, seguint l'estructura de la consuetat mateixa (numeració sobre el títol) i segons els calderons (numeració a la part esquerra del text). Amb tot, s'hi ha afegit una divisió per temps litúrgics, que el text no fa constar, però que hi és implícita, per facilitar la contextualització dels formularis en el marc de l'any litúrgic.

Pel que fa a la transcripció de les interpolacions, les correccions i les anotacions marginals:

1. No es transcriuen les anotacions al marge que serveixen simplement perquè els cerimoniers localitzin les rúbriques d'interès, ja que no aporten informació nova i normalment estan escrites posteriorment.

2. Les interpolacions i les anotacions marginals són transcrites com a notes a peu de plana, entre angles [*<* >], segons els casos:

a) Quan al text hi ha algun signe que remet a una anotació, el número de nota s'ubica en el lloc d'aquest signe;

b) En el cas d'una anotació que fa clarament referència a un formulari, el número de nota es posa darrere el títol d'aquest formulari.

¹ V. MARTÍNEZ, *L'edició filològica de textos*. València 1999, pp. 95-96.

c) Si una anotació no fa esment de cap formulari concret o és difícil ubicar-la en cap d'ells, aleshores el número de nota se situa darrere el número del foli corresponent.

3. Si hi ha més d'una nota corresponents a un mateix formulari o sense possibilitat d'assignar-les a cap d'ells, es transcriuen seguides al peu de la plana, separades per una doble barra [//].

4. En el cas de les anotacions que han estat completades posteriorment, es transcriu l'original en primer lloc i a continuació el text afegit, també entre angles, i precedit per l'abreviació **add.**

5. L'abreviació **add.** s'utilitza també quan l'anotació marginal va a final de paràgraf o és un comentari.

6. En el cas que s'afegesquin una o dues paraules al text mateix del cos principal, es col·loquen al seu lloc entre angles.

Quant a la transcripció dels textos llatins, ens regim per les normes establertes per al llatí medieval de la Comissió Internacional de Diplomàtica.²

² *Diplomatica et sigillographica. Travaux preliminaires de la Commission Internationale de Diplomatie et de la Commission Internationale de Sigillographie pour une normalisation internationale des éditions de documents et un vocabulaire international de la diplomatie et de la sigillographie.* Zaragoza 1984. Folia Caesaraugustana 1; cfr. V. MARTÍNEZ, o.c., pp. 106-106.

SIGLES I ABREVIATURES

ACB	Arxiu de la Catedral de Barcelona
ACL	Arxiu del Col·legi de Lluc (Mallorca)
ACM	Arxiu Capitular de Mallorca (Palma)
ADM	Arxiu Diocesà de Mallorca
AH	C. BLUME-G. M. DREVES, <i>Analecta hymnica medii aevi</i>
AMS	R. J. HESBERT, <i>Antifonale missarum sextuplex</i>
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
AST	<i>Analecta Sacra Tarraconensia</i> (des de 1925)
ATCA	<i>Arxiu de Textos Catalans Antics</i> (des de 1982)
BCN	Biblioteca de Catalunya
BDDM	Biblioteca Diocesana de Mallorca
BM	<i>Breviarium secundum usum Maioricensis Ecclesie</i> (1506)
BRAH	<i>Boletín de la Real Academia de la Historia</i> (des de 1877)
BSAL	<i>Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana</i> (des de 1885)
CAO	R. J. HESBERT-R. PROVOST, <i>Corpus antiphonalium officii</i>
CCCM	<i>Corpus Christianorum. Continuatio mediaevalis</i> (des de 1966)
CCSL	<i>Corpus Christianorum. Series latina</i> (des de 1954).
CS	Consueta de sanctis de la Seu de Mallorca (1516)
CSA	Consueta de sagristia de la Seu de Mallorca (1511)
CT	Consueta de tempore de la Seu de Mallorca (1350-1360; 1463-1484)
DCVB	A.M. ALCOVER-F. de B. Moll, <i>Diccionari català-valencià-balear</i>
DECLLC	J. COROMINES, <i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i>
DHU	A. DENZINGER-P. HÜNERMMAN, <i>Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum</i>
EV	F. BONASTRE I BERTRAN, <i>Estudis sobre la verbeta. La verbeta a Catalunya durant els segles XI-XVI</i>
LCVE	M. S. GROS, <i>Liber consuetudinum Vicensis Ecclesie</i>
LU	<i>Liber usualis missae et officio pro dominicis et festis</i> . Paris-Tornacii-Romae 1954.
MC	H. ANGLÈS, <i>La música a Catalunya fins al segle XIII</i>
MLC	<i>Miscel·lània Litúrgica Catalana</i> (des de 1978)
MM	<i>Missale secundum usum Maioricensis Ecclesie</i> (1506)
OAS	<i>Ordinarium de administratione sacramentorum</i> de Mallorca (1516)
PL	<i>Patrologia llatina</i> . J.-P. MIGNE (ed.). Paris 1844-1855
PU	Processoner de la Seu d'Urgell (1527)
RH	U. CHEVALIER, <i>Repertorium hymnologicum</i>
TPECV	M. S. GROS, <i>Troparium prosarium Ecclesiae Cathedralis Vicensis</i>

Llibres bíblics

a) Antic Testament

Ab	Abdies
Ag	Ageu
Am	Amós
Coh	Cohèlet
Cr	1 i 2 Cròniques
Ct	Càntic dels càntics

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

Dn	Daniel
Dt	Deuteronomi
Esd	Esdres
Est	Ester
Ex	Èxode
Ez	Ezequiel
Gn	Gènesi
Ha	Habacuc
Is	Isaïes
Jb	Job
Jl	Joel
Jon	Jonàs
Jos	Josue
Jr	Jeremies
Jt	Jutges
Lm	Lamentacions
Lv	Levític
Mi	Miquees
Ml	Malaquies
Na	Nahum
Ne	Nehemies
Nm	Nombres
Os	Osees
Pr	Proverbis
Ps	Salms
Re	1 i 2 Reis
Rt	Rut
Sa	1 i 2 Samuel
Sof	Sofonies
Zac	Zacaries

b) Nou Testament

Ac	Fets Apòstols
Ap	Apocalipsi
Co	1 i 2 Corintis
Col	Colossencs
Ef	Efesis
Fl	Filipencs
Fm	Filèmon
Ga	Gàlates
Hb	Hebreus
Jm	Jaume
Jn	1, 2 i 3 Joan
Jn	Joan
Jud	Judes
Lc	Lluc
Mc	Marc
Mt	Mateu
Pe	1 i 2 Pere
Rm	Romans

Te 1 i 2 Tessalonicencs
Tm 1 i 2 Timoteu
Tt Titus

Abreviatures convencionals

add. addició
ant. antífona
col. columna
f. foli
ibid. ibidem
n. número
p. pàgina

Símbols

§ número de formulari
// separació de les diverses interpolacions i afegits

FONTS I BIBLIOGRAFIA

1. FONTS I TEXTOS PARAL·LELS

ALCOVER, A. M.-MOLL, F. de B., *Diccionari català-valencià-balear*. Palma 1993.

ALTÉS I AGUILÓ, F. X., *El processoner de la Seu d'Urgell imprès l'any 1527*. Barcelona 2007.

ANGLÈS, H., *La música a Catalunya fins al segle XIII*. Barcelona 1988.

ARXIDUC LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA, *Les Balears. Descrites per la paraula i la imatge*. Volum quart. Mallorca II (Part especial). Palma 2002. Traducció de P. BONNÍN AGUILÓ i J. MOLL MARQUÈS.

BELETHUS, J., *Rationale divinatorum officiorum*. PL 202. Paris 1855.

BLUME, C.-DREVES, G.M, *Analecta hymnica medii aevi*. Leipzig 1886-1922.

BONASTRE I BERTRAN, F., *Estudis sobre la verbeta. La verbeta a Catalunya durant els segles XI-XVI*. Tarragona 1982.

BRAUN, R. (ed), *Opera Quodvultdeo carthaginensi episcopo tributa*, a CCL, vol. 60. Turnholti 1976.

Breviarium secundum usum Maioricensis Ecclesie. Venetiis 1506. Palma, Arxiu del monestir de les Canongesses Regulars Agustines, s/n.

CHEVALIER, U., *Repertorium hymnologicum*. Bruxelles 1892-1920.

Consueta de sanctis de la Seu de Mallorca (1516). Palma, Arxiu Capitular de Mallorca, ms. 3.411.

Consueta de tempore de la Seu de Mallorca (1350-1360; 1463-1484). Palma, Arxiu Capitular de Mallorca, ms. 3.412.

COROMINES, J., *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona 1983-1991.

DENZINGER, A.-HÜNERMMAN, P., *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Barcelona 1999.

DOMBART, B.-KALB, A. (eds.), *De civitate Dei*, llibre 18, cap. 23, a CCL, vol. 48. Turnholti 1955.

DURANTI, G., *Rationale divinatorum officiorum*. A. DAVRIL-T. M. THIBODEAU-B. G. GUYOT (eds.). CCCM 149-149B. Turnhout 1995-2000.

GROS, M. S., "El Liber consuetudinum Vicensis Ecclesie" del canonge Andreu Salmúnia. Vic, Museu Episcopal, ms. 134 (LXXXIV)", a MLC 7 (1996), pp. 175-294.

GROS, M. S., *Troparium prosarium Ecclesiae Cathedralis Vicencis*. Barcelona 2010.

HESBERT, R. J., *Antifonale missarum sextuplex*. Bruxelles 1953.

HESBERT, R. J.-PROVOST, R., *Corpus antiphonarium officii*. Roma 1963-1979.

HURST, D.-FRAIPONT, J. (eds.), *Bedae Venerabilis opera. Pars III Opera Homiletica. Pars IV Opera rhythmica*, a CCSL, vol. 122. Turnholti 1955.

Liber usualis missae et officio pro dominicis et festis. Paris-Tornacii-Romae 1954.

Ordinarium de administratione sacramentorum de Mallorca (1516). Palma, Biblioteca Balear de la Real, BB-SL-75.

Ordo divini officii (s. XIV). Lluç, Arxiu del Col·legi de Lluç, Vr 7.

Regulae de officiis sanctoralibus (1513). Lluç, Arxiu del Col·legi de Lluç, Vr 8.

SEGUÍ I TROBAT, G., *El missal mallorquí de 1506. Estudi i edició segons l'exemplar de la Biblioteca Bartomeu March de Palma*. Barcelona 2003.

2. BIBLIOGRAFIA

AA. DD., *Literatura catalana. Dels inicis als nostres dies*. Barcelona 1980 (2^a).

AA. DD., *Apòcrifs del Nou Testament*. Barcelona 1990.

AA.DD., *Eucharistia. Art eucarístic*. Catàleg de l'exposició realitzada a la Llonja de Palma (octubre-novembre 1993). Inca 1993.

AA.DD., *Un llegat humà per a ús diví. Ornaments litúrgics del Monestir de la Puríssima Concepció*. Catàleg de l'exposició al Monestir de la Puríssima Concepció de Palma (14 de desembre de 2002-9 de gener de 2003). Palma 2002.

ALOMAR I CANYELLES, A. I., *Les armes mítiques de Jaume I*. Palma 1994.

ALOMAR I CANYELLES, A. I., *L'Estendard, la festa nacional més antiga d'Europa (s. XIII-XXI)*. Palma 1998.

ALOMAR CANYELLES, A. I., *El teatre en la festa de l'Àngel Custodi de Mallorca (segles XV-XVI)*, a A. ROSSIC-A. SERRÀ CAMPINS-P. VALSALOBRE (eds.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*. Kassel 2001, pp. 161-174.

ALOMAR ESTEVE, G., "El altar mayor de la catedral de Mallorca y el enigma de la continuidad del cristianismo balear", a BRAH, CLXXIII-1976/1, pp. 35-62.

ALOMAR ESTEVE, G., *La capella de la Trinitat i les tombes dels reis de Mallorca*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 211-215.

ALÓS, J. M., "Speculum ecclesiae. Tractat litúrgic català del segle XV", a *Vida cristiana* 4 (1915), pp. 184-185.

ÁLVARO ZAMORA, M. I., "Encuadernaciones mudéjares", a *Artigrama* 23 (2008), pp. 445-481.

AMENGUAL I BATLE, J., *Orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*. Palma 1991.

AMENGUAL I BATLE, J., "Tres concilis, tres models d'Església i tres estils sinodals", a *BSAL* 55 (1999), pp. 7-54.

AMENGUAL I BATLE, J., *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1576-1962)*. Mallorca 2002 (2ª).

AMENGUAL I BATLE, J., *Origen de les Matines de Nadal a les illes Balears*, a AA.DD., *Les Matines de Nadal a les Illes Balears. Un dels orígens del teatre religiós a Europa (Drama litúrgic del Cicle de Nadal)*. Palma 2010, pp. 19-62.

ANDRADES MÁRQUEZ, T., "Encuadernaciones mudéjares de la biblioteca de Alfonso el Magnánimo: ms. 574 y 576. Biblioteca de la Universidad de Barcelona", a *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 25 (2003-2004), pp. 949-976.

ANDRIEU, M., *Les ordines romani du haut moyen âge*. 5 vols. Louvain 1961-1965.

ARCAS OBRADOR, B., *Estudio sobre costumbres litúrgicas especiales de Mallorca*. Palma 1926.

ARIÈS, PH., *Historia de la muerte en Occidente. Desde la Edad Media hasta nuestros días*. Barcelona 2000.

ARNAU, R., *Orden y ministerios*. Madrid 1995.

BARCELÓ ADROVER, P. «Versions del memorial "De la vinguda a Mallorca de l'Emperador Carles I d'Espanya i V d'Alemanya"», a *BSAL* 60 (2004), pp. 303-312.

BARCELÓ ADROVER, P., *Sepultures a l'antic convent de Sant Domingo de Palma*. Charlotteville 2010.

BARCELÓ CRESPI, M., *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*. Palma de Mallorca 1988.

BARCELÓ CRESPI, M., *Gabriel Móra, un humanista porrerenc*, a *Al tombant de l'Edat Mitjana. Tradició medieval i cultura humanística*. Palma 2000, pp. 199-211.

BARCELÓ CRESPI, M., "El testament de dos humanistes: Gabriel Mora i Gregori Genovard", a *BSAL* 58 (2002), pp. 281-290.

BARCELÓ CRESPI, M., *La talla de la Ciutat de Mallorca, 1512*. Palma 2002.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

BARCELÓ CRESPI, M.-ENSENYAT PUJOL, G., *Els Milià. Una altra nissaga de notaris a la Mallorca baixmedieval*, a *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*. Vol. I, Palma 2002, pp. 177-191.

BARCELÓ CRESPI, M.-ENSENYAT PUJOL, G., "Mossèn Gabriel Vaquer en el context de les lletres mallorquines de la tardor medieval", a *BSAL* 62 (2006), pp. 185-222.

BARCELÓ CRESPI, M.-ROSSELLÓ BORDOY, G., *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*. Palma 2006.

BARCELÓ, M.-ENSENYAT, G., *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*. Palma 2000.

BAUÇÀ DE MIRABÒ GRALLA, C., *La Real Cartuja de Jesus de Nazaret de Vallde-mossa: Formación y evolución de su patrimonio histórico-artístico*. Palma 2008.

BAUCELLS, J., "Vivencia eucarística y corriente popular en los siglos XIII y XIV: ver a Dios", a ASOCIACIÓN DE ARCHIVEROS DE LA IGLESIA EN ESPAÑA, *Memoria Ecclesiae XX*. Oviedo 2001, pp. 241-264.

BAYERRI, B., *Los códices de la Catedral de Tortosa. Novísimo inventario descriptivo*. Barcelona 1962.

BELLAVISTA, J., *Aportació a l'estudi de l'Ordinarium més antic de Mallorca i la seva relació amb el de Barcelona*, a P. J. LLABRÉS I MARTORELL-J. M. MARTÍ BONET (eds.), *Set segles i mig de germanor. Esglésies de Mallorca i del Principat. Miscel·lània commemorativa del 750 aniversari del Bisbat de Mallorca*, pp. 87-98.

BELLAVISTA, J., *Sacramentari de Barcelona. Edició i estudi del manuscrit de la Biblioteca Apostòlica Vaticana Vat. Lat. 3547*. Barcelona 1994.

BIBLIOTECA DIOCESANA DE MALLORCA, *Catàleg dels Certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere*. Palma 2006.

BORDOY COLOM, E., *Consueta parroquial Felanitx-Segle XVIII*. Transcripció i notes de P. XAMENA FIOL I J. XAMENA GALMÉS. Felanitx 2002.

BOSCH, M. DEL C., "Art i literatura fúnebres a l'Església mallorquina. I. Exèquies reials (De Maria Luïsa d'Orleans a Maria Cristina d'Habsburg)", a *Estudis baleàrics* 62/63 (1990), pp. 167-190.

BOUYER, L.-LECLERC, J.-VANDEN-BROUCKE, F., *Histoire de la spiritualité chrétienne*. Vol. 2. *La Spiritualité au Moyen Âge*. Paris 1961.

BOVER, J. M., *Biblioteca de escritores baleares*. Vol. I. Palma 1868.

BRAUN, J., *Diccionari litúrgic*. Barcelona 1925.

BRIQUET, C. M., *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*. Hildesheim-Zürick-New York 1991 (2^a).

BURCKARD, J., *Dietari secret*. València 2003.

CALAFAT, R.M.-QUINTANA, A., *La pervivència del rei en Jaume*. Palma 1992.

CAMPANER, A., *Cronicón mayoricense*. Palma 1984.

CARBÓ, F., *Nota sobre les estratègies discursives a propòsit d'un sermó de sant Vicenç Ferrer*, a *Actes del 9è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona 1999, vol. I. pp. 139-152

CARBONELL I CASTELL, X.-PARETS I SERRA, J.-MASSOT I MUNTANER, B.-ESTELRICH I MASSUTÍ, P.-MULET I BARCELÓ, A., *La música a la Seu*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 297-325.

CARRERO SANTAMARÍA, E., *Monjas y conventos en el siglo XIV. Arquitectura e imagen, usos y devociones*, a G. SERÉ-D. RICO-O. SANZ (eds.), *El "Libro del buen amor": textos y contextos*. Bellaterra 2008, pp. 207-235.

CARRERO SANTAMARÍA, E., "La arquitectura medieval al servicio de las necesidades litúrgicas. Los conjuntos de iglesias", a *Anales de historia del arte*, volumen extraordinario (2009), pp. 61-97.

CARRERO SANTAMARÍA, E., "Presbiterio y coro en la catedral de Toledo. En busca de unas circunstancias", a *Hortus artium medievalium* 15/2 (2009), pp. 315-327.

CASTRO CARIDAD, E., *Teatro medieval. 1: El drama litúrgico*. Barcelona 1997.

CÁTEDRA, P. M., *Liturgia, poesía y teatro en la Edad Media. Estudios sobre prácticas culturales y literarias*. Madrid 2005.

CHAPELLE, A. DE LA.-LE PRAT, A., *Les relevés de filigranes*. Paris 1996.

DU CANGE-CARPENTERII, D. P.- HENSCHEL, G. A. L., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Niort 1883-1887.

Consueta dels Rnts. sagristans majors de la iglesia parroquial de Santa Maria del Mar de Barcelona. Barcelona 1890.

DANIÉLOU, J., *Sacramentum futuri. Études sur les origines de la typologie bibli-que*. Paris 1950.

DEBONGNIE, P., "Dévotion moderne", a *Dictionnaire de spiritualité*. Vol. 3, col. 727-747. Paris 1957.

Diplomatica et sigillographica. Travaux preliminaires de la Commission Internationale de Diplomatique et de la Commission Internationale de Sigillographie pour une normalisation internationale des éditions de documents et un vocabu-

laire international de la diplomatie et de la sigillographie. Folia Caesaraugustana 1. Zaragoza 1984.

DOMENGE I MESQUIDA, J., *L'argenteria sacra a les esglésies de Mallorca (segles XIV-XVI)*. Palma 1991.

DOMENGE I MESQUIDA, J., "Una croce italiana del primo Trecento nella cattedrale di Maiorca", a *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, Serie III, vol. XXIV, 2-3, Pisa, 1994, pp. 613-628, làms. CLXXXVI-CC.

DOMENGE I MESQUIDA, J., *Tres segles d'obres a la Seu (s. XIV-XVI)*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 23-35.

DOMENGE I MESQUIDA, J., *Enlluernats per l'argent. Una visita al tresor*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 256-271.

DOMENGE I MESQUIDA, J., *L'obra de la Seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el Tres-cents*. Palma 1997.

DOMENGE I MESQUIDA, J., *La creu de Porreres i l'argenter Antoni Oliva*. Palma 2002.

DOMENGE I MESQUIDA, J., "La arquitectura en el reino de Mallorca, 1450-1550. Impresiones desde un mirador", a *Artigrama* 23 (2008), pp. 185-239.

DOMENGE I MESQUIDA, J., *L'arqueta esmaltada de la Seu de Palma: un lligam i més enigmes*, a M. BERNAT I ROCA (ed.), *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*. Palma 2009, pp. 164-181.

DOMENGE I MESQUIDA, J., *La construcción de la catedral de Mallorca entre 1400 y 1460: l'obra de les dues archades majós*, a A. SERRA (coord.), *Arquitectura en construcció en Europa en época medieval y moderna*. València 2010, pp. 143-182.

DOMENGE I MESQUIDA, J., "A laor de Déu e en remissió de pecats". *Deixes artístiques en el testament del prevere de Mallorca Pau d'Olesa (1442)*, a M. R. TARÉS (dir.), *Capitula facta et firmata. Inquietuds artístiques en el quatre-cents*. Valls 2011, pp. 483-549.

DONOVAN, R. B., *The liturgical drama in Medieval Spain*. Toronto 1958.

DUCHEL-SUCHAUX, G.-PASTOUREAU, M., *Guía iconográfica de la Biblia y los santos*. Madrid 2001.

DULIART, M., *L'art en el regne de Mallorca*. Mallorca 1989.

Enciclopedia de la encuadernación. Madrid 1998.

ENSENYAT, G., *Història de la literatura catalana a Mallorca a l'Edat Mitjana*. Palma de Mallorca 2001.

ESTEVA, M., *El directori perpetu litúrgic de Poblet del P. Francesc Dorda de l'any 1694. Presentació i edició del text.* Abadia de Poblet 1983.

ESTEVE, J. J.-MENZEL, C., *La música a Mallorca. Una aproximació històrica.* Palma 2007.

FÀBREGA GRAU, A., *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el renaixement, any 1580.* Barcelona 1978.

FORCELLINI, A.-FURLANETTO, I.-F. CORRADINI, F.- PERIN, I., *Lexicon totius latinitatis.* Patavii 1940.

FRAU, A., *Datos para la historia del reloj público de Palma o sea En Figuera (1386 á 1886)*, a BSAL 2 (1887-1888), n. 49 [10 gener 1887], pp. 2-6; i BSAL 2, n. 51 [10 febrer 1887], pp. 20-22.

FURIÓ, A., *Martirologio para las Islas Baleares y Pitiusas.* Palma 1850.

GALOBART I SOLER, J., "La consuetud de la parròquia de Sant Martí de Mura (1592-1633)", a MLC 7 (1996), pp. 295-340.

GALOBART I SOLER, J., "La consuetud parroquial de Sant Andreu de Castellcir escrita per mossèn Francesc Coma l'any 1666 (Vic, Arx. Episc., Castellcir J/1)", a MLC 12 (2004), pp. 349-383.

GALOBART I SOLER, J., "La consuetud de la parròquia de Sant Vicenç de Calders (1662)", a *Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès* VI/33 (2005), pp. 129-142.

GALOBART I SOLER, J., "La consuetud de la parròquia de Sant Pere de Viladecans (c. 1654)", a MLC 15 (2007), pp. 317-350.

GAMBÚS, M., "El trabajo artístico en Mallorca en los siglos XVI y XVII", a BSAL 43 (1987), pp. 157-172.

GAUDRIAULT, R., *Filigraanes et autres caractéristiques des papiers fabriqués en France aux XVIIe et XVIIIe siècles.* Paris 1995.

GENICOT, L., *Typologie des sources du Moyen Age occidental. Introduction.* Turnhout 1986.

GIESEY, R. E., *Le roi ne meurt jamais. Les obsèques royales dans la France de la Renaissance.* Paris 1987.

GESTEIRA GARZA, M., *La eucaristía, misterio de comunión.* Salamanca 1992 (2ª).

GÓMEZ MUNTANÉ, M. C., *El canto de la sibila.* 2 Vols. Madrid 1996-1997.

GÓMEZ MUNTANÉ, M. C., *La música medieval en España.* Kassel 2001.

GÓMEZ MUNTANÉ, M. C., *Una fuente desatendida con repertorio sacro mensural de fines del medioevo: el cantoral de la Concepción de Palma de Mallorca*, a K.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

KLÜGE-L. WELLKER (eds.), *Bordeline Areas in Fourteenth and Fifteenth Century-Music*. Münster-Middleton 2009, pp. 63-93.

GOÑI BEÁSOAIN DE PAULORENA, J. A., *Historia del año litúrgico y del calendario romano*. Barcelona 2010.

GREGORY, M.-CARROLL, S., *Language and Situation. Language Varieties and their Social Context*. London 1978.

GUASP GELABERT, B., "Antiguas parroquias de Mallorca en el Capbreu de'n Manresa", a AST 29 (1956), pp. 49-78.

GUASP GELABERT, B., "Bienes eclesiásticos en la Seo Mayoricense (siglos XIII y XI)", a AST 34 (1961), pp. 247-261.

GUDIOL I CONILL, J., *El mobiliari litúrgic*. Vic 1920.

GUDIOL I CONILL, J., *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*. Vic 1902 (2^a: 1933).

HAUF, A., *L'home que riu: entorn de la parodia medieval, a Temes mallorquins*. Montcada i Reixac 2010.

HUERTA VIÑAS, F., *Teatro religioso catalán. Las seis consuetas basadas en el Antiguo Testamento pertenecientes al ms. 1139 de la Biblioteca de la Diputación de Barcelona*. Barcelona 1975.

HUERTA VIÑAS, F., *Teatre bíblic*. Barcelona 1976.

INNOCENZO III, *Il sacrosanto mistero dell'altare (De sacro altaris mysterio)*. S. FIORAMONTI (ed). Città del Vaticano 2002.

INSTITUTO PER LE SCIENZE RELIGIOSE, *Conciliorum œcumenicorum decreta*. Bologna 1991.

ISASI, R., *Los Santos Juanes, patronos de Porreras*, a CÍRCULO DE ESTUDIOS, *Miscelánea balear dedicada a D. Antonio M. Alcover con motivo de la aparición del Diccionari Catalá-Valenciá-Balear*. Palma de Mallorca 1933, pp. 119-121.

IVORRA ROBLA, A., *Los sentidos de la liturgia en Amalario de Metz. Bautismo y Eucaristía*. Toledo 2007.

JACOBELLI, M. C., *El "risus paschalis" i el fonament teològic del plaer sexual*. Barcelona 1991.

JANINI, J., *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*. 2 vols. Burgos 1977-1980.

JAUME III, REI DE MALLORCA, *Lleis palatines*. 2 vols. Palma de Mallorca, 1991.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

JAUME MUNTANER, B., *Estudio sobre el Breviario mallorquín de la Beata*. Palma 1931.

JIMÉNEZ BARCELÓ, C., *Ornaments litúrgics*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 285-287.

JIMÉNEZ DUQUE, B.-SALA BALUST, L., *Historia de la espiritualidad cristiana*. Vol. I. Barcelona 1969.

JULIÀ ROSSELLÓ, B.-TORRES GOST, B., *La música en la Catedral de Mallorca*. Palma 1980.

JUNCOSA I GINESTÀ, I., "La consuetud de Sant Julià de Tregurà -Vic, Arxiu Episcopal, Tregurà I/I", a MLC 6 (1995), pp. 327-342.

JUNGSMANN, J. A., *El sacrificio de la misa. Tratado histórico-litúrgico*. Madrid 1951.

KAMEN, H., *Canvi cultural a la societat del segle d'or. Catalunya i Castella. Segles XVI-XVII*. Lleida 1998.

LADERO QUESADA, M. A., *Las fiestas en la cultura medieval*. Barcelona 2004.

LE GOFF, J.-TRUONG, N., *Una historia del cuerpo en la Edad Media*. Barcelona 2005.

LIEJA, A. DE, *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*. Edició crítica de J. A. YSERN LAGARDA. Barcelona 2004.

LUCERO COMAS, LL., "Litúrgia i paralitúrgia del dia de Nadal a la Seu de Girona segons la consuetud de 1360", a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* vol. XXXV (1995), pp. 159-181.

LLABRÉS, G., "La Seo de Mallorca. Inventario de 1397", a BSAL 2 (1887-1888): n. 49 [10 gener 1887], p. 6; n. 51 [10 febrer 1887], pp. 23-23.

LLABRÉS, G., "Cobles del deualament de la creu, que fa cada any en la Seu de Mallorca", a BSAL 2 (1887-1888), n. 55 (10 d'abril de 1887), pp. 53-55.

LLABRÉS, G., "Repertorio de consuetas representadas en las iglesias de Mallorca (siglos XV-XVI)", a *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* 5 (1901), pp. 127-134; 6 (1902), pp. 127-134; 456-466.

LLABRÉS, G., "Consuetud de la nit de Nadal", a BSAL 15 (1915-1915), n. 408 (mars de 1914), pp. 38-46.

LLABRÉS, J.-PASCUAL, A., *La sala capitular i el claustre, un conjunt barroc en el marc gòtic*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*, pp. 165-175.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

LLABRÉS I MARTORELL, P. J., *Un vestigi de concelebració a la missa pontifical del bisbe de Mallorca*, a *II Congrés Litúrgic de Montserrat. Secció d'història*. Vol. III. Montserrat 1967, pp. 257-264.

LLABRÉS I MARTORELL, P. J., "L'eclesiologia de la carta del Bisbe Campins sobre la restauració de la Seu de Mallorca", a *Comunicació* 67 (1990), pp. 15-27.

LLABRÉS I MARTORELL, P. J., *Els goigs de la Mare de Déu en el Missal mallorquí del 1506*. Mallorca 1992.

LLABRÉS I MARTORELL, P. J., *La celebració litúrgica*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 217-238.

LLABRÉS I MARTORELL, P. J., *Celebrar Nadal a Mallorca. Història, teologia, pastoral. El cant de la Sibil·la i altres tradicions mallorquines*. Palma de Mallorca 1999 (2^a).

LLABRÉS I MARTORELL, P. J.; *La restauración de la Catedral de Mallorca por iniciativa del obispo de Mallorca Pere-Joan Campins en 1904. Fundamentación teológico-litúrgica*, a *Fovenda sacra liturgia. Miscelánea en honor del Dr. Pere Farnés*. Barcelona 2000, pp. 35-52.

LLABRÉS I MARTORELL, P. J., "La litúrgia com a motiu i inspiració de l'obra de Gaudí a la Seu de Mallorca", a *Comunicació* 101-102 (2002), pp. 147-178.

LLABRÉS I MARTORELL, P. J., recensió de G. SEGUÍ TROBAT, *El missal mallorquí de 1506. Estudi i edició segons l'exemplar de la Biblioteca Bartomeu March de Palma*, a *Comunicació* 107 (2003), pp. 105-107.

LLABRÉS I MARTORELL, P. J., "Els sants en el Missal mallorquí de 1506. Identitat, fonts i pervivència en el culte i en la pietat popular de Mallorca", a *Comunicació* 107 (2003), pp. 19-54.

LLOMPART, G., "La fiesta del Corpus y representaciones religiosas en Barcelona y Mallorca (siglos XIV-XVIII)", a *AST* 39 (1967), pp. 25-45.

LLOMPART, G.-JUAN, J., "Las Vírgenes Sagrario de Mallorca", a *BSAL* 23 (1961-1967), pp. 177-192.

LLOMPART, G., "La danza religiosa de sant Joan Pelós en las Islas Baleares", a *Revista de dialectología y tradiciones populares* 23 (1967), pp. 273-287.

LLOMPART, G.-MUNTANER, J., "El patronazgo de Santa Práxedes sobre el Reino de Mallorca", a *AST* 41 (1968), pp. 279-297.

LLOMPART, G., "La fiesta del Corpus y representaciones religiosas en Zaragoza y Mallorca (siglos XIV-XVI)", a *AST* 42 (1970), pp. 181-209.

LLOMPART, G., "El Ángel Custodio en los Reinos de la Corona de Aragón", a *Boletín de la Cámara oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca* 673 (1971), pp. 147-188.

LLOMPART, G., "Cortejos luctuosos y patrióticos en la Mallorca medieval", a BSAL 33 (1968-1972), pp. 314-331.

LLOMPART, G., *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*. Palma de Mallorca 1977-1980.

LLOMPART, G., *Aspectos medievales de la "Festa de l'Estandard" (Mallorca)*, a *Etnografía y tradiciones populares. III Congreso Nacional de Palma de Mallorca*. Zaragoza 1977, pp. 207-222.

LLOMPART, G., "El davallament de Mallorca, una paralitúrgia medieval", a MLC 1 (1978), pp. 109-133.

LLOMPART, G., "Bordadores medievales en Mallorca", a BSAL 37 (1979), pp. 201-230.

LLOMPART, G., "Teatre religiós mallorquí en temps del bisbe Arnedo", a *Randa* 10 (1980), pp. 99-105.

LLOMPART, G., "Dos notas de arte medieval en Mallorca: un busto relicario del siglo XV e interrelación de un palio bordado y una paraliturgia medieval", a *Archivo Español de Arte* 53 (1980), pp. 388-394.

LLOMPART, G., "Horas medievales y Relojos de Pasión modernos en Mallorca y Cataluña", a *Revista de dialectología y tradiciones populares* 36 (1981), pp. 3-11.

LLOMPART, G., *Estandartes mallorquines de Pasión*, a *Religiosidad popular. Folklore de Mallorca. Folklore de Europa*. Palma de Mallorca 1982, pp. 127-143.

LLOMPART, G., *El Ángel Custodio en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media*, a *Fiestas y Liturgia. Actas del coloquio celebrado en la casa de Velázquez-Fêtes et Liturgie. Actes du colloque tenu à la Casa de Velázquez 12/14-XII-1985*. Madrid 1988, pp. 249-270.

LLOMPART, G., "La catedral gótica de Mallorca como centro difusor de teatro popular", a *Revista de dialectología y tradiciones populares* 43 (1988), pp. 359-362.

LLOMPART, G., "Maestros albañiles y escultores en el Medievo mallorquí", doc. XIX, a BSAL 49 (1993), pp. 249-272.

LLOMPART, G., *El teatre medieval a la Seu*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 91-97.

LLOMPART, G.-MATEO, I.-PALOU, J. M., *El cor*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 107-121.

LLOMPART, G., *La Mare de Déu morta a Mallorca entre el folklore i la litúrgia*, a *Món i misteri de la festa d'Elx*. València 1996, pp. 93-100.

LLOMPART, G.-PALOU, J. M., *De portal a portal: innovació i tradició a l'escultura mallorquina del segle XV, a XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Al tombant de l'Edat Mitjana. Tradició medieval i cultura humanista*. Palma 2000, pp. 407-425.

LLOMPART, G., *Fonts menors i mínimes del teatre medieval mallorquí*, a A. ROS-SIC-A. SERRÀ CAMPINS-P. VALSALOBRE (eds.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*. Kassel 2001, pp. 141-150.

LLOMPART MORAGUES, G., "«Item lego ecclesie...». El testament medieval i el patrimoni eclesial a Mallorca", a *Randa* 55 (2005), pp. 43-67.

LLOMPART I MORAGUES, G., *El regal d'un rei*, a G. LLOMPART I MORAGUES-R. J. PUJADES I BALLESTER-J. SAMSÓ MOYÀ, *El món i els dies. L'atles català. 1375*. Barcelona 2005, pp. 57-66.

LLOP I BAYO, F., *Catedral de Santa Maria (Catedral de Mallorca)-CIUTAT DE PALMA. Informe sobre la torre, las campanas y los toques* (1994). <http://campaners.com/php/textos.php?text=1343> (22/03/2011).

LLOP I BAYO, F., *Les campanes de la Catedral de Mallorca: la més antiga música viva* (14-01-2002). <http://campaners.com/php/textos.php?text=1515> (22/03/2011).

MADURELL I MARIMÓN, M., "La consuetud de la parròquia de Sant Feliu de Codina de 1756", a *AST* 39 (1966), pp. 71-85.

MARCOS CASQUERO, M. A.-OROZ RETA, J., *Lírica latina medieval*. Vol. II. *Poesía religiosa*. Madrid 1997.

MARQUÉS CASASNOVAS, J., "El frontal de oro de la Seo de Gerona", a *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* 13 (1959), pp. 213-213.

MARTÍ MESTRE, J., (ed.), *Llibre d'antiquitats*. València-Barcelona 1994.

MARTÍNEZ OLIVER, B., *Art i església a la Mallorca del segle XVI a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique (1573-1604)*. Tesina presentada al Departament d'Art i Musicologia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona 2008.

MARTÍNEZ OLIVER, B., *Visitatio rerum. El control del patrimoni eclesiàstic a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vich i Manrique. El cas del santuari de Lluc (1591-1599)*. Palma 2010.

MARTIMORT, A. G., *Les "ordines", les ordinaires et les cérémoniaux*. Turnhout 1991.

MAS FORNÉS, A., *De pagesos a cavallers: l'extracció social del cardenal Antoni Cerdà (segles XV-XVI)*, a *Al tombant de l'Edat Mitjana. Tradició medieval i cultura humanista. XVIII Jornades d'Estudis Locals*. Palma 2000, pp. 437-450.

MAS VIVES, J., "El Misteri dels Set Sagraments: una "fantasia" teatral de la primera meitat del segle XVI", a BSAL 49 (1993), pp. 273-306.

MAS VIVES, J., "El gènere de la "moralitat" en el teatre català antic", a *Llengua & Literatura* 7 (1996), pp. 91-104.

MAS VIVES, J., *El teatre religiós del segle XVI*, a A. ROSSIC-A. SERRÀ CAMPINS-P. VALSALOBRE (eds.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*. Kassel 2001, pp. 17-33.

MAS I VIVES, J.-PERELLÓ FELANI, F. (eds.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. 2 vols. Palma-Barcelona 2003-2006.

MASSIP, F.-KOVÁCS, L., *El baile, conjuro ante la muerte. Presencia de lo macabro en la danza y la fiesta popular*. Ciudad Real 2004.

MASSIP BONET, F., *Teatre religiós medieval als Països Catalans*. Barcelona 1984.

MASSIP BONET, F., *El Rosselló: punt de confluència de les cultures catalana i occitana en la dramatització de la Passió*, a *Actes du Colloque International Josep-Sebastià Pons (Montpeller, XI-1986)*. Montpèlher 1987, pp. 127-136.

MASSIP BONET, F., "Les primeres dramatitzacions de la Passió en llengua catalana", a *D'Art* 13 (març 1987), pp. 253-268.

MASSIP BONET, F., *El teatro medieval. Voz de la divinidad, cuerpo de histrión*. Barcelona 1992.

MASSIP BONET, F., "Elements teatrals de la processó del Corpus a Tortosa (segles XIV-XVII)", a *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. Miscel·lània Jordi Carbonell*, 3. Barcelona 1992, pp. 43-80.

MASSIP BONET, F., "La dramatisation de la Passion dans les pays de langue catalane et le dessin scénique de la cathédrale de Majorque", a *Fifteenth-Century* 20 (1993), pp. 201-238.

MASSIP BONET, F., "El descendimiento de la cruz: la vitalidad de una tradición", a *Hispanorama* 65 (november 1993), pp. 26-39.

MASSIP BONET, F., (ed.) *Formes teatrals de la tradició medieval*. Actes del VII Col·loqui de la Societat Internationale pour l'Étude du Théâtre Médiéval. Girona, juliol de 1992. Barcelona 1995.

MASSIP BONET, F., *Tradició i vitalitat del teatre religiós català*, a *Germinabit. L'expressió religiosa en llengua catalana al segle XX*. Barcelona 2002, pp. 125-135.

MASSIP BONET, F., "Rei d'innocents, bisbe de burles. Personatges festius en dos quadres de Bruegel", a *Matèria* 3 (2003), pp. 57-63.

MASSIP BONET, F., "Un dolore fatto gioia. Passione, morte e resurrezione della Vergine nel Medioevo ispanico", a *Comunicazioni sociali* 2 (maggio-agosto 2003), pp. 211-220.

MASSIP BONET, F., *Història del teatre català*. Vol. 1. *Dels orígens als nostres dies*. Tarragona 2007.

MASSIP BONET, F., *Rei d'innocents, bisbe de burles: rialla i transgressió en temps de Nadal*, a J. LL. SIRERA TURÓ (ed.), *Estudios sobre teatro medieval*. València 2008, pp. 131-146.

MASSIP BONET, F., "La muerte en danza: lo macabro en el arte, el teatro y la fiesta popular en la península ibérica", a *Prospero* 15 (2009), pp. 11-27.

MASSIP I BONET, F. *A cos de rei. Festa cívica i espectacle del poder reial a la Corona d'Aragó*. Valls 2010.

MASSOT I MUNTANER, J., "Notes sobre la pervivència del teatre català antic", a *Estudis romànics* 11 (1962), pp. 49-99.

MATEU MAIRATA, G., *Cardenales de Mallorca*. Palma 1981.

MENZEL SANSÓ, C., *Il codice SVI di Pau Villalonga (1534ca-1609) ed il fascicolo SEMI conservati nell'Archivio Capitulare di Mallorca*. Tesina de Musicologia presentada a la Università degli Studi de Pavia, 2004.

MESQUIDA I CANTALLOPS, J.-A., *La Pràctica mercantívol de Joan Ventallol. Estudi lingüístic i edició d'un text matemàtic del segle XVI*. Tesi doctoral pro manuscrito. Palma 1996.

METZ, A. DE, *Missa expositionis geminus codex*, a *Amalarii episcopi opera liturgica omnia*. I. M. HANSSENS (ed.). Vol. I. Città del Vaticano 1948.

MIRALLES I MONTSERRAT, J., *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI*. Vol. I. Barcelona 2006.

MIRALLES SBERT, J., "Dos consagraciones ignoradas", a *BSAL* 12 (juny 1908), pp. 81-86.

MIRALLES I SBERT, J., *Catálogo del Archivo Capitulare de Mallorca*. 3 vols. Palma 1936-1943.

MIRALLES SBERT, J., *Las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca*. Palma de Mallorca 1961.

MIRÓ I BALDRICH, R., *La processó del Corpus i els entremesos. Cervera, segles XIV-XIX*. Barcelona 1998.

MONTANER, P. DE, *Blasons i persones a la Seu*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 327-339.

MONTEVECCHI, B.-VASCO ROCCA, S., *Suppellettile ecclesiastica*. Vol. 1. Firenze 1988.

MOREY CARBONELL, B., *Parroquia de San Nicolás de Bari. 700 años de andadura*. Palma 2003.

MULET, B.-ROSSELLÓ, R.-SALOM, J., *Sineu aixeca una nova església*. Sineu 1996.

MUNAR I MUNAR, F., *Aspectes culturals de la Setmana Santa*. Tesi doctoral pro manuscripto. Palma 1991.

MUNAR I MUNAR, F., *Algunes notes històriques sobre el davallament i les representacions de Setmana Santa a Mallorca*, a A. ROSSIC-A. SERRÀ CAMPINS-P. VALSALOBRE (eds.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*, pp. 219-233.

MUNTANER BUJOSA, J., "El Ángel Custodio de Mallorca", a BSAL 32 (1961-1962), pp. 1-24.

MUNAR I OLIVER, G., *La devoción de Mallorca a la Asunción*. Palma de Mallorca 1950.

MUNAR I OLIVER, G., *L'antic ritual mallorquí*. Palma de Mallorca 1961.

MUNAR I OLIVER, G., "Espigando entre papeles viejos. El perfume cristiano de unos testamentos", a *Lluc* 506 (abril 1963), pp. 135-139.

NIGORRA I BARCELÓ, B., *Notes sobre els tocs de campana de nostra santa església catedral basílica*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 247-255.

OBRADOR I SOCIES, J.-MAS VIVES, J., "La Consueta dels Pastorels del notari Ferragut: una nova mostra de teatre nadalenc mallorquí del segle XVI", a BSAL 44 (1988), pp. 203-222.

O'CALLAGHAN, R., *El Archivo y los códices de la catedral de Tortosa*. Tortosa 1897.

ODRIOZOLA, A., *Catálogo de libros litúrgicos, españoles y portugueses, impresos en los siglos XV y XVI*. Pontevedra 1996.

PALAZZO, E., "Art et liturgie au Moyen Age. Nouvelles approches anthropologique et épistémologique", a *Anales de historia del arte*, volumen extraordinario (2010), pp. 31-74.

PASCUAL, B. "Transllat de l'inventari de la capella de Madona Santa Maria de Lluc", a BSAL 10 (1903-1904), n. 286 (gener de 1904), pp. 209-211; n. 287 (febrer de 1904), pp. 224-228.

PASCUAL, M., *Breviari mallorquí*, a *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Vol. 2 (1989), pp. 246-247.

PASCUAL, M., *Fragments del Breviari de l'Església de Mallorca. Preparat per Bartomeu Caldentey, nadiu de Felanitx, i estompat per Nicolau Calafat, nadiu de Valldemossa*. Palma de Mallorca 1995.

PEREA SIMÓN, E., *Església i societat a l'arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII. Un estudi a través de les visites pastorals*. Tarragona 2000, pp. 545-547.

PÉREZ-HIGUERA, T., *Calendarios medievales. La representación del tiempo en otros tiempos*. Madrid 1997.

PERRIN, J.-VASCO ROCCA, S. (dirs.), *Thesaurus des objets religieux. Meubles, objets, linges, vêtements et instruments du musique du culte catholique romain*. Paris 1999.

PIFERRER, P., *Recuerdos y bellezas de España: Mallorca*. Madrid 1842.

PIFERRER, P.-QUADRADO, J. M., *Islas Baleares*. Palma de Mallorca 1969.

PLADEVALL, A.-PONS I GURÍ, J. M., *Particularismes catalans en els costumaris dels segles XIII-XVIII, a II Congrés Litúrgic de Montserrat*. Vol. III. Montserrat 1967, pp. 91-159.

PLANAS, J.; FITÉ-F. (eds.), *Ars Sacra. Els tresors artístics de la Catedral de Lleida*. Lleida 2001.

PUIG I FERRETÉ, I. M.-GINER MOLINA, M. A., *Índex codicològic del Viage literario de Jaume Villanueva*. Barcelona 1998.

PUIG I OLIVER, J. DE-MIRÓ I BALDRICH, R.-VILA I MEDINYÀ, P., "La consuetat de Sant Joan de Perpinyà (segles XIV-XV). Edició i estudi", a ATCA 27 (2008), pp. 115-350.

PUIGVERT I SOLÀ, J. M., *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetat: Riudellots de la Selva*. Barcelona 1986.

QUETGLAS I NICOLAU, P., *Elementos básicos de filología y lingüística latinas*. Barcelona 2006.

QUINTANA I TORRES, A., *La festa de l'Estandart. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*. Barcelona 1998.

RAPP, F., *L'Église et la vie religieuse en Occident à la fin du Moyen Âge*. Paris 1971.

RIGHETTI, M., *Historia de la liturgia*. 2 Vols. Madrid 1955.

RODRÍGUEZ, P.-ADEVA, I.-DOMINGO, F.-LANZETTI, R.-MERINO, M. (eds.) *Catechismus Romanus seu Catechismus ex Decreto Concilii Tridentini ad Parochos Pii Quinti Pont. Max. iussu editus*. Roma 1989.

ROMEU I FIGUERAS, J., *Teatre hagiogràfic*. Barcelona 1957.

- ROMEU I FIGUERAS, J., *Teatre català antic*. 3 vols. Barcelona 1994-1995.
- SABATER, T., *La pintura mallorquina del segle XV*. Palma 2002.
- SAGRISTÁ, E., *La Catedral de Mallorca. Contribución al estudio de su solución arquitectónica*. Castellón de la Palna 1948.
- SAGRISTÁ, E., *La Catedral de Mallorca. Un capítulo de su historia antigua: los corredores de los cirios*. Palma de Mallorca 1949.
- SAGRISTÁ, E., *La Catedral de Mallorca. El enigma de la capilla de la Trinidad*. Castellón de la Plana 1952.
- SANTANDREU BRUNET, P. J., *Teatre sobre la vida adulta de Jesús (segle XVI)*. Barcelona 2003.
- SARDÀ I SALVANY, F., *Consueta parroquial de la iglesia de Sant Feliu Africà, Martir, de Sabadell*. Sabadell 1898.
- SARTORE, D., *L'Adoratio crucis come esempio di progressiva drammatizzazione nell'ambito della liturgia*, a CENTRO DI STUDI SUL TEATRO MEDIOEVALE E RINASCIMENTALE (ed.), *Dimensioni drammatiche della liturgia medioevale*. Atii del 1ª Convegno si Studio. Viterbo, 21 maggio, 1-2 giugno 1976. Roma 1977, pp. 119-125.
- SASTRE I MOLL, J., *La Seu de Mallorca (1390-1430. La prelatura del bisbe Lluís de Prades i d'Arenós*. Palma 2007.
- SEGARRA, MILA, *Història de la normativa catalana*. Barcelona 1995.
- SEGUÍ MAS, G., "Sínodes de l'Església de Mallorca", a *Butlletí Oficial del Bisbat de Mallorca* any 121/1 (1981), pp. 66-68.
- SEGUÍ I TROBAT, G., *El català en els rituals de sagraments de la diòcesi de Mallorca (1516-1847)*. Barcelona 1994.
- SEGUÍ I TROBAT, G., "Itineraris processionals per la Ciutat de Mallorca tardomedieval: les processons per diverses necessitats", a BSAL 64 (2008), pp. 247-254.
- SEGUÍ I TROBAT, G., *Litúrgia i teatralitat a la fi de l'Edat Mitjana. Els honors fúnebres dels bisbes segons la Consueta de sagristia (1511) de la Seu de Mallorca*, a M. BERNAT I ROCA (ed.), *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*. Palma 2009, pp. 450-463.
- SEGUÍ I TROBAT, G., *La consueta de sagristia de la Seu de Mallorca de 1511*, a *La Ciutat de Mallorca i els segles del Gòtic. XXVIII Jornades d'estudis històrics locals*. Palma 2010, pp. 351-360.
- SEGUÍ I TROBAT, G.-VICENS VIDAL, F., *El cant de la Sibilla a la litúrgia medieval mallorquina*, a AA.DD., *Les Matines de Nadal a les Illes Balears. Un dels orígens*

del teatre religiós a Europa (Drama litúrgic del Cicle de Nadal). Palma 2010, pp. 157-169.

SERRA ESTELLÉS, X.-TORDERA SÁEZ, A., *La consuetud o "Instrucción de sacristanes y mui en particular para el de la parroquia de la villa de Xábea. Año 1769"*. València 2005.

SOBERANAS, A., "Un manuscrito tarraconense: la Consuetud del Arzobispo Ximeno de Luna (1317-1327)", a *Biblioteconomía XVII* (51-52) (1960), pp. 37-41.

SOCADA I OLIVELLA, M., *Consuetud de la parròquia de Santa Maria de la Bisbal del Penedès*. La Bisbal de Penedès 1993.

SUREDA I JUBANY, M., "Dos itineraris litúrgics per la Girona medieval i moderna", a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* vol. XLII (2001), pp. 281-303.

TOMÀS ÀVILA, A., *El culto y la liturgia en la Catedral de Tarragona (1300-1700)*. Tarragona 1963.

TOUS MELIÀ, J., *Palma a través de la cartografia (1596-1902)*. Palma 2002.

VALERO I MARTÍ, G., *Els noms de fora porta de la Ciutat de Mallorca. Toponímia documentada del terme de Palma (1230-1901)*. Palma 2008.

VALRIU, C.-VIBOT, T., *Sant Vicenç Ferrer a Mallorca: història, llegenda i devoció*. Pollença 2010.

VALLS I SUBIRÀ, O., *Paper and Watermarks in Catalonia*. Hilversum 1970.

VALLS I SUBIRÀ, O., *La historia del papel en España. Siglos XV-XVI*. Madrid 1980.

VICENS, F., *El cant de la Sibil·la a Mallorca. Un fenomen emergent*. Palma 2004.

VILAMALA I SALVANS, J., "Les consuetes de Sant Julià de Vilatorrada (Osona): la continuïtat en la gestió de l'administració eclesiàstica -Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxius parroquials, Sant Julià de Vilatorrada, H/1, 1. Consuetud 1647-1651. Visites 1635-1667 i I/1 Consuetud 1668", a *MLC 9* (1999), pp. 309-385.

VILAMALA SALVANS, J., "La consuetud de Santa Maria de Folgueroles (Osona): el salvament de la memòria després de la Guerra dels Segadors", a *MLC 10* (2001), pp. 443-476.

VILAMALA I SALVANS, J., "Consuetud de la iglesia parroquial de Sant Andreu de Gurb, del bisbat de Vich, dictada per Gaspar Graell y de Bosch, prevere y rector de dita iglesia. 1664. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (Arxiu parroquial de Gurb (1663-1664)", a *MLC 11* (2003), pp. 191-204.

VILAMALA I SALVANS, J., "Consuetud y nota de diferents coses de la Catedral de Vic, de l'any 1662 (Vic, Arx. i Bibl. Episcopal, Pietat, 12)", a *MLC 17* (2009), pp. 273-299.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

VILLANUEVA, J., *Viage literario á las Iglesias de España*. Tom XXII. Madrid 1852.

XAMENA FIOL, P.-RIERA MONTSERRAT, F., *Història de l'Església a Mallorca*. Mallorca 1986.

XAMENA FIOL, P.-ROSSELLÓ VAQUER, R. (eds.), *Consueta del convent de Sant Agustí de Felanitx. S. XVIII*. Felanitx 2004.

ZERDOUN BAT-YEHOUNDA, M., *Les papiers filigranés médiévaux: Essai de méthodologie descriptive*. Turnhout 1989.

CAPÍTOL I

LA CONSUETA DE SAGRISTIA DE 1511 EN EL SEU CONTEXT

1. TIPOLOGIA DE LES CONSUETES LITÚRGIQUES. LES CONSUETES MEDIEVALS CATALANES

1.1 El gènere documental de les consuetes

Una consueteta o ordinari és el llibre litúrgic que serveix per ordenar i regular el culte litúrgic en una església determinada, seguint el curs de l'any litúrgic, tenint en compte les festes fixes i mòbils, la correcta relació entre el santoral i el temporal, i els cicles solars i lunars que determinen els temps litúrgics i les hores del dia; en aquest sentit, les consuetes es relacionen amb els calendaris, on es troben totes aquestes dades.³ Des d'un punt de vista etimològic, les consuetes, doncs, són reculls de costums litúrgics (*consuetudines*).⁴

Per tant, a les consuetes, podem trobar-hi indicats, a manera de guia, els textos litúrgics que s'han d'utilitzar en cada celebració -generalment només l'incipit-, i altres instruccions sobre el seu desenvolupament: actors, vestits, moviments, objectes litúrgics, etc. Endemés, com que es tracta d'uns llibres per a la praxi litúrgica, hi podem constatar la seva evolució en forma d'interpolacions, esmenes, addicions, supressions, etc. Es tracta, així, de llibres vius, que ofereixen una imatge moltes vegades inèdita sobre les esglésies de les quals provenen.

Segons la tipologia de textos proposada per Gregori-Carroll,⁵ i adaptada per J. Miralles,⁶ les consuetes es classifiquen com a textos cerimonials. De tota manera, caldria matisar la definició d'aquesta tipologia textual en el cas concret de les consuetes: "Es tracta, doncs, de textos escrits, no espontanis, escrits per a ser llegits o dits en veu alta en un àmbit solemne i formal, de contingut civil o eclesiàstic, en proa, d'ús públic i amb funció ordenadora o protocol·lària".⁷ En efecte, les consuetes no eren llegides públicament, sinó consultades pels cerimoniars o els actors de les celebracions.

El període d'esplendor d'aquests llibres litúrgics és el s. XII; en els segles posteriors, es van corregint i completant, de manera que de vegades es conserven, en els arxius, ordinaris de diferents èpoques. Igualment, amb el pas del temps, es van especialitzant; en són un exemple, a la catedral de Mallorca, les dues del s. XVI: la consueteta de sagristia (1511) i la consueteta de sanctis (1516).

³ L. GENICOT, *Typologie des sources du Moyen Age occidental. Introduction*. Turnhout 1986, p. 22. En aquest important programa d'estudi de les fons medievals occidentals, les consuetes són correctament ubicades entre els llibres d'ordenació del culte.

⁴ Vegeu el verb llatí *consuesco* i els seus derivats (*consuete*, *consuetio*, *consuetudine*, *consuetudinarius*, *consuetudo*, *consuetus*), a A. FORCELLINI-I. FURLANETTO-F. CORRADINI-I. PERIN, *Lexicon totius latinitatis*. Vol. I. Patavii 1940.

⁵ M. GREGORY-S. CARROLL, *Language and Situation. Language Varieties and their Social Context*. London 1978.

⁶ J. MIRALLES I MONTSERRAT, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI*. Vol. I. Barcelona 2006, pp. 16-32. Aquesta classificació ha estat acceptada al Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA); *Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA)*, J. Torruella (dir.), junt amb Manel Pérez Saldanya i Josep Martines. <http://lexicon.uab.cat/cica>. 2009.

⁷ J. MIRALLES I MONTSERRAT, o.c., p. 26.

Naturalment, quan una comunitat tenia ja un manual complet de *Rubricae generales*, a més del missal plenari i el breviari, les consuetes perdien importància i eren substituïts pels *Breus*, que servien per recordar els costums més importants d'aquesta església.

Com és lògic, la implantació obligatòria dels llibres litúrgics tridentins fou també un cop dur per a les consuetes, encara que falta una investigació sistemàtica sobre el cronograma del seu abandonament, ja que no falten indicis clars que varen sobreviure a la reforma litúrgica tridentina molt més temps del que creim, al costat dels antics llibres litúrgics teòricament abrogats pels nous.

La terminologia amb la qual es designen les consuetes és summament variada:⁸ *Liber ordinarius*, *Ordinarius*, *Ordinale*, *Breviarium sive ordo per totam anni decursionem*, *Breviarium*, *Ordo ecclesiasticus per anni totius Circuli*, *Usus ecclesiastici*, *Liber consuetudinum*, *Agenda*, *Caeremoniale*, *Directorium chori*, *Mores*, *Observantia*, *Rituale*, *Rubricae*, etc. En català, solen dir-se *Consueta* o *Ordinacions*. A la mateixa consueta de sagristia, hi trobam un paràgraf amb totes dues denominacions:

"Ací comencen les *ordinacions*, fetas per lo ragent de la sacristia de la Seu, extretas d'hun altre libre dit d'*ordinacions*. A las quals dites *ordinacions*, per manament e preguàries del rauarend Capítol, lo venerable mossèn Aloy Guarrigua, preuera, lo qual per molt temps hauia pretichat en la dite sacristia, axí en lanter com en escolà; après, en molt temps, en custos de la dita sacristia, ha fet moltes addicions en aquesta *consueta*, per guouern del qui tindrà la dita sacristia en custòdia, les quals addicions stauen en pràtica" (n. 90).

A més, les esglésies catedrals i les dels grans monestirs podien tenir també un costumari on es descrivien les pràctiques de la vida quotidiana. D'altra banda, trobam consuetes que contenen les maneres de tocar les campanes, encara que sovint estan integrades en les consuetes generals. En altres ocasions, les consuetes són pràcticament idèntiques als nostres calendaris litúrgics ampliatos o gallofes, on s'indiquen només els textos de la missa i de l'ofici diví del dia; és el cas, per exemple, de les dues consuetes del santuari de Lluc, de finals del s. XIV i de 1513, respectivament.

De tota manera, és clar que les anomenades "consuetes teatrals", perquè contenen litúrgies dramatitzades, prenen el nom de les litúrgiques, ja que també són "costums" d'aquella església en què es duen a terme; la consueta de sagristia les designa així:

"E dematí, ans de comensar les horas, lo ragent farà aportar a l'altar maior tots los inproperis de Ihesucrist, sagons veurà en la *consueta* de la Maria" (n. 230).

A la consueta de tempore, els guions d'aquestes representacions se'n diuen, normalment, *cartellum*, és a dir, "paperet", perquè "carta" en llatí és sinònim de "foli".

⁸ A. G. MARTIMORT, *Les "ordines", les ordinaires et les cérémoniaux*. Turnhout 1991; vegeu diverses definicions de "consueta", no totes igualment afortunades, a P. J. SANTANDREU BRUNET, *Teatre sobre la vida adulta de Jesús (segle XVI)*. Barcelona 2003, p. 9.

Després de la implantació dels llibres litúrgics tridentins, com que les Esglésies locals havien perdut la seva capacitat per ordenar autònomament la litúrgia, les consuetes contenen normes relatives a aspectes litúrgics secundaris, com l'ornamentació i la il·luminació dels temples i capelles en determinades festes, o descripcions d'actes, com tríduums, Quaranta hores, festes de sants, els tocs de campanes, l'itinerari de les processons, etc., i també informacions de tipus econòmic.⁹

D'altra banda, essent les consuetes els llibres de regulació del culte, remeten, necessàriament, a altres tipus de documentació litúrgica, com missals, breviaris, antifonaris, salteris, etc., que són els que s'usaran a cada celebració.

Les consuetes són una font molt preuada d'informació no sols per als liturgistes, sinó també per als historiadors de l'art, els filòlegs, els antropòlegs de la cultura, els etnògrafs i els medievalistes en general, perquè les catedrals i les grans esglésies medievals eren un centre de socialització urbana i rural de primer orde a l'Edat Mitjana.

⁹ Per exemple, aquestes consuetes posttridentines des del s. XVI al s. XIX, entre altres, ressenyades segons l'any de la seva publicació: *Consueta dels Rnts. sagristans majors de la iglesia parroquial de Santa Maria del Mar de Barcelona*. Barcelona 1890; F. SARDÀ I SALVANY, *Consueta parroquial de la iglesia de Sant Feliu Africà, Martir, de Sabadell*. Sabadell 1898; M. MADURELL I MARIMÓN, "La consuetes de la parròquia de Sant Feliu de Codina de 1756", a AST 39 (1966), pp. 71-85; M. ESTEVA, *El directori perpetu litúrgic de Poblet del P. Francesc Dorda de l'any 1694. Presentació i edició del text*. Abadía de Poblet 1983; J. M. PUIGVERT I SOLÀ, *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetes: Riudellots de la Selva*. Barcelona 1986; M. SOCADA I OLIVELLA, *Consueta de la parròquia de Santa Maria de la Bisbal del Penedès*. La Bisbal de Penedès 1993; I. JUNCOSA I GINESTÀ, "La consuetes de Sant Julià de Tregurà -Vic, Arxiu Episcopal, Tregurà I/1", a MCL 6 (1995), pp. 327-342; J. GALOBART I SOLER, "La consuetes de la parròquia de Sant Martí de Mura (1592-1633)", a MCL 7 (1996), pp. 295-340; J. VILAMALA I SALVANS, "Les consuetes de Sant Julià de Vilatorrada (Osona): la continuïtat en la gestió de l'administració eclesiàstica -Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxius parroquials, Sant Julià de Vilatorrada, H/1, 1. Consuetes 1647-1651. Visites 1635-1667 i I/1 Consuetes 1668", a MCL 9 (1999), pp. 309-385; E. PEREA SIMÓN, *Església i societat a l'arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII. Un estudi a través de les visites pastorals*. Tarragona 2000, pp. 545-547 (consuetes de Tarrés); J. VILAMALA SALVANS, "La consuetes de Santa Maria de Folgueroles (Osona): el salvament de la memòria després de la Guerra dels Segadors", a MCL 10 (2001), pp. 443-476; E. BORDOY COLOM, *Consuetes parroquial Felanitx-Segle XVIII*. Transcripció i notes de P. XAMENA FIOL I J. XAMENA GALMÉS. Felanitx 2002; J. VILAMALA I SALVANS, "Consuetes de la iglesia parroquial de Sant Andreu de Gurb, del bisbat de Vich, dictada per Gaspar Graell y de Bosch, prevere y rector de dita iglesia. 1664. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (Arxiu parroquial de Gurb (1663-1664)", a MCL 11 (2003), pp. 191-204; J. GALOBART I SOLER, "La consuetes parroquial de Sant Andreu de Castellcir escrita per mossèn Francesc Coma l'any 1666 (Vic, Arx. Episc., Castellcir J/1)", a MCL 12 (2004), pp. 349-383; P. XAMENA FIOL-R. ROSSELLÓ VAQUER (eds.), *Consuetes del convent de Sant Agustí de Felanitx. S. XVIII*. Felanitx 2004; J. GALOBART I SOLER, "La consuetes de la parròquia de Sant Vicenç de Calders (1662)", a *Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès* VI/33 (2005), pp. 129-142; X. SERRA ESTELLÉS-A. TORDERA SÁEZ, *La consuetes o "Instrucción de sacristanes y mui en particular para el de la parroquia de la villa de Xàbea. Año 1769"*. Valencia 2005; J. GALOBART I SOLER, "La consuetes de la parròquia de Sant Pere de Viladecans (c. 1654)", a MCL 15 (2007), pp. 317-350; J. VILAMALA I SALVANS, "Consuetes y nota de diferents coses de la Catedral de Vic, de l'any 1662 (Vic, Arx. i Bibl. Episcopal, Pietat, 12)", a MCL 17 (2009), pp. 273-299. Faltaria, doncs, fer un inventari complet de les consuetes manuscrites posttridentines inèdites, que deuen ésser nombroses; per exemple, Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, Diversos, Vilabertran, Volums, n. 1, *Consuetes o estatuts del cor de l'església de Vilabertran*.

1.2 Les consuetes litúrgiques medievals catalanes pretridentines

A Catalunya, València i Mallorca, es conserva un ric patrimoni de consuetes litúrgiques,¹⁰ la majoria de les quals són catedralícies. Mostren l'adaptació de la litúrgia franco-romana, amb algunes restes de l'antiga litúrgia hispànica, suprimida a Catalunya al s. IX. Vegeu-ne un elenc per ara provisional,¹¹ perquè hi ha arxius inexplorats o de difícil accés, o d'altres que no s'han registrat amb prou cura:

1. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal, ms. 29 (s. XI), *Ordo qualiter divina opera in ecclesia agantur*. En llatí.

2. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal, ms. 131 (s. XII), *Usus ecclesiastici secundum consuetudinem urgelitanae sedis et episcopatus*. En llatí.

3. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal, ms. 131 (s. XII), *Consueta Ecclesie Urgellensis*. En llatí. Edició: M. S. GROS, *La Consueta antiga de la Seu d'Urgell (Vic, Museu Episcopal, ms. 131)*, a "Urgellia" 1 (1978), pp. 183-266.

4. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal, ms. 134 (s. XIII), *Consueta de Vic, d'Andreu Salmúnia*. En llatí. Edició: M. S. GROS, "El Liber consuetudinum vicensis ecclesie del canonge Andreu Salmúnia- Vic, Museu Episcopal, ms. 134 (LXXXIV)", a MLC 7 (1996), pp. 175-294.

5. Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, ms. Sant Cugat 46 (s. XIII), *Consuetudines monasterii Sancti Cucuphatis*, de Pere Ferrer. En llatí. Edició: E. E. COMPTE, *El costumari del monestir de Sant Cugat del Vallès*. Barcelona 2009.

6. Tarragona, Arxiu Capitular, *Llibre de Vilaseca A1*, n. 355 (1311), *Consueta de Tarragona*. En català.

7. Palma, Arxiu Capitular, ms. 3.412 (1350-1360), *Consueta de tempore*. Duu un apèndix redactat entre 1463-1484. En llatí.

8. Girona, Arxiu Capitular, ms. 9 (1360), *Consueta Ecclesie Gerundensis*. En llatí.

9. Tarragona, Arxiu Capitular, s/n. (1369), *Consueta de la Seu de Tarragona*, de Pere Figuerola. En català. Edició: A. TOMÀS ÀVILA, *Consueta de la catedral de Tarragona escrita por Pedro Figuerola (1369)*, a *El culto y la liturgia en la Catedral de Tarragona (1300-1700)*. Tarragona 1963, pp. 203-214. Es tracta de la consueta del monjo major, és a dir, del sagrista de la catedral.

¹⁰ Hem consultat els següents catàlegs i obres de recerca: J. VILLANUEVA, *Viage literario á las Iglesias de España*. Madrid 1804-1852; R. B. DONOVAN, *The liturgical drama in Medieval Spain*. Toronto 1958, pp. 200-215; A. PLADEVALL-J. M. PONS I GURÍ, *Particularismes catalans en els costumaris dels segles XIII-XVIII*, a *II Congrés Litúrgic de Montserrat*. Vol. III. Montserrat 1967, pp. 91-159; J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*. Vol. II. Burgos 1980; I. M. PUIG I FERRATÉ-M. A. GINER MOLINA, *Índex codicològic del Viage literario de Jaume Villanueva*. Barcelona 1998; J. DE PUIG I OLIVER-R. MIRÓ I BALDRICH-P. VILA I MEDINYÀ, "La consueta de Sant Joan de Perpinyà (segles XIV-XV). Edició i estudi", a ATCA 27 (2008), p. 117. Vegeu en aquest darrer treball una àmplia bibliografia sobre les consuetes litúrgiques catalanes, pp. 115-116. No inventariem les edicions fragmentàries de consuetes, les consuetes teatrals ni els fragments o les col·leccions de fragments. He d'agrair l'ajuda prestada per confeccionar el catàleg a les Sres. Dolors Lamarca i Anna Gudayol, de la Biblioteca de Catalunya; Dr. Miquel dels S. Gros, de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic; Dr. Josep Baucells, director de l'Arxiu Capitular de Barcelona; Sr. Josep M. Vila Medinyà per als fons de Perpinyà; Mn. Enric Bartrina, director de l'Arxiu Diocesà de Solsona; Sr. Joan Villar, de l'Arxiu Capitular de Girona; Sr. Joan M. Quijada, de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona; i Sr. Guillermo Pastor, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

¹¹ Posam en primer lloc les consuetes de les quals coneixem la data; a continuació, registram les de data inconeguda, indicant entre parèntesi el segle al qual s'atribueixen.

10. Perpinyà, Médiathèque, ms. 71 (1380), *Liber ordinationum et consuetudinem Ecclesie Elnensis*, del bisbe Ramon d'Escalas. En llatí.
11. Palma, Arxiu Capitular, ms. 3.403 (principis del s. XIV), *Consueta antiqua*. En llatí.
12. Lleida, Arxiu Capitular, ms. 31, (primer quart del s. XIV). *Consueta Ilerdensis*. En llatí.
13. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 276 (s. XIV), *Consuetudines quas in usu vel auctoritate totius anni circulum nostra observat Tarraconense Ecclesia*. En llatí.
14. Sant Joan de les Abadesses, ms. s/n (s. XIV), *Consueta monasterii Sancti Johannis de Abbatissis*. En llatí.
15. Girona, Arxiu Diocesà, ms. 2 (s. XIV), *Consueta ecclesie Sancti Felicis*. En llatí.
16. Girona, Arxiu Diocesà, fons de la canònica de Sant Feliu de Girona (s. XIV), ms. 143, *Consueta nova sive consuetudo officiorum totius anni secundum observantiam Sedis Gerundae*. En llatí.
17. Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, ms. Sant Cugat 20 (ss. XIV-XV), *Ordinatio officii divini et missae secundum consuetudinem monasterii Sancti Cucuphatiis Vallensis*. En llatí.
18. Lluç (Mallorca), Arxiu del Col·legi de Lluç, ms. Vr 7 (s. XIV), *Ordo divi officii*. Consueta-calendari. En llatí.
19. Barcelona, Arxiu Capitular, ms. 138 (s. XIV). Consueta de Tarragona. En llatí.
20. Girona, Arxiu Diocesà, ms. s/n (s. XIV), *Liber graduarium* del monestir de Sant Pere de Banyoles. En llatí.
21. Perpinyà, Arxiu de l'església de Sant Joan, ms. 79 (s. XIV-XV), *Libre de serimònies de Sant Joan de Perpinyà*. En català i una petita part en llatí. Edició: J. DE PUIG I OLIVER-R. MIRÓ I BALDRICH-P. VILA I MEDINYÀ, "La consueta de Sant Joan de Perpinyà (segles XIV-XV). Edició i estudi", a ATCA 27 (2008), pp. 115-350.
22. Barcelona, Arxiu Capitular, mss. 77a i 77b (ss. XIV-XV), *Consueta Ecclesie Barcinonensis*. En llatí.
23. Tarragona, Biblioteca Pública, ms. 42 (1420). Costumari del Císter que conté costums litúrgics. En català.
24. Sant Joan de les Abadesses, ms. s/n (1464), *Consueta monasterii Sancti Johannis de Abbatissis*. En llatí.
25. Girona, Arxiu Capitular, ms. 144 (1496), *Consueta de Pere Navet*. En llatí i català.
26. Lleida, Arxiu Capitular, ms. 1542 (principis del s. XV), *Consueta Pretiosa*.¹² Duu anotacions dels ss. XV i XVI. En llatí.
27. Seu d'Urgell, Biblioteca Capitular, ms. 2.048 (principis del s. XV). Consueta d'Urgell. En llatí.
28. Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, ms. Sant Cugat 77 (primera meitat del s. XV), *Ordinacio officii dominicales secundum ordinationem monasterii Sancti Cucuphatis Vallensis*. En llatí.
29. Girona, Arxiu Diocesà, fons de la canònica de Sant Feliu de Girona, ms. 144 (s. XV), *Consueta de Sant Feliu*. En llatí.

¹² F. CASTILLÓN CORTADA, *La Pretiosa*, a J. PLANAS, F. FITÉ (eds.), *Ars Sacra, Seu Nova de Lleida. Els tresors artístics de la Catedral de Lleida*, Lleida 2001, pp. 148-149.

30. Girona, Arxiu Capitular, ms. 89 (s. XV), *Consueta canonicae Sedis gerundensis*. En llatí i català.
31. Solsona, Arxiu Capitular, ms. s/n (s. XV), *Consueta Ecclesie Celso-nae*, de Pere Joan de Llobera. En llatí.
32. Tortosa, Arxiu Capitular, ms. 44 (s. XV), *Dietari o consueta per a totes les festes i oficis de l'any de la Seu de Tortosa*. En llatí.¹³
33. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal, ms. 212 (s. XV), *Consueta monasterii Sancti Johannis de Abbatissis*. En llatí.
34. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal (Arxiu Capitular, ms. s/n, armari 31), (principis del s. XV), *Consueta de Vic*. En llatí.
35. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal (Arxiu Capitular, ms. s/n, armari 31), (primera meitat del s. XV), *Consueta de Vic*. En llatí.
36. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 282 (s. XV), *Libre de les constitucions o regiment de la sacristia*. *Consueta de la Seu d'Oriola*. En català.
37. Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, ORM, Monacals-Hisenda, Volums, n. 1936 (s. XV), *Consueta del monestir de Sant Joan de les Abadesses*. En llatí.
38. Girona, Arxiu Diocesà, fons de la canònica de Sant Feliu de Girona, ms. 147 (1500), *Consueta de la canonja de Sant Feliu de Girona*. En llatí.
39. Palma, Arxiu Capitular, ms. 3.400 (1511), *Consueta de sagristia*, de Joan Font, àlies *Roig*. En català, i breus fragments en castellà i llatí.
40. Lluc (Mallorca), Arxiu del Col·legi de Lluc, ms. Vr 8 (1513), *Regulae de officiis sanctoralibus*. *Consueta-calendari*. En llatí.
41. Palma, Arxiu Capitular, ms. 3.411 (1516), *Consueta de sanctis*. En llatí.
42. Girona, Arxiu Diocesà, fons de la canònica de Sant Feliu de Girona, ms. 148 (1526), *Consueta de la canònica*. En llatí.
43. Girona, Arxiu Capitular, ms. 145 (1571). *Dominical i ferial de la catedral de Girona*. En llatí.
44. Barcelona, Arxiu de la parròquia de Santa Maria del Mar, ms. s/n (s. XV-XVI), *Consueta ecclesiae Sanctae Mariae de Mari*. En llatí.
45. Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, ms. Sant Cugat 85 (s. XVI), *Consueta del monestir de Sant Cugat*. En llatí.
46. Girona, Arxiu Diocesà, fons de la canònica de Sant Feliu de Girona, ms. 145 (s. XVI), *Consueta et modus recitandi in choro ecclesiae Sancti Felicis Gerundae*. En llatí.
47. Solsona, Arxiu Capitular, ms. s/n (s. XVI), *Consueta Ecclesie Celso-nae*. En llatí.
48. València, Arxiu Capitular, ms. 68 (ss. XVI-XVII), *Libre d'antiquitats*, de Pere Martí i altres. *Dietari amb moltes notes de celebracions litúrgiques*. Majoritàriament en català i una part en castellà. Edició: J. MARTÍ MESTRE, *El Libre d'antiquitats de la Seu de València*. 2 vols. València-Barcelona 1994.
49. València, Arxiu Capitular, ms. 405 (s. XVI-XVIII), *Consueta de la catedral de València*. En català. Edició: J. MARTÍ MESTRE; X. SERRA ESTELLÉS, *La*

¹³ El número de còdex correspon a l'assignat als tres catàlegs de l'Arxiu Capitular de Tortosa: H. DENIFLE-Æ. CHATELAIN, "Inventarium codicum manuscriptorum Capituli desturtensis", a *Revue des Bibliothèques* VI (janvier-février 1896), pp. 1-61; R. O'CALLAGHAN, *El Archivo y los códices de la catedral de Tortosa*. Tortosa 1897, p. 52, i B. BAYERRI, *Los códices de la Catedral de Tortosa. Novísimo inventario descriptivo*. Barcelona 1962, pp. 196-202.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

consueta de la Seu de València dels segles XVI-XVIII. Estudi i edició del ms. 405 de l'ACV. 2 vols. València 2009.

Localització	Exemplars	Datació	Llengua
Barcelona	2	s. XIV s. XV-XVI	llatí llatí
Císter	1	1420	català
Girona	10	1360 s. XIV s. XIV 1496 s. XV s. XV 1500 1526 1571 XVI	llatí llatí llatí cat/llat llatí cat/llat llatí llatí llatí llatí
Lleida	2	s. XIV XV	llatí llatí
Mallorca Catedral	4	s. XIV s. XIV 1511 1516	llatí llatí català llatí
Lluc	2	s. XIV 1513	llatí llatí
Oriola	1	s. XV	català
Perpinyà	2	1380 ss. XIV-XV	llatí cat/llat
Sant Cugat del Vallès	4	s. XIII ss. XIV-XV s. XV s. XVI	llatí llatí llatí llatí
Sant Joan de les Abadesses	4	s. XIV 1464 s. XV	llatí llatí llatí
Sant Pere de Banyoles	1	s. XIV	llatí
Seu d'Urgell	3	s. XII s. XII s. XV	llatí llatí llatí
Solsona	2	s. XV s. XVI	llatí llatí
Tarragona	4	1311 1369 s. XIV s. XIV	català català llatí llatí
Tortosa	1	s. XV	llatí
València	2	ss. XVI-XVII ss. XVI-XVIII	català català
Vic	4	s. XI s. XIII s. XV s. XV	llatí llatí llatí llatí

Així, doncs, es conserven consuetes medievals de totes les diòcesis de la Corona d'Aragó. D'aquestes 49 consuetes, 39 són en llatí (79%), 3 en català i llatí (6%), i 7 en totalment català (14%), segurament en relació al grau de coneixement del llatí per part dels seus usuaris; en tot cas, s'hi constata l'ampli predomini del llatí.

Quant a la seva periodització, el gruix pertany als ss. XIV i XV (32), coincidint amb la producció d'altres indrets d'Europa; en efecte, només 3 daten dels ss. XI-XII, 2 del s. XIII, 1 entre els ss. XV-XVI, i 11 del s. XVI. Crida l'atenció que només se'n conservi un exemplar a la catedral de Barcelona, del s. XIV, i cap d'immediatament pretridentí, enfront dels quatre de Tarragona, per bé que aquesta era la seu primada. També és rellevant la riquesa de Girona, entre les consuetes de la catedral i les de la canònica de Sant Feliu, que són les més nombroses; és un signe de la vitalitat d'aquesta important canònica.

En aquest context, les 4 consuetes de la Seu de Mallorca, endemés de les 2 del santuari de Lluc, representen un fons documental important. D'altra banda, destaquen també les 8 consuetes monàstiques, prova de la gran activitat litúrgica d'aquests centres religiosos.

2. LA PRODUCCIÓ LITÚRGICA DE L'ESGLÉSIA DE MALLORCA FINS AL S. XVI

Les fonts litúrgiques medievals de Mallorca, que abracen des de la conquesta catalana de 1229 fins a la implantació dels llibres litúrgics de la reforma tridentina a finals del s. XVI i principis del s. XVII, són un patrimoni ignorat i poc conegut, en el context de la litúrgia de l'antiga Corona d'Aragó; la causa és perquè ha estat objecte de pocs estudis científics i gairebé no s'ha fet edicions completes de textos.¹⁴

La litúrgia celebrada a Mallorca abans del concili de Trento era, indubtablement, una litúrgia romana mixtificada amb la gal·licana, amb moltes restes de litúrgia hispànica, que fou transplantada a Mallorca arran de la conquesta catalana. Anteriorment, entre la implantació del cristianisme a Mallorca fins a la conquesta musulmana de 902, és molt probable que a Mallorca se celebrà la litúrgia africana primer, i més tard, la litúrgia bizantina, per les relacions de Mallorca amb el cristianisme africà i perquè estigué sota dominació imperial.¹⁵ En aquest sentit, mai no s'hi celebrà la litúrgia hispànica.

La Seu, com passava arreu, era el principal centre de recepció, creació i control de textos litúrgics, per l'àmplia autonomia que tenien els bisbes i el Capítol en aquesta matèria. Així, per exemple, el 1283, el bisbe Pons de Jardí (1283-1303) manà que a la catedral de Mallorca se seguissin els usos de la Seu barcelo-

¹⁴ No existeix, per tant, un estudi global de la litúrgia pretridentina de Mallorca; en canvi, en podem veure clarament restes fins al s. XX a l'estudi inèdit en català de B. ARCAS OBRADOR, *Estudio sobre costumbres litúrgicas especiales de Mallorca*, a Biblioteca Diocesana de Mallorca, CERT 34-6 (1926); cfr. BIBLIOTECA DIOCESANA DE MALLORCA, *Catàleg dels Certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere*. Palma 2006, n. 100, p. 59. Aquest treball no esmenta cap de les fonts litúrgiques mallorquines del s. XVI, però és un interessantíssim recull, per pobles, dels antics costums litúrgics medievals que encara es conservaven en el primer terç del s. XX.

¹⁵ J. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*. Palma 1991.

nina.¹⁶ En aquest sentit, no sembla que la incorporació de la diòcesi a la província eclesiàstica valentina (1492), hagi suposat cap influència directa sobre els usos litúrgics mallorquins, excepte potser algunes oracions del missal imprès de 1506, procedents del missal de Sàrum, del qual n'hi ha exemplars manuscrits a l'Arxiu Capitular de València; tal vegada aquest manlleu fou a instàncies dels canonges valencians que formaven part del Capítol illenc, alguns dels quals estan documentats.¹⁷

El quadre de la litúrgia pretridentina del bisbat de Mallorca està constituït pels següents llibres litúrgics:¹⁸

a) Les consuetes catedralícies: la consuetat antiga i la consuetat de tempore, les dues del s. XIV (ACM, mss. 3.403 i 3.412);¹⁹ la consuetat de sagristia de 1511 (ACM, ms. 3.400) i la consuetat de sanctis de 1516 (ACM, ms. 3.411).

b) Les consuetes del santuari de Lluc: la del s. XIV (ACL, Vr 7) i la de 1513 (ACL, Vr 8), que són una bona mostra de com devien ésser les consuetes de les esglésies mallorquines més importants.

c) El missal de 1506,²⁰ pràcticament l'únic testimoni que ha pervingut dels missals medievals mallorquins, fou encarregat pel bisbe i el Capítol a una comissió de preveres de la catedral.²¹

d) Els breviaris de Mestre Bartomeu Caldentey de circa 1488, del qual no es conserva cap exemplar complet;²² i el de 1506, conegut com el breviari de santa Catalina Tomàs, perquè, un dels pocs exemplars que ens han arribat, fou usat per ella; així, doncs, també és una raresa bibliogràfica.²³

Ignoram quins eclesiàstics varen col·laborar en la preparació d'aquest darrer breviari; el colofó diu que fou enllestit pel llibreter Jaume d'Hirdis. La primera part conté els salms de Matines del comú d'apòstols i verges; el calendari; la taula dominical i la de festes mòbils; les antífones de Laudes i les capítules del temps

¹⁶ "Segons el costum i forma dels prelats de la Seu de Barcelona"; cfr. P. J. LLABRÉS I MARTORELL, recensió de G. SEGUÍ TROBAT, *El missal mallorquí de 1506. Estudi i edició segons l'exemplar de la Biblioteca Bartomeu March de Palma*, a *Comunicació* 107 (2003), p. 106.

¹⁷ Per exemple, la consuetat de sagristia diu que "en aquestas Vespres, s'agué gran contrast entre mossèn Vicens Martí e misser Francesch Ximeno, canonges nadius de València" (n. 228).

¹⁸ Caldria afegir-hi les diverses ordinacions episcopals i capitulars contingudes en els llibres de l'Arxiu Capitular de Mallorca; per exemple, les del bisbe Berenguer Batle (1332) i les ja esmentades del bisbe Pons de Jardí (1283), entre d'altres.

¹⁹ La consuetat antiga és, per ara, totalment inaccessible a causa del seu precari estat de conservació. És possible que sigui gairebé bessona de la de tempore, atenent que són del mateix segle. Si és finalment així, devien ésser destinades, respectivament, a responsables distints de la litúrgia catedralícia; per exemple, al sagrista i al responsable del cor. La consuetat de tempore fou transcrita per Llorenç Pérez Martínez, i només hi ha còpia d'aquest treball a l'Arxiu Capitular de Mallorca i a la Biblioteca Diocesana de Mallorca.

²⁰ G. SEGUÍ TROBAT, *El missal mallorquí de 1506*. Barcelona 2003.

²¹ Vegeu el colofó del missal de 1506: "decreto honorabilis Capitulo quibusdam reverendis presbyteris commisum"; cfr. G. SEGUÍ, o.c., p. 545.

²² M. PASCUAL, *Breviari mallorquí*, a *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Vol. 2 (1989), pp. 246-247; *Fragments del Breviari de l'Església de Mallorca. Preparat per Bartomeu Caldentey, nadiu de Felanitx, i estampat per Nicolau Calafat, nadiu de Valldemossa*. Palma de Mallorca 1995.

²³ B. JAUME MUNTANER, *Estudio sobre el Breviario mallorquín de la Beata*, a Biblioteca Diocesana de Mallorca, CERT 51-1 (1931); cfr. BIBLIOTECA DIOCESANA DE MALLORCA, *Catàleg dels Certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere*, n. 435, p. 100; G. MUNAR, *El antiguo breviario mayoricense*. Palma de Mallorca 1963.

d'Advent; les taules alfabètiques dels salms i dels himnes; i les taules dels diumenges, i del comú i el propi dels sants. La segona part duu el propi del temps: temps d'Advent i Nadal; diumenges després de l'octava d'Epifania, diumenges de Septuagèsima, Sexuagèsima i Quinquagèsima; temps de Quaresma; temps pasqual; i diumenges després de Pentacosta. A la tercera part, hi ha el salteri litúrgic; les lletanies; l'himnari; el comú dels sants; les capítules i les benediccions dels nocturns de Matines; l'ofici de difunts; els cants graduals; els oficis de la Mare de Déu; el ritu d'absolució d'excomunicats i penitents; el propi dels sants; i les regles generals i especials del santoral.

Hi podem afegir dos breviaris manuscrits conservats a la biblioteca del Marquès de Vivot, procedents de la biblioteca l'antic convent de caputxins de Mallorca, que daten dels ss. XIV i XV; són els únics exemplars conservats que coneixem de breviaris medievals de la diòcesi de Mallorca. En el primer d'aquests breviaris, la taula pasqual comença el 1303 i és anterior a 1394, perquè la festa de la Immaculada Concepció no hi és assenyalada com de precepte. El llibre comença en el tercer nocturn del tercer diumenge de Quaresma. Segueixen la festa del Corpus, el calendari, la taula de la lluna, l'any en vers en català, un breu compendi catequètic, el salteri, les Completes ferials, les lletanies dels sants, l'himnari, les antífoes, el leccionari i el santoral. La lletra de l'altre breviari demostra que fou escrit per parts i en el primer foli diu: "Secuntur completoria dominicalia tocium anni secundum usum et consuetudinem Ecclesie Majoricensis". A la festa de sant Sever, s'esmenta la dedicació de la capella de Tots Sants de la Seu pel bisbe Pere de Morella i, a la de sant Jeroni, la dedicació de l'altar de la Seu de 1346.²⁴

e) El *Diurnale* de 1518, encara més rar i mai no estudiat, és del tot probable que no fou preparat per Mn. Joan Font. A Mallorca, no se n'ha localitzat cap exemplar, i els dos que queden són incomplets, a la Biblioteca del monestir de Montserrat (XVI-7) i a la Biblioteca de Catalunya (10-II-42); també n'hi havia alguns fulls a la biblioteca del Sr. Felip Capdevilla, actualment a la Biblioteca de la Universitat Autònoma de Barcelona.²⁵ Per la raresa d'aquest llibre, comentaré breument l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya, que he examinat personalment.²⁶ Aquestes escasses restes de l'edició són importants perquè pràcticament no es conserven llibres semblants de la majoria de diòcesis, començant per la de Barcelona.²⁷

L'exemplar de la BCN pertany a la col·lecció Aguiló i està en un bon estat de conservació; només li falten dos quaderns: el primer, on hi devia haver el pròleg, el calendari i la taula dominical, imprescindibles per usar aquest tipus de lli-

²⁴ LL. PÉREZ MARTÍNEZ, *Transcripción de los cincuenta primeros folios de la consuetud antigua de la Iglesia Catedral, señalada con el número 3412 del catálogo del Archivo Capitular ordenado por el Excmo. y Rdm. Sr. Dr. D. José Miralles Sbert*. Palma 1950, pp. v-viii.

²⁵ A. PALAU Y DULCET, *Manual del librero hispanoamericano*. Barcelona 1948-1990, nn. 74.642, 93.439 (?); F. J. NORTON, *A descriptive catalogue of printing in Spain ad Portugal 1501-1520*. Cambridge 1978, n. 1207; A. ODRIOZOLA, *Catálogo de libros litúrgicos, españoles y portugueses, impresos en los siglos XV y XVI*. Pontevedra 1996, n. 364, pp. 305 i 513; J. MARTÍN ABAD, *Post-incunables ibéricos*. Madrid 2001, n. 592.

²⁶ Agraesc a la Dra. Joana Escobedo, cap de la secció d'impresos de la Biblioteca de Catalunya, que hagi donat permís perquè aquest llibre es recatalogui més adequadament, i a la Sra. Àngels Sanllehy, bibliotecària de la BNC, que n'ha fet la nova fitxa catalogràfica i m'ha ajudat en la investigació de les filigranes.

²⁷ A. ODRIOZOLA, o.c., pp. 305-307.

bres; i el darrer, on hi devia haver el colofó. Els fulls de guarda, que eren un manuscrit del s. XIV, han estat arrabassats i les lletres han quedats adherides a les fustes de les dues cobertes; són il·legibles, perquè han quedat a l'inrevés. Les cobertes són les originals i conserven el tancador de la part superior.

La pèrdua del quadern del colofó ens impedeix saber amb certesa qui va preparar el diürnal, però podem descartar que va ésser Mn. Joan Font, com veurem en el capítol III. Tampoc podem confirmar el lloc d'edició, encara que els tipus usats semblen els del conegut impressor valencià Joan Jofre, que ja havia editat el ritual de sagraments de Mallorca de 1516, com també *L'spill de bé viure y bé confessar* de Jaume d'Olesa el 1515. Així, doncs, és un editor ben relacionat amb els impresos postincunables mallorquins.

El llibre està imprès amb caràcters gòtics, a dues tintes, negra i vermella, i a ratlla tirada. És un volum en octau; les seves dimensions són 150 mm. per 105 mm., i la caixa fa 105 mm. per 72 mm. Duu nou gravats xilogràfics amb imatges de la Mare de Déu, la Passió, l'Anunciació, sant Pere i sant Pau, i sant Esteve, una caplletra ornada i dibuixos de mans als marges.

Les filigranes solen estar a la part superior del paper, com pertoca en un llibre en octau, i es troben normalment partides per aquesta mateixa causa; representen una mà i una columna, que no hem pogut localitzar als catàlegs amb la mateixa figura.

El diürnal conté l'ofici dominical, els oficis de les hores menors (Prima, Tèrcia, Sexta i Nona), el salteri, l'ofici parve de la Mare de Déu, l'ofici de difunts, els salms penitencials, el comú dels sants i una secció final amb diversos elements, com unes oracions per dir abans (*Suscipe, Sancta Trinitas*) i després (*Liberator*) de les hores canòniques, que són conegudes. És interessant que cada ofici de les hores menors dugui un gravat dels distints moments de la passió de Crist, ja que això lliga amb la devoció medieval del rellotge de la passió.²⁸

Per manca d'un estudi aprofundit, no podem precisar encara la dependència del diürnal respecte del breviari mallorquí de 1506, però segurament deu ésser estreta.

f) El ritual de sagraments de 1516, *Ordinarium de administratione sacramentorum*, recopilat per Mn. Joan Font, àlies Roig.²⁹ Té una part en català i s'hi observen moltes de semblances amb els rituals barcelonins de 1501 i 1532. No està organitzat per llibres, sinó que més aviat és una col·lecció de ritus a penes ordenats per blocs de sagraments i sacramentals, segons la seva utilitat en la celebració litúrgica parroquial: benedicció de l'aigua amb sal i ritu d'aspersió per als

²⁸ Vegeu, per exemple, el ms. 92 de la Biblioteca de Catalunya, *Flor dels salms i Hores de la Passió* (s. XV); G. LLOMPART, "Horas medievales y Relojos de Pasión modernos en Mallorca y Cataluña", a *Revista de dialectologia y tradiciones populares* 36 (1981), pp. 3-11.

²⁹ G. MUNAR, *L'antic ritual mallorquí*. Palma de Mallorca 1961; J. BELLAVISTA, *Aportació a l'estudi de l'Ordinarium més antic de Mallorca i la seva relació amb el de Barcelona*, a P. J. LLABRÉS I MARTORELL-J. M. MARTÍ BONET (eds.), *Set segles i mig de germanor. Esglésies de Mallorca i del Principat. Miscel·lània commemorativa del 750 aniversari del Bisbat de Mallorca*, pp. 87-98; G. SEGUÍ I TROBAT, *El català en els rituals de sagraments de la diòcesi de Mallorca (1516-1847)*. Barcelona 1994.

diumenges; benedicció del pa beneït que es repartia a la missa dominical. Sagrament del baptisme (regles generals; baptisme de nins; baptisme de nines; ritu del baptisme en temps d'interdicte). Sagrament del matrimoni (ritu amb l'espòs present o absent; ritu de les primeres i segones nocces; normes sobre el temps en què es poden celebrar). Un aspecte interessant del ritu nupcial és que duu l'ordinari de la missa. Ritu de comunió fora de la missa (ritus per a laics i preveres malalts; comunió en temps d'interdicte; comunió als qui estan sans dins l'església). Pregàries a les misses dominicals. Forma d'absolució dels excomunicats. Ritus entorn de la proximitat de la mort (sagrament de l'extremaunció; recomanació de l'ànima). Ritus exequials (sepultura dels cadàvers; absolució sobre el túmul; absolució a l'aniversari de la mort). Benediccions diverses (candeles el dia de la purificació de Maria; ciris i fruits el dia de sant Blai i santa Àgueda). Ritus de la Quaresma i la Setmana Santa (imposició de la cendra el Dimecres de cendra; benedicció dels rams; trasllat de la reserva a la casa santa el Dijous Sant; trasllat de la reserva el Divendres Sant; benedicció de les fonts baptismals el Dissabte Sant). Benediccions relacionades amb la ruralia i la climatologia (benedicció de fruits i termes; benedicció contra les tempestes). Estacions del dia del Corpus i manera d'exorcitzar els qui han estat objecte d'un malefici.

Tots aquests llibres litúrgics estan relacionats amb la litúrgia de la Seu, de la qual provenen; evidentment, els seus antecedents manuscrits són els llibres que portaren els conquistadors catalans a partir de 1229, dels quals només conservam escassos fragments.

CAPÍTOL II
DESCRIPCIÓ DEL MANUSCRIT

El ms. 3.400 de l'Arxiu Capitular de Mallorca (Palma) és un còdex escrit pel domer de la Seu de Mallorca Mn. Joan Font, àlies *Roig*, l'any 1511, sobre la base de la documentació litúrgica dels antics cerimoniers catedralicis, organitzada per Mn. Eloi Garriga, custodi de la sagristia de la Seu (n. 90). Mn. Font el començà a copiar l'1 de setembre de 1511 i l'acabà dia 8 de novembre del mateix any (n. 85). Sempre s'ha conservat a l'arxiu catedralici, malgrat que en el còdex no consten signatures antigues, perquè va esser catalogat per primera vegada pel canonge arxiver Josep Miralles i Sbert, amb la signatura topogràfica A. LXXVI. T. I, n. 2 (n. 3.400 del catàleg).³⁰ Per això, a l'angle inferior dret de la coberta, hi ha adherida una etiqueta blanca moderna amb aquesta signatura, que tapa l'etiqueta original de la catalogació del Dr. Miralles.

Pel seu contingut, aquest manuscrit s'ajusta a la tipologia de les consuetes litúrgiques; és a dir, es tracta d'un llibre pensat per a l'organització del culte catedralici, com ho evidencien clarament els títols que apareixen en el còdex mateix: *Consueta, ordinacions o llibre de sagristia*.

El cos principal i original del manuscrit (nn. 78-1130) està escrit en una acurada lletra arcaica de transició de la lletra gòtica bastarda a la humanística, de principis del s. XVI, segurament amb ploma d'au. El còdex és en llengua catalana formal, excepte alguns textos en llatí (nn. 44; 253-255) i en castellà (nn. 1442-1443). El tipus de lletra usat per l'escrivà demostra que no era un professional, perquè els escriptors de taller solien seguir les tendències de l'època. Per ventura, Mn. Joan Font el va copiar a ca seva mateix, on podria haver tingut els estris imprescindibles per fer-ho.³¹

Posteriorment, i en dates diverses, s'han afegit al cos original els següents grups de textos:

a) Els ff. 0-011a, ubicats al principi del còdex i obra de distintes mans, que contenen notes diverses (nn. 1-9), el memorial de la vinguda de Carles V a Mallorca (nn. 10-11), una relació de fragments de la veracreu de la Seu entregades a diverses esglésies de Mallorca i Menorca (nn. 12-26), una llista de donacions a la sagristia catedralícia i d'altres cessions de fragments del lignum crucis (nn. 27-43), altres notes sobre donacions i notícies que afectaven la Seu (nn. 44-60), i informacions sobre la capella de les relíquies (nn. 61-77).

b) Els ff. 71a-71c, inserits entre els ff. 71 i 72 del cos principal del manuscrit, a la part del santoral, que contenen la constitució del bisbe Joan Vich i Manrique sobre la festa de la Immaculada Concepció de 22 de setembre de 1575 (nn. 675-681), i diverses notes de sagristes de la Seu (nn. 682-684).

³⁰ J. MIRALLES I SBERT, *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*. 3 vols. Palma 1936-1943. La consuetta de sagristia està inventariada al vol. I (1940), p. 613.

³¹ Això és ben clar en el cas de Mn. Pau Olesa, autor de diversos llibres administratius catedralicis, que tenia a ca seva un equip d'escriptori; J. DOMENGE I MESQUIDA, "A laor de Déu e en remissió de pecats". *Deixes artístiques en el testament del prevere de Mallorca Pau d'Olesa (1442)*, a M. R. TARÉS (dir.), *Capitula facta et firmata. Inquietuds artístiques en el quatre-cents*. Valls 2011, p. 493.

c) A continuació del cos principal:

- Els ff. 119r-120r, amb notes de començaments del s. XVII, sobre diverses donacions i disposicions capitulars (nn. 1131-1139);
- Els ff. 120v-131v i 132a-138a, un obituari o consuetas de misses matinals de difunts, datada el 1583 (nn. 1140-1424).
- El f. 139a, amb una nota sobre diverses donacions, de principis del s. XVII (nn. 1425-1429).
- Els ff. 132-133, amb una ordinació de 1513 sobre les misses matinals de cor (n. 1430) i altres notes afegides posteriorment (nn. 1431-1439).
- Els ff. 134-144, amb notes diverses (nn. 1440-1455).

Per altra banda, cal destacar que, en el cos principal, hi ha nombroses interpolacions i correccions, fetes pels successius encarregats de la sagristia catedralícia, inserides en dates diverses fins a mitjan s. XVII; en efecte, la nota més avançada és de 1634 (n. 50).³² Això demostra la vigència i l'ús de la consuetas en l'organització del culte catedralici, malgrat l'entrada en vigor del Missal romà de 1570 a partir del primer diumenge d'Advent de l'any 1572. Aquests afegits solen estar escrits en una lletra descurada de l'època, ocasionalment difícil d'interpretar.

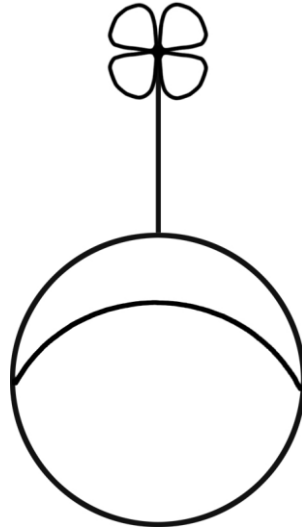
El manuscrit amida 340 mm. per 240 mm., i la caixa fa 245 mm. per 160 mm. En el nucli original, el text és escrit a doble columna, amb devers 38 línies per foli i a cada columna. L'intercolumni fa 20 mm., i els marges amiden 35 mm. (esquerre), 40 mm. (dret), 35 mm. (superior) i 55 mm (inferior). Encara es coneixen les línies de justificació, les marginals i les d'escriptura. En canvi, en els folis afegits, normalment predomina la ratlla tirada, excepte en els ff. 71a-71b, ff. 120v-131v i 132a-138a, i ff. 132-133, en què el text està disposat a doble columna.

El suport de l'escriptura és el paper, que en el cos principal duu una filigrana representant un cercle amb una mitja lluna en la seva meitat superior; de la part superior d'aquest cercle surt una tija coronada per quatre fulles. És possible que el paper sigui fabricat a Mallorca, perquè no hem pogut trobar aquesta marca d'aigua en cap dels repertoris coneguts;³³ els dissenys més pareguts són els que documenta Valls i Subirà entre 1539 i 1595, sobretot el n. 52, procedent d'un paper localitzat a Valladolid, on hi ha representat un cercle, amb una mitja lluna bessona a la de la consuetas de sagristia, del qual surt un pal que acaba en una creu.³⁴ Els únics fulls de pergamí del còdex són els de protecció.

³² No tenim en compte la nota de 1703, inserida quan el còdex estava totalment acabat i fora d'ús litúrgic [f. 05v; n. 26].

³³ O. VALLS I SUBIRÀ, *Paper and Watermarks in Catalonia*. Hilversum 1970; C. M. BRIQUET, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*. Hildesheim-Zürich-New York 1991 (2^a); R. GAUDRIAULT, *Filigranes et autres caractéristiques des papiers fabriqués en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris 1995; M. ZERDOUN BAT-YEHOUDA, *Les papiers filigranés médiévaux: Essai de méthodologie descriptive*. Turnhout 1989; A. DE LA CHAPELLE- A. LE PRAT, *Les relevés de filigranes*. Paris 1996.

³⁴ O. VALLS I SUBIRÀ, *La historia del papel en España. Siglos XV-XVI*. Madrid 1980. La filigrana n. 53 procedeix d'un paper trobat a València; la n. 54, a Toledo; la n. 55, a Barcelona; la n. 56, a Alcalá de Henares; i la n. 57, a Madrid.

Filigrana del paper
del cos principal de la consuetta

La tinta del cos principal és vermella en els títols i els calderons, i de color marronenc-terros a la resta del text. No presenta problemes de ferrositat. En els folis afegits, la tinta és, generalment, marronenca, però en els capítols de factura més acurada, s'hi combina la de color negrenc amb la vermella (§§ 2, 3, 4, 243-249).

Les cobertes actuals, de cuir sobre post i de l'estil anomenat mudèixar, són del s. XVI;³⁵ probablement no són les originals, perquè es nota clarament que els folis s'escapçaren per adaptar-los-hi. No podem datar amb exactitud aquesta intervenció en el còdex, però degué ésser a la segona meitat del s. XVII, perquè la darrera anotació de la consuetta és l'esmentada de 1634. Per aquesta causa, algunes de les notes marginals han quedat mutilades. Això significa que són anteriors a la nova encuadernació i que aquesta tenia per objectiu la conservació dels fulls afegits al cos principal del còdex.

Les cobertes estan folrades amb un cordovà de cuir en el seu color, repusat en els lloms, ferrejat i decorat mitjançant gofrats seguint el model característic d'aquest tipus de treballs d'encuadernació en els tallers de la Península Ibèrica. Està decorat amb faixes paral·leles perimetrals, alternades, unes en reserva, amb llistons paral·lels incisos, i unes altres amb empremtes, que reproduïxen patrons geomètrics: cercles secants, encadenats i ataurics, d'escàs relleu i aire marroquina.

Totes dues cobertes presenten aplicacions metàl·liques, una de central, en forma de roseta lobulada amb els acabaments tatxonats i restes d'una protuberància central -probablement semiesfèrica-, perduda per esclafament a causa de

³⁵ *Enciclopedia de la encuadernación*. Madrid 1998; T. ANDRADES MÁRQUEZ, "Encuadernaciones mudéjares de la biblioteca de Alfonso el Magnánimo: ms. 574 y 576. Biblioteca de la Universidad de Barcelona", a *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 25 (2003-2004), pp. 949-976; M. I. ÁLVARO ZAMORA, "Encuadernaciones mudéjares", a *Artigrama* 23 (2008), pp. 445-481.

l'ús, i que deixa veure els gofrats de la tapa, a la qual està fixada mitjançant quatre clauets situats en els punts cardinals.

Les cantoneres, també metàl·liques, repeteixen la mateixa decoració anterior, mitjançant un quart de roseta de lòbuls tatxonats, i conserva les protuberàncies semiesfèriques, encara que igualment abonyegades per l'ús. D'altra banda, només es conserven les subjeccions dels tancadors a les cobertes.

El llom no duu cap decoració remarcable i s'hi veuen els sis nervis de l'enquadernació, amb corda gruixada.

El còdex té actualment 162 ff, amb una doble numeració per folis: l'original del cos principal, en numeració romana, i la dels folis afegits, generalment en numeració aràbiga, en part de l'època i en part moderna. Cal advertir que, en rigor, el cos primitiu de la consuetat comença, amb les taules de contingut, a l'actual f. 011v, que originalment estava sense numerar, com els folis següents. Ara bé, quan es varen afegir els folis inicials actuals, el dit foli i els posteriors foren numerats amb numeració aràbiga.

Es coneix que se n'arrabassaren vuit folis, el contingut dels quals desconeixem amb certesa, quatre entre els actuals ff. 0 i 0¹, i uns altres quatre entre els ff. 09 i 010; encara en queden restes enganxats a les cordes de subjecció de la enquadernació, que indiquen la seva eliminació quan el còdex ja havia estat tornat a enquadernar. De tota manera, aquesta supressió no afecta la nova numeració dels folis, perquè deu haver estat anterior.

L'estat general de conservació del còdex i de l'escriptura és bo; les parts que estan lleugerament deteriorades són els fulls inserits cap al final del manuscrit, particularment per l'acció de la tinta ferrogàl·lica. Igualment, les ditades marronques al marge inferior esquerre denoten l'ús sovintejat del llibre.

Pel que fa a la decoració del còdex, el cos principal presenta aquestes característiques:

a) Quatre caplletres (50 x 30 mm.) al començament del text d'algunes de les principals parts de la consuetat (ff. 1r, 50r, 62r i 69r); estan decorades amb excrucències subtils. Els colors d'aquests motius són el vermell i el blau, alternats en els diferents exemples. Les caplletres s'ubiquen després del títol corresponent i són seguides per una lletra majúscula estilitzada acolorida en groc.

b) A principi de títol o de paràgraf, les lletres estan en majúscula, en un format el doble que la resta de lletres (15 x 10 mm).

c) Les majúscules i les xifres estan acolorides en groc.

d) Els títols estan escrits en lletra vermella.

e) Els calderons són a principi de cada paràgraf o divisió interna de cada capítol; ocasionalment, apareixen a les enumeracions i estan escrits en lletra vermella.

f) Hi ha reclams en vertical que indiquen la composició i l'organització dels fascicles (ff. 18v, 28v, 38v, 48v, 58v, 78v, 88v i 98v).

g) L'encapçalament dels folis conté el títol dels capítols o formularis, que respecta la divisió en columnes de baix, i la numeració dels folis en xifres roma-

nes acolorides en groc. La tinta és la mateixa que al cos del text, de color marronenc-terros.

h) Al cos principal sobretot, hi ha algunes mans dibuixades i ratlles per assenyalar passatges concrets del text.

i) No hi ha cap miniatura a plana completa ni decorada en or.

La gran majoria dels textos inserits posteriorment no duen cap tipus d'ornamentació, excepte els §§ 2, 3, 4, 243-249, que contenen caplletres vermelles d'un format superior a la resta de lletres i títols, també en vermell.

El contingut mostra la destinació litúrgica del manuscrit i els capítols que s'hi afegiren posteriorment:

[TEXTOS PRELIMINARS]

1. [Notes diverses], ff. 0-0a^r.
2. Memorial fet per mi, Joan Valldaura, preuera y custos de se[c]restia de la Seu, de la vinguda [que] féu en la Ciutat de Mallorque lo serenísimo senyor don Carles, rey nostro, emperador d'Alemanya, y de las cosas [que] se feren en la recepció d'aquell, axí per lo reuerend clero com per lo[s] seculars, ff. 01r-03v.
3. Memòria de las villas o monestirs [als quals] lo reuerend Capítol donà lignum sanctae crucis, ff. 04r-05v.
4. Memòria de las cosas donades a le sacrestia, ff. 06r-08r
5. [Notes diverses], ff. 08v-10v.
6. Memòria de la capella de las relíquias, f. 011r.
7. Lo modo d'ordinació dels reliquiariis dins la dita capella, per grahons, f. 011r.
8. [Taules de contingut], ff. 011v-013r.
9. [Notes diverses], ff. 013r-013v.

[CONSUETA]

10. [Incipit de la consuetat], f. 013v.
11. Sabbato primo adventus, ff. 1r-1v.
12. Regla de la missa de las batallades, f. 1v.
13. Regla, ff. 2r-2v.
14. Feria II post dominicam primam Aduentus, f. 2v.
15. Regla, ff. 2v-3r
16. Regla per tots los dies d'Aduent, f. 3r.
17. Primeres Vespres de la sagueona dominica de l'Aduent, f. 3r.
18. Matines, f. 3r.
19. Missa maior, f. 3r.
20. Primeres Vespres de la III dominica de l'Aduent, ff. 3r-3v.
21. [Regla], f. 3v.
22. Regla quant se comenserà la O, f. 3v.
23. Feria III quattuor temporum, f. 3v.
24. Dominica IIII Aduentus, ff. 3v-4r.
25. Vigília de Nadal, ff. 4r-4v.
26. Quant la vigília de Nadal serà entre la setmane, f. 4v.
27. Quant serà en diumenge, ff. 4v-5r.

28. Lo ters dia ans del dia de Nadal, f. 5r.
29. Regla de la festa de Nadal, f. 5r.
30. A las primeras Vespres de Nadal, ff. 5r-6r.
31. A Matines de Nadal, ff. 6r-6v.
32. Regla, ff. 6v-7r.
33. A la missa maior de Nadal, ff. 7r-8r.
34. A las saguones Vespres de Nadal, ff. 8r-8v.
35. Regla general de las octaues de Nadal, ff. 8v-9r.
36. A las primeras Vespres de Ninou, f. 9r.
37. A Matines de Ninou, ff. 9r-9v.
38. Per la missa maior de Ninou, f. 9v.
39. A las saguones Vespres de Ninou, f. 9v.
40. A la vigília de Parisi, ff. 9v-10r.
41. A las primeras Vespres d'Epiphania, ff. 10r.
42. A las Matines d'Epiphania, ff. 10r-10v.
43. Regla, f. 10v.
44. Missa maior de Parici, f. 10v.
45. Vespres saguones d'Epiphania, ff. 10v-11r.
46. Dominica infra octauas d'Epiphania, f. 11r.
47. Primeras Vespres de la dominica LXX, ff. 11r-11v.
48. Regla, ff. 11v-12r.
49. Dominica Sexagesime, f. 12r.
50. Dominica Quinquagesime, f. 12r.
51. Regla, f. 12r.
52. Lo dimars de carnestoltes, ff. 12r-12v.
53. Feria III in capite jejunii, ff. 12v-13v.
54. Prima feria quinta Quadragesime, ff. 13v-14r.
55. Regla, f. 14r.
56. Lo primer disapte de Coresme, f. 14r.
57. Lo primer diumenge de Coresme, f. 14r.
58. Disapte de dominica in passione, ff. 14r-15r.
59. Regla, f. 15r.
60. Disapte del diumenge dels rams, ff. 15r-16r.
61. Diluns Sant, a Matines e a las altres horas, f. 16r.
62. Dimars Sant, a Matines e a las altres horas, f. 16r.
63. Dimecres Sant, a Matines y altres horas, ff. 16r-17r.
64. Regla, f. 17r.
65. Regla, f. 17r.
66. Regla de la festiuitat de l'anunciació de la Mara de Déu, ff. 17r-18r.
67. Dijous Sanct, ff. 18r-21r.
68. Diuenres Sant, ff. 21r-23v.
69. En la nit del Diuenres Sant, f. 23v.
70. Disapte Sant, ff. 23v-25r.
71. Lo die de Pascho, ff. 25r-26r.
72. A la missa maior de Pascho, ff. 26r-26v.
73. Vespres sagones de Pascho, ff. 26v-27v.
74. Completes del dia de Pascho, ff. 27v-28r.
75. Feria secunda post festum Pasche. Matines, ff. 28r-28v.
76. A la missa, ff. 28v-29v.
77. Saguones Vespres de la feria II post Pascha, f. 29v.
78. Regla, ff. 29v-30r.

79. Fferia III post Pascha. A Matines, ff. 30r-30v.
80. Fferia III, V, VI et sabbato post Pascha, ff. 30v-31r.
81. Dominica in albis, ff. 31r-32r.
82. A las primeras Vespres de l'Àngell custodi, ff. 32r-32v.
83. Per Matines de l'Àngell custodi, f. 32v.
84. A la missa maior de l'Àngell custodi, ff. 32v-33r.
85. Regla, ff. 33r-33v.
86. A las saguones Vespres de l'Àngell custodi, f. 33v.
87. Fferia quinta post dominicam in albis se celebra lo sínodo sagons appar en la sua institució, ff. 33v-34r. En llatí.
88. Fferia quinta post dominicam in albis, ff. 34r-34v.
89. Fferia VI post dominica in albis, ff. 34v-35r.
90. Regla de la missa matinal y de la major de la dominica in albis fin[s] a la festa de l'ascensió, f. 35r.
91. Dominica v post Pascha, f. 35r.
92. Lo diluns de las letenias, ff. 35r-35v.
93. Dimars de las letanias, ff. 35v-36r.
94. Dimecres de las letanias, f. 36r.
95. A las primeras Vespres d'Ascensió, ff. 36r-36v.
96. A las Matines de l'Ascensió, ff. 36v-37r.
97. A la missa major de l'Ascensió, f. 37r.
98. Vespres sagones de l'Ascensió, ff. 37r-37v.
99. En les octaues d'Ascensió, f. 37v.
100. La festa de sant Yuo, f. 37v.
101. Cap d'octaues d'Ascensió, f. 37v.
102. Fferia VI ans de la vigília de Sincogesma, ff. 37v-38r.
103. Disapte de Sincogesme, ff. 38r-39r.
104. Del ciri pascal, f. 39r.
105. A las primeras Vespres de Sincogesma, ff. 39r-39v.
106. Matines de Sincogesma, ff. 39v-40r.
107. Per a la missa maior de Sincogesme, f. 40r.
108. A la processó de Sincogesma, ff. 40r-40v.
109. Vespres saguones de Sinco[gesma], f. 40v.
110. Fferia II post Pentecoste, ff. 40v-41r.
111. A la missa maior, f. 41r.
112. Vespres sagones de la feria III post Pentecoste, f. 41r.
113. Fferia III post Pentecoste, ff. 41r-41v.
114. Fferia IV, V, VI et sabbato post Pentecoste, f. 41v.
115. A la missa maior de las ditas fèries, ff. 41v-42r.
116. Missa maior de la vigília de Trinitat, f. 42r.
117. Lo disapte de la festiuitat de Trinitat, ff. 42r-42v.
118. A Matines de la Trinitat, f. 42v.
119. A la missa maior de Trinitat, f. 43r.
120. Sagones Vespres de Trinitat, ff. 43r-43v.
121. Infra octabas de Trinitat, f. 43v.
122. Per la festa de Corpocrist, ff. 43v-44v.
123. Missa de las betallades, f. 44v.
124. La missa maior de Corpore Christi, ff. 44v-45v.
125. A sagones Vespres de Corpocrist, ff. 45v-46v.
126. Regla, f. 46v.
127. Regle, ff. 46v-47r.

128. Regla, f. 47r.
129. L'ordinatió dels apòstols, f. 47r.
130. Regla, f. 47r.
131. A la missa maior infra octauas de Corpocrist, ff. 47r-47v.
132. Disapte infra octaues de Corpocrist, f. 47v.
133. Diumenge infra octaues de Corpocrist, f. 47v.
134. Cap d'octaues de Corpocrist, ff. 47v-48r.
135. Los vestiments per les dominichas, f. 48r.
136. En quines dominicas haurà lignum a la processó, f. 48r.

[REGLES COMUNES GENERALS]

137. Regles de l'obligació de las cosas que lo ragent de la sacrastia és tingut a fer, e dels escolans, ff. 48v-50r.
138. Assí appar tot lo modo del tochar de tots los officis, e qui és tingut a tochar, ff. 50r-50v.
139. Missa matinal de die de III lissons, f. 50v.
140. Missa maior de die de III lissons, f. 50v.
141. Vespres de die de III lissons, ff. 50v-51r.
142. Vespres de III lissons quant ho haurà manut de Nostra Dona, f. 51r.
143. Als dies de IX lissons a las primeras Vespres, ff. 51r-51v.
144. La manera del doblar de duas campanes, f. 51v.
145. Lo tochar de Matines de IX lissons, ff. 51v-52r.
146. Per la missa dels escolans de IX lissons, f. 52r.
147. Per a la missa maior de IX lissons, f. 52r.
148. Regle infal·lible, f. 52r.
149. Tochar de Vespres sagones de IX lissons, ff. 52r-52v.
150. Tochar a las primeras Vespres de semidúplex, f. 52v.
151. Tochar a las Matines de semidúplex, ff. 52v-53r.
152. Missa matinal, f. 53r.
153. Tocar de missa maior semidúplex, f. 53r.
154. Tochar a las sagones Vespres semidúplex, f. 53r.
155. Tochar de primeras Vespres de doble manor, ff. 53r-53v.
156. Tochar per Matines de doble manor, f. 53v.
157. Missa matinal, f. 53v.
158. Tocar per missa maior, f. 53v.
159. Vespres sagones, f. 53v.
160. Tochar a primeres Vespres de doble migane, ff. 53v-54r.
161. Matines, f. 54r.
162. Missa matinal, f. 54r.
163. Missa maior, f. 54r.
164. Vespres sagones, f. 54r.
165. Primeras Vespres de doble maior. Tochar, ff. 54r-54v.
166. Tochar de Matines de dobla maior, f. 54v.
167. Tochar de missa matinal, f. 54v.
168. Tochar de missa maior de dobla maior, f. 54v.
169. Vespres sagones, ff. 54v-55r.
170. Tochar de primeras Vespres de festa de N'Aloy, f. 55r.
171. Matines, ff. 55r-55v.
172. <Quant no hi ha missa d'escolans>, f. 55v.
173. Tochar de missa maior de festa de N'Aloy, f. 55v.

174. Vespres sagones, f. 55v.
175. Tochar de las hoeres, f. 56r.
176. Tochar per prosse, f. 56r.
177. Tochar per processons ordinàries y extreordinàries, ff. 56r-56v.
178. Regle per missa matinal, f. 56v.
179. Regla [que] en tots los disaptes, quant lo sol serà post, feran doble, f. 56v.
180. Regle de les diades que N'Anthoni tocharà a Laudes, ff. 56v-57r.
181. Aquestas dominicas sagüents [són] les que N'Anthoni té a tocar a Laudes, f. 57r.
182. Ací appar del modo que·s té a tocar per extremaunció, f. 57r.
183. Lo modo de tochar per albats, ff. 57r-57v.
184. Albat conuentual, f. 57v.
185. Albat d'esclau, f. 57v.
186. Cos comú <no confrare>, f. 57v
187. Cos conuentual o cos present, ff. 57v-58r.
188. Sepulture de preuera, diacha o sotdiacha, o simple beneficiat, ff. 58r-58v.
189. Sepultura de canonge <y de coadiutor etiam sens ordes>, ff. 58v-59r.
190. Sepultura de paborde, f. 59r.
191. Sepultura de dignitat, f. 59r.
192. Sepultura de bisbe de gràcia, f. 59r.
193. Sepultura de virey, f. 59r.
194. Sepultura de bisbe maior quant mor en son diòcessi, ff. 59r-60v.
195. Quant lo bisba maior mor fore lo seu diòcessi. Sepultura, f. 60v.
196. Lo modo de les obsèques per lo senyor rei, ff. 60v-61v.
197. Ací appar lo modo de tota la luminària y de l'encensar, y dels lantons, f. 62r.
198. Matines de III lissons, f. 62r.
199. A festa de IX lissons, ff. 62r-63r.
200. Matines de IX lissons, f. 63r.
201. Missa maior, ff. 63r-63v.
202. Regla, f. 63v.
203. Regla, ff. 63v-64r.
204. Luminària de festa semidúplex, e encensar, f. 64r.
205. Matines, f. 64v.
206. Luminària de festa semidúplex, f. 64v.
207. Vespres, f. 64v.
208. Luminària de festa doble manor, e encensar, f. 64v.
209. Luminària de festa doble maior, ff. 64v-65r.
210. Matines, f. 65r.
211. Missa maior, f. 65r.
212. Vespres sagones, f. 65r.
213. Luminària de festa de N'Aloy, e encensar, f. 65r.
214. Regla, ff. 65r-66r.
215. Matines, f. 66r.
216. Regla, f. 66r.
217. Regla, f. 66r.
218. Les jornades que los tepits s'acustumen possar deuant l'altar maior, ff. 66r-66v.

219. Lo modo del retaule major: com se deu cobrir e descobrir, y quante part y quines jornades, f. 66v.
 220. Lo modo de pleguar y despleguar les cortines dels pilarets de l'altar, ff. 66v-67r.
 221. Regla, f. 67r.
 222. Les jornades que lo sacristà és tengut fer enremar la Seu, f. 67r.
 223. Les jornades que l'església deu esser agranade, ff. 67r-67v.
 224. Regla per los vestiments de las missas, per los palis per diuerses jornades, f. 67v.
 225. Regla dels palis qui·s tenen a possar per lo die dels defuncts, ff. 67v-68r.
 226. Palis per la part altre de l'església, ff. 68r-68v.

[SANTORAL]

228. Primo, Saturní, f. 69r.
 229. A las primeras Vespres de sant Andreu, ff. 69r-69v.
 230. Matines de sant Andreu, f. 69v.
 231. Missa maior de sant Andreu, ff. 69v-70r.
 232. Vespres sagones de sant Andreu, f. 70r.
 233. Enfre les octaues de sant Andreu, f. 70r.
 234. Sancta Bàrbara, f. 70r.
 235. Sanct Nicholau, ff. 70r-70v.
 236. Matines, ff. 70v-71r.
 237. Regla, f. 71r.
 238. Missa dels escolans, f. 71r.
 239. Missa maior de sant Nicolau, f. 71r.
 240. Concepció de Nostra Dona, ff. 71r-71v.
 241. Per Matines de la concepció de Nostra Dona, f. 71v.
 242. Per la missa maior de la concepció de Nostra Dona, ff. 71v-72r.
 243. Constitució feta sobre la festa de la immaculada concepció de la Mare de Déu, senyora y patrona nostra, ff. 71a^r-71b^r.
 244. Lo vuytè die ans de la festa, f. 71a^r.
 245. Les primeres Vespres de la festa, ff. 71a^r-71a^v.
 246. Al vespre de la festa, f. 71a^v.
 247. La missa maior, f. 71a^v.
 248. Les segones Vespres, 71a^v.
 249. La processó, ff. 71a^v-71b^r.
 250. [Donacions del bisbe Joan Vich i Manrique], ff. 71b^r-71b^v.
 251. Per la missa maior de la concepció de Nostra Dona [continuació], f. 72r.
 252. Per Vespres sagones de la concepció de Nostra Dona, f. 72r.
 253. Sancta Eulària Mèrita, ff. 72r-72v.
 254. Les Matines de sancta Eulària Mèrita, ff. 72v-73r.
 255. Missa maior de sancta Eulària Mèrita, ff. 73r-73v.
 256. Vespres sagones, f. 73v.
 257. Sancta Lúcia, f. 73v.
 258. Expectatio partus, f. 73v.
 259. Matines de l'expectatio partus, ff. 73v-74r.
 260. Missa maior, ff. 74r.
 261. Vespres sagones, ff. 74r-74v.

262. Vigília de sant Thomàs, f. 74v.
263. Primeras Vespres, ff. 74v-75r.
264. Matines, f. 75r.
265. Missa maior, f. 75r.
266. Vespres sagonos, f. 75r.
267. Sant Steua, ff. 75r-76r.
268. Matines, f. 76r.
269. Regla, f. 76r.
270. Missa maior, ff. 76v-77r.
271. Vespres sagonos, f. 77r-77v.
272. Matines [de sant Johan], f. 77v.
273. Missa maior de sant Johan, f. 77v.
274. Vespres sagonos, ff. 77v-78r.
275. Matines [dels Innoscens], ff. 78r-78v.
276. Per a la missa maior dels Innoscens, f. 78v.
277. Sagonos Vespres dels Innoscens, f. 78v.
278. A la festa de sant Thomàs, ff. 78v-79r.
279. Cap d'octaues de sant Steua, sant Johan, los Innocens. Regle, f. 79r.
280. Cap d'octaues de sant Steua, f. 79r.
281. Cap d'octaues de sant Johan, f. 79r.
282. Cap d'octaues dels Innocens, f. 79r.
283. Regla, ff. 79r-79v.
284. Sant Siluestre y Coloma, f. 79v.
285. A la missa maior de sant Siluestra y sancta Coloma, ff. 79v-80r.
285. Sant Julià, f. 80v.
287. Sant Honorat, f. 80v.
288. Sant Anthoni de Vianes, f. 80v.
289. Sant Sebastià, ff. 80v-81r.
290. Matines, f. 81r.
291. Missa maior, ff. 81r-81v.
292. Vespres sagonos, ff. 81v-82r.
293. Sancta Agnès, f. 82r.
294. Sant Vicens, f. 82r.
295. Sant Thimoteu, ff. 82r-82v.
296. Conuersió de sant Pau, f. 82v.
297. Diumenge après la conuersió de sant Pau, f. 82v.
298. Purificació de la Mara de Déu, ff. 82v-83r.
299. Vespres sagonos de la purificació de Nostra Dona, f. 83r.
300. Regla, ff. 83r-83v.
301. Enfre les octaues de la purificació, f. 83v.
302. Sant Blay, f. 83v.
303. Sancta Àgatha, f. 83v.
304. <Sancta Escolàstica>, f. 83v.
305. Sancta Eulària, cos sanct de Barcelona, ff. 83v-84r.
306. Matines, f. 84r.
307. Vespres sagonos, f. 84r.
308. Sant Valentí, f. 84v.
309. La cadira de sant Pera, f. 84v.
310. Sant Macià, ff. 84v-85r.
311. Matines, f. 85r.
312. Missa maior, f. 85r.

313. Vespres sagones, ff. 85r-85v.
314. Sant Thomàs d'Aquí, f. 85v.
315. Regla, f. 85v.
316. <Sant Gregori>, f. 85v.
317. Sant Pacià, ff. 85v-86r.
318. Sant Benet, f. 86r.
319. Sant Guabriel, f. 86r.
320. <Sant Joseph>, f. 86r.
321. La festa de l'annunciació de la Mara de Déu, ff. 86r-86v.
322. Completes, f. 86v.
323. Matines, f. 86v.
324. Missa maior, ff. 86-87r.
325. Regla, ff. 87r-87v.
326. Regla per la festiuitat de l'annunciació de Nostra Dona, f. 87v.
327. Sant Ambròs, f. 87v.
328. Sant Jordi, f. 87v.
329. Sant March, ff. 87v-88r.
330. Sant Vidal, f. 88r.
331. Sant Pera màrtir, f. 88r.
332. Sant Phelip y sant Jaume, f. 88r.
333. Inuenció de la veracreu, f. 88r.
334. Regle, ff. 88r-88v.
335. L'apparició de sant Miquell, f. 88v.
336. Sant Urbà, f. 88v.
337. Sant Guillerme, f. 88v.
338. Sant Honofre, f. 88v.
339. Sant Barnabé, ff. 88v-89r.
340. Sant Anthoni de Pàdua, f. 89r.
341. Vigília de sant Johan Babtista, f. 89r.
342. La natiuitat de sant Johan Babtista, ff. 89r-89v.
343. Matines, f. 89v.
344. Missa maior, ff. 89v-90r.
345. Vespres sagones, f. 90r.
346. Regle, f. 90r.
347. Vigília de sant Pera, f. 90v.
348. Primeras Vespres, ff. 90v-91r.
349. Matines, ff. 91r-91v.
350. Vespres sagones, ff. 91v-92r.
351. Commemoració de sant Pau, f. 92r.
352. Enfre octaues de sant Johan, f. 92r.
353. Al cap d'octaues de sant Johan, f. 92r.
354. Vissitació de Nostra Dona, f. 92r.
355. Matines, ff. 92r-92v.
356. Missa major, f. 92v.
357. Vespres sagones, f. 92v.
358. Sant Cristòfol, ff. 92v-93r.
359. Sancta Margalide, f. 93r.
360. Matines, f. 93r.
361. Missa maior de sancta Margalide, f. 93r.
362. Vespres sagones, f. 93r.
363. Sant Alex, f. 93v.

364. Sancta Praxedis, f. 93v.
365. Matines de sancta Praxedis, f. 93v.
366. Missa maior, ff. 93v-94r.
367. Vespres sagones, f. 94r.
368. Sancta Magdalena, ff. 94r-94v.
369. Matines de sancta Magdalena, f. 94v.
370. Missa maior de sancta Magdalena, f. 94v.
371. Vespres sagones, ff. 94v-95r.
372. Vigília de sant Jaume, f. 95r.
373. La festa de sant Jaume, f. 95r.
374. Matines de sant Jaume, ff. 95r-95v.
375. Missa maior, f. 95v.
376. Vespres sagones, f. 95v.
377. Sancta Anna, ff. 95v-96r.
378. Missa major, f. 96r.
379. Vespres sagones, f. 96r.
380. Cap d'octaues de sant Jaume, f. 96r.
381. Sant Pere y sant Pheliu, ff. 96r-96v.
382. Regla, f. 96v.
383. Inuenció de sant Steua, f. 96v.
384. Sant Sixti, f. 96v.
385. Sant Domingo, f. 96v.
386. Transfiguració, ff. 96v-97r.
387. Matines, ff. 97r-97v.
388. Missa maior de la transfiguració, f. 97v.
389. Vespres sagones, f. 97v.
390. Enfre octaues de la transfiguració, ff. 97v-98r.
391. Vigília de sant Lorens, f. 98r.
392. Sant Lorens, f. 98r.
393. Matines, ff. 98r-98v.
394. Missa maior, f. 98v.
395. Vespres sagones, f. 98v.
396. Sancta Clara, f. 98v.
397. Vigília de l'assumpció, ff. 98v-99r.
398. Primeras Vespres de l'assumpció de la Mara de Déu, ff. 99r-99v.
399. Matines, ff. 99v-100r.
400. Missa major de l'assumpció, f. 100r.
401. Vespres sagones, ff. 100r-101r.
402. Enfre les octaues de l'assumpció, f. 101r.
403. Dominica enfre octaues d'assumpció, f. 101r.
404. Cap d'octaues de sant Lorens, f. 101r.
405. Sancta Elena, f. 101r.
406. Sant Luís, ff. 101r-101v.
407. Sant Bernat, f. 101v.
408. Primeras Vespres, f. 101v.
409. Matines, f. 101v.
410. Missa maior, ff. 101v-102r.
411. Vespres sagones, f. 102r.
412. Cap d'octaues de l'assumpció, ff. 102r-102v.
413. Matines, f. 102v.
414. Missa maior, f. 102v.

415. Vespres sagones, ff. 102v-103r.
416. Vigília de sant Barthomeu, f. 103r.
417. La festa de sant Barthomeu, f. 103r.
418. Sant Agustí, f. 103r.
419. Sant Johan Degollaci, ff. 103r-103v.
420. Sant Guill, f. 103v.
421. Matines, ff. 103v-104r.
422. Missa maior, f. 104r.
423. Vespres sagones, f. 104r.
424. La natiuitat de la Mara de Déu, ff. 104-104v.
425. Exultació de la veracreu, f. 104v.
426. [Sant Rafel], f. 104v.
427. Trempes, f. 104v.
428. Vigília de sanct Matheu, f. 104v.
429. Sant Matheu, f. 104v.
430. Sancta Tecla, ff. 104v-105r.
431. Sant Cosme y sant Demià, f. 105r.
432. Sant Miquell, f. 105r.
433. Matines, ff. 105r-105v.
434. Missa maior, f. 105v.
435. Vespres sagones, ff. 105v-106r.
436. Matines [de sant Iherònim], f. 106r.
437. Consecració de l'altar, f. 106r.
438. Sant Francesch, f. 106r.
439. Sant Luch, ff. 106r-106v.
440. Honse mília vèrgens, f. 106v.
441. Translació de sancta Eulària, f. 106v.
442. Innumerabilium martirum, f. 106v.
443. Vigília de sant Symó e Judes, f. 106v.
444. Vespres, ff. 106v-107r.
445. Vigília de Tots Sants, f. 107r.
446. La festa de Tots Sancts, ff. 107r.
447. Matines, ff. 107r-107v.
448. Missa maior, f. 107v.
449. Vespres saguones, f. 107v.
450. Commemoració dels defunts, ff. 107v-108r.
451. Matines, f. 108r.
452. Missa maior, f. 108v.
453. Vespres sagones defunctorum, f. 108v.
454. Enfre octaues de Tots Sants, ff. 108v-109r.
455. Dominica infra octauas de Tots Sants, f. 109r.
456. Missa matinal, f. 109r.
457. Missa maior, f. 109r.
458. Cap d'octaues de Tots Sants, ff. 109r-109v.
459. Matines de cap d'octaues de Tots Sants, f. 109v.
460. Passio ymaginis, f. 109v.
461. Cap d'octaues de la capella, ff. 109v-110r.
462. Sant Martí, f. 110r.
463. Sancta Elisabet, f. 110r.
464. Presentació de Nostra Dona, ff. 110r-110v.
465. Sancta Cicília, f. 110v.

- 466. Sant Climent, f. 110v.
- 467. Sancta Catherina, f. 110v.
- 468. Cap d'octaues de la presentació, f. 110v.

[OBSERVACIÓ SOBRE LA MISSA SOLEMNE DEL BISBE RESIDENCIAL]

- 469. Quant lo bisbe maior farà lo offici, f. 111r.

[REGLES GENERALS]

- 470. Accí apparen algunes reglas generals concernents al sanctoral, f. 111r.
- 471. De las misas matinals, f. 111r.
- 472. En quines festiuitats tenen aportar lignum a l'altar, ff. 111r-111v.
- 473. Reglas de las capes qui s'an aportar al cor per los officis sagons la diuersitat de las festas, f. 111v.
- 474. A festa de IX lissons, f. 111v.
- 475. Enfre octaues solemnes, f. 112r.
- 476. A festa semidúplex, f. 112r.
- 477. A festas dobles miganes o manors, f. 112r.
- 478. Matines, f. 112r.
- 479. Missa maior, f. 112r.
- 480. Las Vespres, ff. 112r-112v.
- 481. En festa doble maior, f. 112v.
- 482. En festa doble maior de N'Aloy, ff. 112v-113r.
- 483. Quant bisba de gràcia ferà l'ofici, ff. 113r-113v.
- 484. Regla de l'ordinació de las processons ordinàries. Per a festa de IX lissons o dominica, ff. 113v-114r.
- 485. A festa semidúplex, f. 114r.
- 486. A doble maior, f. 114r.
- 487. A festa de N'Aloy, f. 114r.
- 488. Los dies que les proses se diuhen, f. 114r.
- 489. Proses, f. 114r.
- 490. Proses, f. 114r.
- 491. Proses, ff. 114r-114v.
- 492. Prosas, f. 114v.
- 493. Prosa, f. 114v.
- 494. En quin temps se deu tochar l'esquella de despertade e en quina hora, f. 114v.
- 495. Reglas per algunes processons extreordinàries per alguna necessitat se té a traure lo cos de sancta Praxedis fora de la ciutat. E prima regla per anar al camp, ff. 114v-115v.
- 496. Saguona regla quant treuran lo cos de sancta Praxedis fora la ciutat per anar al monestir de Nostra Dona de Jesús per necessitat da pluge specialment, ff. 115v-116r.
- 497. Tercera regla quant trauran lo cos de sancta Praxedis per anar a Nostra Dona del Socós per pluge specialment, ff. 116r-116v.
- 498. Ordinacions noues per sepultures de canonges, bisba maior, dignitats y pabordies, f. 117r.
- 499. Ordinació de la sepultura de reuerents canonges, ff. 117r-118v.
- 500. Sepultura de bisba maior, f. 118v.
- 501. Sepultura de dignitat, f. 118v.

502. Sepultura de paborde, f. 118v.

[NOTES DIVERSES]

503. [Determinacions capitulars i donacions], ff. 119r-120r.

504. Consueta de les missas matinals, posades per sas diades, comensant a 25 de mars y acabant a 24, ab tot lo discurs de l'any, axí del reuerend Capítol, sacrestia, sant Bernat, anniuersaris, almoynas, ànimas, obra, feta per mi, Anthoni Vinyes, preuere, custos lo any present 1583, f. 120v.

505. Mars, f. 120v.

506. Abril, ff. 120v-122r.

507. Maig, ff. 122r- 124v.

508. Juny, ff. 124v-125v.

509. Juliol, ff. 125v-126v.

510. Agost, ff. 126v-128v.

511. Setembre, ff. 128v-130r.

512. Octubre, ff. 130r-131v.

513. Noembre, ff. 131v-133a^v.

514. Dezembre, ff. 133a^v-135a^v.

515. Jener, ff. 135a^v-137a^r.

516. Febrer, ff. 137a^r-138a^r.

517. Mars, ff. 138a^r-138^v.

518. [Donacions diverses], ff. 139a^r-139a^v.

519. Ordinació de les misses matinals, f. 132r.

520. Determinació de les sepulturas dels preueres, ff. 132r-133r.

521. [Acords capitulars], ff. 133r-133v.

522. [Donació d'una bacina], f. 134r.

523. Notes sobre sermons, ff. 135r-135v. En català i castellà.

524. [Donació d'un pal·li i d'altres paraments], f. 137v.

525. [Benedicció de la primera pedra del portal major de la Seu], f. 138v.

526. [Disposicions litúrgiques], f. 140v.

527. [Crònica d'una ordenació episcopal], f. 141r.

528. [Crònica de la visita del príncep de Savoia], f. 142r.

529. [Crònica de la presa de possessió d'un virrei], f. 142v.

530. [Nota sobre les exèquies del rei Felip III], f. 142v.

531. Llegat del procurador misser Pere Moll, do[c]tor en drets, ff. 142v-143r.

532. [Disputa sobre un enterrament], f. 143r.

533. [Nota sobre el lignum del dia de sant Aleix], f. 144r.

CAPÍTOL III

EL DOMER MN. JOAN FONT I LA HISTÒRIA DE LA REDACCIÓ

1. EL DOMER MN. JOAN FONT I EL CUSTOS MN. ELOI GARRIGA³⁶

1.1 Mn. Joan Font Roig

No coneixem la data del seu naixement, però segurament va néixer a Valldemossa, com veurem. Quant a la seva condició eclesiàstica, és segur que era prevere, ja que consta clarament a la documentació. No obstant això, no hem pogut trobar-ne el registre d'ordenació al presbiterat; quant als ordes previs, als registres compareixen nombrosos ordenats amb el seu llinatge, alguns dels quals amb el seu mateix nom.³⁷ Probablement, per les dates, es tracta del Joan Roig, fill de Gaspar Roig, de Valldemossa, que rebé la tonsura el 1481³⁸ i l'acolitat el 1486.³⁹ És possible, doncs, que fos ordenat prevere fora de Mallorca. Tampoc hem pogut comprovar que tenia el grau de doctor,⁴⁰ que tanmateix mai no se li dona a la documentació catedralícia.

Quant a la seva producció litúrgica, a part de la consuetat de sagristia, és segur que va ésser el compilador de l'*Ordinarium de administratione sacramentorum* diocesà de 1516:

"Nam ergo, Joannes Font, alias Roig, alter ex hebdomedariis alme Sedis Maioricensis" (OAS, f. 1v).

Jaime Villanueva li atribueix també l'autoria de la consuetat de sanctis de 1516, basant-se en un encàrrec del Capítol de la Seu de 9 de gener de 1516; és molt versemblant que sigui així.⁴¹ Ara bé, no es pot considerar encara documentalment provada la seva intervenció en la redacció del Missal de 1506, en el Breviari del mateix any ni en el Diürnal de 1518;⁴² Joaquim M. Bover ja discuteix que Mn. Font treballàs en la preparació d'aquests tres llibres litúrgics, precisament per falta de proves explícites.⁴³ Efectivament, la nota negrològica inserida a la consuetat de sagristia, que transcrivim més endavant (CSA n. 85 in nota), només

³⁶ He aconseguit una bona part de la informació d'aquesta secció gràcies a la col·laboració de l'amic Mateu Ferrer Socias.

³⁷ ADM, *Registre d'ordenacions* III (1470-1492): per exemple, el franciscà Joan Roig, que rebé el subdiaconat i el diaconat el 1487 (ff. 84v i 88v), i el presbiterat el 1492 (ADM, *Registre d'ordenacions* IV (1492-1512), f. 14r); un Joan Roig, fill de Pere Roig, comerciant de Mallorca, que fou tonsurat el 1487 (f. 86r); i un altre Joan Roig, fill d'Antoni Roig, de Pollença, rep la tonsura el 1492 (ADM, *Registre d'ordenacions* IV [1492-1512], f. 17v).

³⁸ ADM, *Registre d'ordenacions* III (1470-1492), f. 57r.

³⁹ ADM, *Registre d'ordenacions* III (1470-1492), f. 80r.

⁴⁰ G. SEGUÍ I TROBAT, *La consuetat de sagristia de la Seu de Mallorca de 1511*, a *La Ciutat de Mallorca i els segles del Gòtic. XXVIII Jornades d'estudis històrics locals*. Palma 2010, p. 352.

⁴¹ J. VILLANUEVA, *Viage literario á las Iglesias de España*. Tom XXII, carta CLII. Madrid 1852, p. 177; ACM, ms. 1.627, *Liber capitularis ecclesie Maioricensis anni Millesimi Quingentesimi undecimi et duodecimi*, f. 22r (Actes capitulars de 1516).

⁴² J. VILLANUEVA, o.c., p. 178.

⁴³ J. M. BOVER, *Biblioteca de escritores baleares*. Vol. I. Palma 1868, n. 471, pp. 307-308. Amb tot, aquestes obres li han estat atribuïdes repetides vegades pels investigadors, seguint massa confiadament J. Villanueva.

esmenta com a publicació seva el ritual de sagraments de 1516; és una prova con-
cloent que no fou l'autor del breviari i del diürnal.

Quant al seu treball a la Seu de Mallorca, va esser elegit diverses vegades
com a custos i sotsfabriquer pel Capítol:⁴⁴

- 5 de març de 1491, custos de la sagristia en substitució de Mn. Francesc
Torner (f. 1v).
- 14 de març de 1492, reelecció com a custos (f. 2v).
- 18 de març de 1493: reelecció com a custos (f. 2bis^r, s/n).
- 17 de març de 1494: reelecció com a custos (f. 2 bis^v, s/n).
- 11 de març de 1495: reelecció com a custos (f. 3r).
- 16 de març de 1496: reelecció com a custos: (f. 3v).
- 10 de març de 1505: elecció com a sotsfabriquer (f. 14r).
- 18 de març de 1506: reelecció com a sotsfabriquer (f. 15r).
- 11 de març de 1518: elecció com a sotsfabriquer (f. 36r).

A l'Arxiu Capitular de Mallorca, es conserven els següents llibres de sa-
gristia escrits per ell:⁴⁵

- 1491-1492 (ACM, ms. 1.179)
- 1492-1493 (ACM, ms. 1.180)
- 1493-1494 (ACM, ms. 1.181)
- 1494-1495 (ACM, ms. 1.182)
- 1495-1496 (ACM, ms. 1.183)
- 1496-1497 (ACM, ms. 1.184)
- 1497-1498 (ACM, ms. 1.185)

Caldrà escatir les relacions d'aquest il·lustre liturgista amb els iniciadors de
l'humanisme a Mallorca, que degueren esser intenses; basta veure l'acurada lletra,
amb influències humanístiques, amb què escriu la consuetat i la sòbria però elegant
prosa llatina del pròleg al ritual de sagraments de 1516. De fet, coincidiren amb
ell a la Seu alguns dels clergues humanistes més notables del seu temps: Gregori
Genovard i Espanyol, Miquel de Pacs, Jeroni de Mília, Esperandeu Espanyol, Ni-
colau de Montanyans, Arnau de Santacília, etc.

Morí el 1518, el seu hereu testamentari fou Cristòfol Roig i va esser enter-
rat dia 20 d'agost, en el que devia esser el vas familiar de la capella de Santa Cecí-
lia de la Seu, dita també "dels òrguens":⁴⁶

⁴⁴ ACM, ms. 2.700, *Nominationum et electionum officialium*.

⁴⁵ J. MIRALLES I SBERT, *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*. Vol. I. Palma 1936,
pp. 249-251.

⁴⁶ Testament de Martí Font, *Roig*, de 4 de febrer de 1565, davant el notari Melcior Sans:
"Jo, Martí Font, àlies *Roig*, maior de dies, mercader de Mallorques, stant sa per la gràcia de Déu de
cors i de pensa, fas i orden aquest meu testament, en i ab lo qual elegesch marmessors meus i
d'aquesta mia última voluntat exeutors lo honorabili i discret mossèn Guillem Bramona, notari,
cunyat meu, Antoni Font, àlies *Roig*, fill meu, i la senyora Paula, sa muller, nora mia, i a cada hu
de ells in solidum en absència de les altres. E primerament acomanant la mia ànima en mans de me
Senyor Jesucrist; elegesch sepultura per lo meu cors fahedora en la Iglésia de la Seu de Mallorca,
en lo vas qui sta davant lo pilar de la capella dels òrguens, qui's diu de mossèn Johan Font, àlies
Roig, prevere e domer de la Seu" (ARM, NOT S-121, f. 144r).

"Està enterrat en la capella de Santa Cecília, a la part de l'evengeli, com consta d'un epitafi gravat en dita paret [de la] Iglésia. Publicà *Ordinarium de administratione sacramentorum*, imprès en València any 1516. Vege's lo pròlech" (CSA n. 85 in nota).

"A XX, dia del gloriós sant Bernat, soterram mossèn Iohan Rog, prevere domer. Porta sis entorxes bones, quadorze siris blanchs de VIII onzes. III fem conventual del sobredit mossèn Iohan Rog. Haguem d'offerte paguat lo quart als domés, los panés e la creu. Resta net quatorze sous y buyt. [0] lliures, XIII sous, VIII [diners]. A XXVI del matex, rabí d'en Cristòffol Rog, hereu del sobredit Iohan Rog duas, liuras son p[er] la vagant [...]rest? prevere. Sa féu soterrar ab hun vestiments nous [que] sa havia fets. Per ço no pos rabude de vestiment a bé que lo reverend Capítol no·ll pach. És axí ste [...] ordenat fins así nou tinc rabut. II lliures, [0] sous".⁴⁷

La seva bella làpida sepulcral, actualment al Museu de la Seu, diu.

"Sepultura del venerable mossèn Ioha[n] Font, al[ie]s Roig, domer de la present Seu, e dels se[us]".⁴⁸

A l'obituari de 1583, està registrada la seva missa d'aniversari el dia 20 d'agost, pagada per la confraria de sant Pere i sant Bernat; per tant, degué esser també el dia que va morir:

"Sant Bernat. A 20 dit, missa matinal de rèquiem per ànima de mossèn Joan Roig, preuere, ab de mors y set psalms. Paga de subuenció 5 sous" (CSA n. 1264).

Això significa també que era membre d'aquest important confraria, com molts de clergues de la Seu.

Devia esser un home de prestigi reconegut a la Seu, com ho prova el fet que s'inserís l'esmentada nota a la consuetud de sagristia, indicant el seu lloc d'enterrament i recordant la seva obra litúrgica.

1.2 Mn. Eloi Garriga

Ignoram el lloc i la data del seu naixement i mort. Pel nom, probablement procedia d'una família d'argenters, ja que aquest gremi tenia sant Eloi per patró.⁴⁹ En aquest sentit, a la llista d'homes d'armes de 1515, hi ha un Jaume Garriga, argenter, tal vegada parent seu;⁵⁰ també un Blai Garriga, flassader,⁵¹ i un altre Blai Garriga, matalasser;⁵² són els únics de Ciutat que porten el mateix llinatge a Ciutat segons la dita llista, i no podem demostrar que siguin tots de la mateixa família. D'altra banda, al catàleg de l'Arxiu Capitular de Mallorca de J. Miralles, hi trobam

⁴⁷ ACM, ms. 1.203, Llibre de sagristia de la Seu 1518-1519, f. 35v.

⁴⁸ Transcripció de Mateu Ferrer Socias.

⁴⁹ Per ventura té alguna relació amb el prevere Pere Garriga, beneficiat de la Seu i baciner de la confraria de santa Maria de la Seu el 1517 (ACM, ms. 1.771, ff. 14r, 37v i 61v); cfr. B. MULET- R. ROSSELLÓ-J. SALOM, *Sineu aixeca una nova església*. Sineu 1996, p. 306. La col·lació del seu benefici està registrada a ADM, *Llibre de col·lacions 1450-1452*, f. 90r.

⁵⁰ ARM, AH 6.638, f. 29r.

⁵¹ *ibid.* f. 25v.

⁵² *ibid.* f. 26r.

registrat un Mestre Joan Garriga, del qual el 1510 se subhasten un alberg, tres botigues i unes cases.⁵³

L'any 1471, essent ja prevere, Eloi Garriga tenia establert un hort davant el convent del Carme de Ciutat de Mallorca.⁵⁴ No hem pogut localitzar-lo als registres d'ordes de l'Arxiu Diocesà de Mallorca; en canvi, hi tenim notícia d'altres ordenats amb el mateix llinatge que podrien tenir relació amb ell.⁵⁵ En qualsevol cas, ja era clergue quan fou escolà i llantier de la Seu de Mallorca (CSA n. 90); és indubtable també que era prevere, i abans de 1471, com hem vist a la nota sobre l'hort que posseïa.

Estan documentats aquests nomenaments capitulars seus com a custos de la sagristia:⁵⁶

- 9 de març de 1497: elecció de custos (f. 5v).
- 21 de març de 1498: reelecció com a custos (f. 6v).
- 15 de març de 1499: reelecció com a custos (f. 9r).
- 17 de març de 1500: reelecció com a custos (f. 10r).
- 17 de març de 1501: reelecció com a custos (f. 10v).
- 15 de març de 1502: reelecció com a custos (f. 11v).
- 14 de març de 1509: elecció com a custos (f. 21r).
- 14 de març 1510: reelecció com a custos (f. 22v).

Els llibres de sagristia de l'Arxiu Capitular de Mallorca redactats per Mn. Eloi Garriga són:⁵⁷

- 1498-1499 (ACM, ms. 1.186)
- 1500-1501 (ACM, ms. 1.187)
- 1501-1502 (ACM, ms. 1.188)
- 1502-1503 (ACM, ms. 1.189)
- 1509-1510 (ACM, ms. 1.194)
- 1510-1511 (ACM, ms. 1.195)

Ni Joan Font ni Eloi Garriga estan documentats com a beneficiats de la Seu;⁵⁸ així, doncs, eren oficials del Capítol, i de la documentació, es dedueix que eren uns estrets col·laboradors. En efecte, quan Mn. Garriga succeeix Mn. Font com a regent de la sagristia, aquest és el seu coadjutor: "Eligius Garriga, prebi., ac illius coadjutor Joannes Roig, antea custos" (ACM, ms. 2.700, f. 5v). La mateixa consuetud de sagristia dóna fe d'aquesta col·laboració mútua almenys en la preparació dels materials per redactar-la:

⁵³ ACM, ms. 3.494; J. MIRALLES I SBERT, o.c., vol. I, p. 628.

⁵⁴ <http://www.ixent.org/carme.html> (consultat 15/10/2010).

⁵⁵ ADM, *Registre d'ordenacions* II (1446-1469): Gabriel Garriga, fill de Gabriel Garriga, paraire, tonsurat el 18 de juny de 1468 (f. 89r); Gabriel Garriga, fill de Guillem Garriga, de la parròquia de Rubines, tonsurat el 21 de juny de 1468 (f. 93v).

⁵⁶ ACM, ms. 2.700, *Nominationum et electionum officialium*.

⁵⁷ J. MIRALLES I SBERT, o.c., vol. I, pp. 251-253.

⁵⁸ ACM, ms. 2.718, Llibre de possessoris de beneficis; ACM, ms. 2.719, Rúbrica dels possessors de beneficis. Existeix, gairebé coetani amb Mn. Joan Font, un altre Joan Roig, diaca i beneficiat de la Seu, mort el 1512; això pot haver fet creure als investigadors que el domer Font era també beneficiat. Aquest altre Joan Font està registrat als llibres d'ordenacions; ADM, *Registre d'ordenacions* III (1470-1492): rebé el subdiaconat el 1479 (f. 44r) i el diaconat el 1480 (f. 46r).

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

"Fonch comensat lo deual libre d'escriure e compondre, per mi, Johan Font, àlies *Roig*, domer, <diluns> lo primer de satembre any MDXI, ordonat per lo venerable mossèn Aloy Guarrigue, preuera. Fonch acabat a VIII de noembre any dit" (n. 55).

"Ací comencen les ordinacions, fetas per lo ragent de la sacrastia de la Seu, extretas d'hun altre libre dit d'ordinacions. A las quals dites ordinacions, per manament e preguàries del rauarend Capítol, lo venerable mossèn Aloy Guarrigua, preuera [...] ha fet moltes addicions en aquesta consuetat" (n. 90).

Més encara: quan Joan Font acaba d'escriure la consuetat, és Eloi Garriga qui en fa entrega a la sagristia de la Seu, en virtut del seu càrrec de sagrista, el 15 de desembre de 1511:

"Lo dit mossèn Aloy, com a fill d'obediència, zelo Dei motus, e per honor y reuerència d'aquesta Esglèsia sancta, y per complaure al desús dit reuerent Capítol, ho (sic) ordenat lo present libre, ha hon consernex totes les cosas de la sacrastia, sagons appar ab una taula detràs escrita; e aquell, voluntàriament, ha donat a la dite sacrastia a XV de dezembre any mill DXI" (n. 90).

No tenim constància de la seva implicació en el moviment humanista, a part de la seva coincidència a la Seu amb destacats clergues que en participaven.

2. HISTÒRIA DE LA REDACCIÓ

La confecció de la consuetat de sagristia és deguda, segurament, almenys a aquests factors:

- L'estat de conservació de la consuetat de tempore, que ja devia esser deficient a principis del segle XVI, i endemés estava escrita amb una lletra antiquada pel gust del temps, la lletra gòtica documental;
- L'ampliació de l'espai celebratiu de la Seu, gràcies a l'avanç de les obres de la construcció del temple, de manera que calia adaptar-hi la litúrgia i incloure els nous espais creats en el seu desenvolupament;
- L'augment de personal al servei de la Seu, que probablement està relacionat amb l'acreciment de la població de la ciutat;
- L'evolució del santoral, amb la introducció de noves festes de sants, o a causa de canvis a les que ja se celebraven;
- Les successives determinacions episcopals i capitulars en matèria litúrgica, que ja no era materialment possible inserir a la vella consuetat; de fet, la consuetat de tempore ja té un voluminós apèndix. Per tant, devia esser necessari un nou llibre, on tots els canvis es localitzassin amb més facilitat. Encara més: si comparam la consuetat de tempore i la de sagristia, es veurà una clara evolució en moltes celebracions, que justifiquen la nova compilació.

A partir de l'anàlisi interna del còdex, esbossam a continuació una hipòtesi sobre el seu complex procés de redacció:

a) Primera etapa: preparació dels materials (n. 90). Cronològicament, abarca des de l'encàrrec del Capítol a Mn. Eloi Garriga, en una data de desconeixem, fins a l'1 de setembre de 1511, quan s'inicia la còpia del còdex. Degué consistir en dues operacions: l'examen crític del llibre d'ordinacions que esmenta la consuetat,

probablement la consuetud de tempore; i la recopilació, sobre aquesta base, dels successius canvis en la pràctica litúrgica catedralícia, registrats a les actes capitulars i en altres fonts. Es tracta d'una praxi investigadora típicament humanista, en contrast amb la tradició medieval de simple copiatge.

Aquesta doble tasca fou duita a terme per Mn. Garriga, atenent la seva experiència com a custos de la sagristia i perquè també era sagrista el 1511. Un element important per destacar és que la redacció de la nova consuetud fou una iniciativa del Capítol; és possible que hi influís la publicació del missal de 1506 i el mal estat de conservació de la consuetud de tempore, com ja hem dit.

No podem precisar el paper de Mn. Font en aquesta etapa, si és que hi va intervenir; però el més probable és que col·laboràs amb Mn. Garriga a revisar la documentació litúrgica de l'Arxiu Capitular. En aquest sentit, segons J. M. Bover, el P. Villanueva atribueix al domer Font l'anotació de la consuetud de tempore;⁵⁹ ara bé, ni Villanueva ho afirma ni l'examen de la dita consuetud ho confirma feientment. Si fos cert, hauríem d'incloure aquest treball de revisió a l'etapa de preparació de la consuetud de sagristia.

b) Segona etapa: còpia del cos principal de la consuetud per Mn. Joan Font [ff. 011v-116v; nn. 78-1118]. La començà a escriure l'1 de setembre i l'acabà el 8 de novembre de 1511 (n. 85). Evidentment, la taula de contingut fou escrita al final del procés de redacció, encara que figuri a la capçalera de l'inici original del còdex.

c) Tercera etapa: inserció de les noves ordinacions sobre la sepultura de canonges, bisbe major, dignitats i canonges [ff. 117r-118v; nn. 1119-1130]. La dita ordinació és de l'1 d'octubre de 1511; per tant, la data de redacció de la nota ha d'esser tot just després. Aleshores el procés d'escriptura de la consuetud devia estar ja massa avançat per incorporar-hi les noves disposicions i, certament, ja s'hi havia copiat la matèria a què es refereixen les ordinacions. Per això, es posaren a un apèndix, procurant conservar les característiques estilístiques del cos principal; no sembla copiat per Mn. Font, per bé que la lletra és molt pareguda a la seva.

d) Quarta etapa: redacció dels fulls inicials en diverses etapes que se superposen, perquè s'aprofiten els fulls en blanc. Per aquesta causa, no sempre podem establir amb precisió una cronologia lineal de les diverses intervencions; endemés, una nota que duu una determinada data, pot haver estat copiada posteriorment, perquè s'ha tret d'una altra font. Així, doncs, les parts redactades en aquesta etapa són:

- El memorial de la vinguda de Carles V a Mallorca el 1541, redactat pel custos de la Seu Joan Valldaura [ff. 01r-03v; nn. 10-11] i la memòria de l'entrega de fragments del lignum crucis a diversos pobles i monestirs [ff. 04r-05r; nn. 12-19]. Tots dos estan escrits per la mateixa mà entre 1541 i 1546. A continuació, s'insereixen altres notes sobre el mateix tema, datades entre 1550-1566, amb una addició molt posterior de 1703 [ff. 05r-05v; nn. 20-26]. Aquest afegit tan tardà no significa que la consuetud s'usàs encara en el culte, sinó que es coneixia la llista de lignums entregats que contenia i s'hi inserí aquesta nota.

⁵⁹ J. M. BOVER, o.c., vol. I, p. 308: "El P. Villanueva [...] asegura [...] que nuestro domero anotó la Consuetud de tempore, código del siglo XIV perteneciente al archivo de la Catedral".

- La memòria de les coses donades a la sagristia de la Seu i altres notes subsegüents, escrites per diversos custos entre 1541-1601 [ff. 06v-08r; nn. 27-43].
- Les notes diverses i la memòria sobre l'acabament de la capella de les relíquies el 1517 i la distribució dels reliquiariis [ff. 08v-011r; nn. 44-77].

e) Quinta etapa: redacció de la constitució sobre la solemnitat de la Immaculada Concepció i inserció entre els ff. 71-72 del còdex original [ff. 71a^r-71b^r; nn. 675-681]. Deu datar de 1575, l'any en què la promulgà el bisbe Joan Vich i Manrique. A l'espai sobrer del final s'insereixen diverses notes referides a altres disposicions i donacions del dit bisbe, escrites entre 1586-1597 [ff. 71a^v-71b^v; nn. 682-684].

f) Sisena etapa: redacció de l'obituari de misses de 1583, fet pel custos Antoni Vinyes [ff. 120v-138a^v; nn. 1140-1424].

g) Setena etapa: redacció de les notes sobre les determinacions capitulars i donacions, datades entre 1601-1639 [ff. 119r-120r; nn. 1131-1139].

h) Vuitena etapa: redacció dels folis finals entre 1601-1623 [ff. 139a^r-144r; nn. 1425-1455], i de les anotacions al full inicial de guarda [f. 0v; nn. 1-9].

També hem de tenir en compte les correccions i anotacions sobre matèria litúrgica afegides sobre el cos original de la consuetat, que se superposen cronològicament a aquestes etapes. Estan datades entre 1509-1620; algunes de les que no duen data, podrien ésser posteriors a 1620; almenys segur que ho és la nota final (n. 1454), escrita després d'una altra de 1623.

3. PERVIVÈNCIA I IMPORTÀNCIA DE LA CONSUETA

La consuetat de sagristia estava lligada als llibres litúrgics anteriors a la reforma tridentina; per tant, així com s'anaven implantant efectivament els nous llibres litúrgics, va perdre utilitat en l'organització de la litúrgia catedralícia; amb tot, ja hem esmentat que hi ha anotacions litúrgiques almenys fins a 1620, una prova que continuava essent utilitzada. Quan caigué definitivament en desús, fou substituïda per la consuetat de 1724, també en català malgrat el títol, el *Vademecum de las ceremonias que han de practicarse en esta Santa Iglesia*, escrit pel mestre de cerimònies Dr. Miquel Reus (ACM, ms. 15.580);⁶⁰ aquest, doncs, és el terminus ad quem definitiu de la consuetat de sagristia com a llibre litúrgic. Com és lògic, aquest nou ceremonial ja no tenia com a punt de referència els antics missals medievals catedralicis ni el missal mallorquí de 1506, sinó el missal romà de 1570.

A partir d'aleshores, la consuetat de 1511 esdevingué un document d'arxiu i un objecte d'estudi sobre els antics costums litúrgics catedralicis. Els principals autors que hi han fet referència en els seus treballs, són:

a) J. VILLANUEVA, *Viage literario á las Iglesias de España*. Tom XXII, carta CLII. Madrid 1852, p. 177. Es pot considerar el modern descobridor de la consuetat de sagristia, per bé que es fixa sobretot en la consuetat de tempore del s. XIV; hi esmenta Joan Font com a autor d'una manera molt confusa, després de parlar de la consuetat de sanctis: "Yo sigo mi plan hablando de otros códices que

⁶⁰ J. MIRALLES I SBERT, *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*. Vol. III. Palma de Mallorca 1943, p. 310.

son suyos" (p. 177). En efecte, a continuació és quan inventaria la consuetat de sagristia.

b) J. M. BOVER, *Biblioteca de escritores baleares*. Vol. I. Palma 1868, n. 471, pp. 307-308. Segueix totalment Villanueva, sense aportar noves dades sobre la consuetat ni en relació al seu autor.

c) A. FRAU, *Datos para la historia del reloj público de Palma o sea En Figuera (1386 á 1886)*, a BSAL 2, n. 49 (10 gener 1887), pp. 2-6; i BSAL 2, n. 51 (10 febrer 1887), pp. 20-22. Esmenta la consuetat com un dels principals testimonis del còmput horari segons les hores del dia i de la nit.

d) J. MIRALLES I SBERT:

- *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*. Vol. I. Palma de Mallorca 1936, p. 613. Aquest catàleg té una especial importància, perquè no es conserven inventaris antics de l'Arxiu Capitular on estigui documentada la consuetat de sagristia; per tant, és el catàleg de referència i del qual prové la numeració actual del manuscrit (ms. 3.400).

- *Reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca*. Palma de Mallorca 1961. Aprofita les notícies de la consuetat per redactar aquest inventari, en transcriu alguns fragments i les contextualitza amb altres informacions de l'Arxiu Capitular.

e) LL. PÉREZ MARTÍNEZ, *Transcripción de los cincuenta primeros folios de la consuetat antigua de la Iglesia Catedral, señalada con el número 3412 del catálogo del Archivo Capitular ordenado por el Excmo. y Rdm. Sr. Dr. D. José Miralles Sbert*. Palma 1950, pp. XXI-XXII. Treball inèdit que és una transcripció de la consuetat de tempore de la Seu de Mallorca.⁶¹ En el pròleg sobre la litúrgia pretridentina de Mallorca, esmenta la consuetat de sagristia i l'analitza molt summàriament, particularment quant a la seva autoria.

f) R. B. DONOVAN, *The liturgical drama in Medieval Spain*. Toronto 1958. És l'autor en el qual es basen tots els altres que han estudiat els aspectes teatrals de la consuetat i per això s'ha de considerar el pioner en l'estudi d'aquesta qüestió. Ara bé, no examinà personalment la consuetat, sinó que se serví dels materials que li foren enviats.

g) J. ROMEU I FIGUERAS, *Teatre català antic*. Vol. I. Barcelona 1994. Vol. II. Barcelona 1995. Estudia especialment la comedieta del bisbetó; segueix Donovan pel que fa a les litúrgies teatralitzades, perquè tampoc examinà personalment la consuetat, com ell mateix ho declara (Vol. I, p. 238).

h) F. MASSIP BONET, *Història del teatre català*. Vol. 1. *Dels orígens als nostres dies*. Tarragona 2007. En aquesta obra, que és com una síntesi madura de la seva producció, utilitza àmpliament la consuetat sobretot a través de Donovan, de vegades sense citar-la explícitament, però s'equivoca en la cronologia i en el títol (p. 113). Ara bé, és un treball d'una gran riquesa, perquè contextualitza més escaientment la consuetat, en el marc català, hispànic i europeu, que Donovan i Romeu, ja que aprofita la bibliografia que ha aparegut des d'aleshores.

i) P. J. LLABRÉS I MARTORELL:

- *Un vestigi de concelebració a la missa pontifical del bisbe de Mallorca, a II Congrés Litúrgic de Montserrat*. Secció d'història. Vol. III. Montserrat 1967,

⁶¹ Biblioteca Diocesana de Mallorca, CERT. 1950. Per error, no va ésser inclòs en el *Catàleg dels Certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere*. Palma 2006.

pp. 257-264. És un treball d'investigació on es destaca la consuetat de sagristia com el document més important i detallat sobre el tema.

- *La celebració litúrgica*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 217-238.

- *Celebrar Nadal a Mallorca. Història, teologia, pastoral. El cant de la Sibil·la i altres tradicions mallorquines*. Palma de Mallorca 1999 (2^a).

Aquests dos darrers extensos estudis són més aviat treballs d'alta divulgació, però han servit per fer conèixer la consuetat.

j) I. M. PUIG I FERRETÉ-M. A. GINER MOLINA, *Índex codicològic del Viage literario de Jaume Villanueva*. Barcelona 1998, n. 366, p. 79. S'hi constata simplement la conservació del còdex citat per Villanueva, sense fer cap referència al seu autor.

k) MAS I VIVES, J.-PERELLÓ FELANI, F. (eds.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. 2 vols. Palma-Barcelona 2003-2006. Diverses entrades d'aquesta obra fan referència a les litúrgies teatralitzades de la consuetat, que de vegades esmenta explícitament. El seu principal valor és que resumeix, sistematitza i contextualitza les investigacions anteriors sobre aquesta temàtica a Mallorca, encara que, com és propi d'un diccionari, no hi aporta noves perspectives ni hi aprofundeix.

l) G. SEGUÍ I TROBAT:

- "Itineraris processionals per la Ciutat de Mallorca tardomedieval: les processons per diverses necessitats", a BSAL 64 (2008), pp. 247-254.

- *Litúrgia i teatralitat a la fi de l'Edat Mitjana. Els honors fúnebres dels bisbes segons la Consuetat de sagristia (1511) de la Seu de Mallorca*, a M. BERNAT I ROCA (ed.), *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*. Palma 2009, pp. 450-463.

- amb F. VICENS VIDAL, *El cant de la Sibil·la a la litúrgia medieval mallorquina*, a AA.DD., *Les Matines de Nadal a les Illes Balears. Un dels orígens del teatre religiós a Europa (Drama litúrgic del Cicle de Nadal)*. Palma 2010, pp. 157-169.

- *La consuetat de sagristia de la Seu de Mallorca de 1511*, a *La Ciutat de Mallorca i els segles del Gòtic. XXVIII Jornades d'estudis històrics locals*. Palma 2010, pp. 351-360.

Aquests quatre treballs d'investigació estan fets directament sobre la consuetat, amb un especial esment a lligar-ne els aspectes litúrgics i els teatrals.

m) J. AMENGUAL I BATLE, *Origen de les Matines de Nadal a les illes Balears*, a *Les Matines de Nadal a les Illes Balears. Un dels orígens del teatre religiós a Europa (Drama litúrgic del Cicle de Nadal)*, pp. 19-62. Aprofita els materials de la consuetat a través de la bibliografia, sense consultar-la directament.

Per altra banda, el Dr. Gabriel Llompart i Moragues, ha utilitzat la consuetat a diversos articles seus, normalment a través de Donovan.

Cal constatar que la consuetat de sagristia no ha estat tinguda en compte pels següents autors importants:

a) H. ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*. Barcelona 1935 [reedició: Barcelona 1988]. Només en cita un breu fragment del drama del dimarts de Pasqua, a través de Villanueva. Quan es refereix a la dramatització de la festa de sant Esteve, la confon amb la consuetat de sanctis de 1516, perquè data aquesta el 1511.

b) J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, Burgos 1977-1980; tampoc fa menció de cap de les consuetes de la Seu de Mallorca, però sí d'un evangeliari procedent de la cartoixa de Valldemossa (Vol. II, n. 614, p. 171), actualment a la Biblioteca Diocesana de Mallorca (BDDM, ms. 1).

c) F. BONASTRE, *Estudis sobre la Verbeta. La Verbeta a Catalunya durant els segles XI-XVI*. Tarragona 1982, on esmenta sols la consuetat de tempore, amb la cronologia equivocada, perquè la ubica al s. XVI, i la consuetat de sanctis, també sense indicar-ne la data correcta.

Per tant, la consuetat de sagristia va romandre ignorada, per a la investigació històrica, fins a mitjans del s. XIX; des d'aleshores, la recerca s'ha centrat especialment en els seus aspectes teatrals i no en els litúrgics, i normalment a través de les citacions de Donovan; precisament d'aquí vénen les errades en la cronologia i en el títol en els autors posteriors, i la gairebé ignorància de la persona de Mn. Joan Font i encara més de la de Mn. Eloi Garriga. Per això, podem dir que la consuetat de sagristia ha estat un còdex més citat que no estudiat directament.

CAPÍTOL IV
ANÀLISI DELS PRINCIPALS ELEMENTS LITÚRGICS

I. PARTICULARITATS LITÚRGIQUES

1. L'organització del temps

1.1 L'any litúrgic

L'any litúrgic de la consuetud de sagristia està ordenat d'una manera semblant a la de la resta de calendaris medievals.⁶² Per tant, està basat en tres cicles: el cicle de Nadal, el cicle de Pasqua i el cicle del santoral, que envaeix els altres dos. Es tracta d'un esquema bàsicament històric (Jesús com a home i Déu) i no teològic, com l'actual any litúrgic, que té com a centre la Pasqua, a partir de la qual s'ordena la resta de l'any litúrgic. Aquesta divisió del calendari explica la distribució de les litúrgies teatralitzades a l'any litúrgic.

La nomenclatura del calendari de la consuetud és també pràcticament bessona de la que trobam a la resta dels calendaris pretridentins dels llibres litúrgics mallorquins i dels de la resta de l'antiga Corona d'Aragó.

En síntesi, doncs, presenta un any litúrgic i un calendari romà amb fortes influències gal·licanes i restes del santoral hispànic. Comença al primer diumenge d'Advent, per bé que s'hi nota encara la importància de la festa de l'Anunciació de Maria (25 de març), que en altres temps havia estat l'inici de l'any litúrgic, i a molta documentació medieval continuava essent la referència de la datació: *anno ab incarnatione Domini*. No hi ha cap festa especial, semblant a l'actual solemnitat de Crist Rei, que faci de cloenda de l'any litúrgic; simplement, després del darrer diumenge després de Pentacosta, torna a començar l'any litúrgic amb el primer diumenge d'Advent.

Cicle de Nadal

Temps d'Advent (4 diumenges) ----- Tèmpores (dimecres, divendres i dissabte)	NADAL	Octava de Nadal	Epifania (Parici)	Diumenges després d'Epifania (6)
Temps de Septuagèsima (Diumenges de septuagèsima, sexagèsima i Cinquagèsima)	Temps de Quaresma (4 diumenges) ----- Tèmpores	Temps de Passió (Diumenges de Passió i Rams)	Setmana Santa ----- Tríduum Pasqual	

⁶² T. PÉREZ-HIGUERA, *Calendarios medievales. La representación del tiempo en otros tiempos*. Madrid 1997; J. A. GOÑI BEÁSAIN DE PAULORENA, *Historia del año litúrgico y del calendario romano*. Barcelona 2010.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

Cicle de Pasqua

DIUMENGE DE PASQUA	Octava de Pasqua	Diumenges de Pasqua (5)	Ascensió
Pentecosta ----- Tèmpores	Santíssima Trinitat	Diumenges després de Pentecosta (23-28) ----- Tèmpores	Temps d'Advent

Cicle dels sants

1.2 Les hores del dia

A la consuetud de sagristia, l'organització de l'horari del culte s'articula segons la divisió de les hores del dia en nocturnes i diürnes, distribuïdes per mesos. És el sistema que també es troba al missal i al breviari de Mallorca editats el 1506; en efecte, en aquests dos llibres litúrgics s'especifica el nombre d'hores diürnes i nocturnes a cada mes del calendari:

Januarius habet dies XXXI. Luna XXX. Nox habet horas x et dies XIII (MM).

Februarius habet dies XXVIII. Luna XXIX. Nox habet horas XIII et dies XI (BM).

En canvi, curiosament no apareix a l'*Ordinarium de administratione sacramentorum* de 1516, que sí duu el còmput de dies de cada mes i de la fase de la lluna:

Januarius habet dies XXXI. Luna XXX (f. s/n).

Fora de Mallorca, l'hem trobada, detallant fins i tot els minuts, al missal incunable de València de 1492:

Martius habet dies XXXI. Luna XXX. In principio mensis habet dies horas XI, minuta XXXIII. Nox habet horas XII, minuta XXVI (f. s/n).

Sembla que aquesta distribució d'hores és d'origen italià i fou adoptada en el còmput del temps civil i eclesiàstic de Mallorca; era la mateixa del rellotge En Figuera, l'aparell primitiu del qual estava ubicat a la torre del convent de Sant Domingo de Palma. Aquest conegut rellotge públic era l'únic de Mallorca que la feia servir el 1814.⁶³

⁶³ A. FRAU, *Datos para la historia del reloj público de Palma o sea En Figuera (1386 á 1886)*, a BSAL 2, n. 49 [10 gener 1887], pp. 2-6; i BSAL 2, n. 51 [10 febrer 1887], pp. 20-22. Sobre el funcionament d'En Figuera, vegeu també J. VILLANUEVA, *Viage literario á las Iglesias de España*. Tom XXII, carta CLIV. Madrid 1852, pp. 244-248. Agraesc l'ajuda de l'amic Pep Barceló Adrover sobre aquesta complicada qüestió.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

Podem establir unes fites aproximades per calcular l'hora de les celebracions segons aquest sistema:

Hores de dia

(calculades a partir de la sortida del sol o matinada)

MES I DIA	SORTIDA DE SOL	A UNA HORA DE DIA ⁶⁴	HORA ACTUAL
Gener 1	7'40	8'40	9'40
Gener 15	7'40	8'40	9'40
Febrer 1	7'25	8'25	9'25
Febrer 15	7'10	8'10	9'10
Març 1	6'45	7'45	8'45
Març 15	6'25	7'25	8'25
Abril 1	6'00	7'00	8'00
Abril 15	5'35	6'35	7'35
Maig 1	5'15	6'15	8'15 (+ 2 hores)
Maig 15	5'00	6'00	8'00
Juny 1	4'45	5'45	7'45
Juny 15	4'45	5'45	7'45
Juny 22 (solstici)	4'50	5'50	7'50
Juliol 1	4'50	5'50	7'50
Juliol 15	4'55	5'55	7'55
Agost 1	5'10	6'10	8'10
Agost 15	5'25	6'25	8'25
Setembre 1	5'40	6'40	8'40
Setembre 15	5'55	6'55	8'55
Octubre 1	6'10	7'10	9'10
Octubre 15	6'25	7'25	9'25
Novembre 1	6'45	7'45	8'45 (+ 1 hora)
Novembre 15	7'00	8'00	9'00
Desembre 1	7'20	8'20	9'20
Desembre 15	7'30	8'30	9'30
Desembre 22 solst.	7'35	8'35	9'35

Hores de nit

(calculades a partir de la posta del sol)

MES I DIA	POSTA DE SOL	A UNA HORA DE NIT	HORA ACTUAL
Gener 1	17'00	18'00	19'00
Gener 15	17'10	18'10	19'10
Febrer 1	17'30	18'30	19'30
Febrer 15	17'50	18'50	19'50
Març 1	18'05	19'05	20'05
Març 15	18'20	19'20	20'20
Abril 1	18'40	19'40	20'40
Abril 15	18'55	19'55	20'55
Maig 1	19'10	20'10	22'10 (+ 2 hores)
Maig 15	19'25	20'25	22'25
Juny 1	19'40	20'40	22'40
Juny 15	19'45	20'45	22'45
Juny 22 (solstici)	19'50	20'50	22'50

⁶⁴ A partir d'aquesta hora, es poden calcular les hores de dia o de nit.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

Juliol 1	19'50	20'50	22'50
Juliol 15	19'45	20'45	22'45
Agost 1	19'30	20'30	22'30
Agost 15	19'10	20'10	22'10
Setembre 1	18'45	19'45	21'45
Setembre 15	18'20	19'20	21'20
Octubre 1	17'55	18'55	20'55
Octubre 15	17'35	18'35	20'35
Novembre 1	17'10	18'10	19'10 (+ 1 hora)
Novembre 15	17'00	18'00	19'00
Desembre 1	16'50	17'50	18'50
Desembre 15	16'50	17'50	18'50
Desembre 22 (solstici)	16'63	17'53	18'53

Amb aquest quadre, doncs, es pot calcular l'hora aproximada en què tenien lloc les celebracions. De tota manera, cal tenir present aquestes observacions:

- a) S'ha de parar esment al solstici en què se situa cada dia de l'any litúrgic;
- b) L'horari de les festes mòbils de l'any litúrgic s'ha de calcular amb l'ajuda d'una cronologia, perquè la consuetud de sagristia és anterior a la reforma gregoriana del calendari (1582).⁶⁵

2. L'espai litúrgic

No entrarem en el difícil tema de l'estat de la fàbrica de la Seu a principis del s. XVI, que els historiadors de l'art han d'investigar més detalladament, tenint en compte la documentació de l'Arxiu Capitular.⁶⁶ Simplement, doncs, ens limitarem a comentar les qüestions de l'espai de la Seu en relació amb el culte, segons les dades de la consuetud de sagristia.

La primera constatació que hem de fer és que, a l'edifici de la catedral, havia canviat l'escenari de la celebració en relació amb les consuetes del s. XIV, per l'avanç en el seu acabament. L'any 1511, la Seu estava construïda fins a la meitat, la quarta volta; hi havia encara espais provisionals, com el claustre, que hem d'imaginar separat de la resta de l'edifici per un mur o llenç provisional. Precisament, aquest eixamplament de l'espai disponible per al culte és, segurament, una de les causes de la redacció de la consuetud de sagristia, com ja hem comentat.

La qüestió de l'espai litúrgic té una gran importància, perquè la consuetud ens descriu una litúrgia en moviment, és a dir, processional i estacional, en el sentit que no solament recorre espais (processional), sinó que hi ha llocs d'aturada ritualitzats (estacional): és l'espai com a *topos* sagrat, i després del concili de Trento s'accentuarà aquesta dimensió sacral dels temples. Per tant, l'espai esdevé quel-

⁶⁵ A. CAPPELLI, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo. Dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni*. Milano 2002 (7^a).

⁶⁶ Pel que fa a l'evolució de la fàbrica de la catedral, vegeu: J. DOMENGE I MESQUIDA, *Tres segles d'obres a la Seu (s. XIV-XVI)*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*, pp. 23-35; *L'obra de la Seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el Tres-cents*. Palma 1997; *La construcción de la catedral de Mallorca entre 1400 y 1460: l'obra de les dues archades majós*, a A. SERRA (coord.), *Arquitectura en construcción en Europa en época medieval y moderna*. València 2010, pp. 143-182; J. SASTRE I MOLL, *La Seu de Mallorca (1390-1430. La prelatua del bisbe Lluís de Prades i d'Arenós*. Palma 2007.

com de rellevant des del punt de vista del missatge del culte, i no un simple escenari seu. En definitiva, es tracta d'una conseqüència de la llei d'encarnació de la litúrgia cristiana. Des d'aquesta perspectiva, cal recordar que, tradicionalment, els temples cristians han simbolitzat tres realitats alhora: la casa de Déu (*domus Dei*), la casa de la comunitat (*domus ecclesiae*) i la maqueta de l'univers.

La planta de la Seu de Mallorca és de tipus basilical, sense girola ni transsepte, i amb les capelles laterals ubicades entre el trast dels contraforts col·laterals. Així, doncs, els moviments litúrgics es caracteritzen per la seva linealitat. A l'època de redacció de la consuetud de sagristia, hi havia dos àmbits privilegiats en el desenvolupament del culte: l'altar major, a la capella reial; i el cor, a la nau central, enfront mateix del presbiteri, que estaven units per l'anomenada "via sacra", delimitada per barreres. Piferrer dibuixà clarament aquesta disposició i les fotografies anteriors a la reforma de Gaudí encara mostren les barreres, malgrat que aquestes devien substituir les més antigues.⁶⁷

L'altar major, situat a principis del s. XVI més a prop de la catedral episcopal que actualment, està dedicat a la Mare de Déu i és el punt focal de l'arquitectura de la Seu per causa de la celebració de l'eucaristia.⁶⁸ Estava reservat al bisbe i als preveres de la catedral o als beneficiats, i l'envoltaven unes cortines sostingudes per pilars, que es podien retirar o posar amb un joc de cordes i corrioles (nn. 160; 575-577), d'una manera semblant a com estava l'altar major de la Seu de Girona segons Schulz-Ferencz; delimitaven l'espai del sacrifici eucarístic, com indicant la presència de la màxima sacralitat. Entorn de l'altar hi havia també els àngels cerofers, reintegrats al seu lloc amb la reforma de Gaudí, perquè n'havien estat retirats al s. XVIII;⁶⁹ és la connexió visual de la litúrgia terrena amb la litúrgia celestial, no debades el pa eucarístic consagrat s'anomena el *panis angelicus*.

De tota manera, quant a l'acció eucarística, a la Seu de Mallorca també hi havia una multifocalitat, a causa de l'existència dels altars de les capelles, on se celebraven les misses votives dels sants i dels difunts, com apareix a l'obituari de 1583. Per tant, en principi, l'altar major estava reservat per a l'eucaristia principal del dia i de les solemnitats. L'erecció dels altars laterals es justificava en gran part per la fundació de beneficis i capelles, testimoniada per l'heràldica.⁷⁰

Enlairat i voltant el presbiteri, hi havia el desaparegut corredor dels ciris,⁷¹ que surt constantment a la consuetud; com el seu nom indica, servia per il·luminar la capella reial quan pertocava, segons la solemnitat de les festes. També s'hi situava el fadrí que feia d'àngel a la representació del dimarts de Pasqua (n. 230).

⁶⁷ P. PIFERRER-J. M. QUADRADO, *Islas Baleares*. Palma de Mallorca 1969, p. 336.

⁶⁸ J. MIRALLES SBERT, "Dos consagraciones ignoradas", a BSAL 12 (juny 1908), pp. 81-86; G. ALOMAR ESTEVE, "El altar mayor de la catedral de Mallorca y el enigma de la continuidad del cristianismo balear", a BRAH, CLXXIII-1976/1, pp. 35-62.

⁶⁹ Quan foren retirats de la Seu, aquests àngels foren custodiats a la capella de Son Seguí, de la família Olesa, a la qual pertanyien els qui els pagaren; J. DOMENGE I MESQUIDA, "A la or de Déu e en remissió de pecats", pp. 507-508.

⁷⁰ P. DE MONTANER, *Blasons i persones a la Seu*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*, pp. 327-339.

⁷¹ E. SAGRISTÁ, *La Catedral de Mallorca. Un capítulo de su historia antigua: los corredores de los cirios*. Palma de Mallorca 1949; vegeu les fotografies de les pp. 10-11. P. PIFERRER-J. M. QUADRADO, *Islas Baleares*, p. 340.

El cor,⁷² en els primers trams de la nau central, estava distribuït, com era costum, en el cor major i el cor menor. El 1511, devia esser més curt per la part de l'actual portal major, perquè justament allà hi havia el tancament del mur provisional, i hi devia haver un cert espai entre aquest i l'entrada des del claustre, com ho suggereix la consuetud: "Entreran dins la Seu per lo portal de Mar e posar-s-a prop lo portal del cor, per manera que no·ls puguen veure del cor" (n. 230). Va esser acabat devers 1536 i tenia l'entrada principal en el rerecor, mirant cap a la banda de l'actual portal major. Entre 1526-1528, Juan de Salas n'esculpí l'arc triomfal. El portal de sortida cap a la banda de l'altar major estava flanquejat per les dues troncs, la major i la menor, col·locades en aquell temps a l'inrevés de com estan actualment des de la reforma gaudiniana. La destinació primària del cor era la celebració de la litúrgia de les hores i també era el lloc des d'on els clergues de la Seu assistien a l'eucaristia celebrada a l'altar major.

Aquí cal fer un matís important, davant interpretacions poc escaients; en efecte, la ubicació del cor a la nau central facilitava realment la visualització del culte, per part del poble, des dels laterals, i no al contrari, com ha demostrat el Dr. Eduardo Carrero.⁷³ Aquesta disposició del cor, presentada injustificadament per molts de crítics com una característica de les esglésies gòtiques espanyoles, és una aplicació de la doctrina del quart concili del Laterà (1215-1216) sobre la transsubstanciació: era imprescindible la visualització de l'hòstia consagrada per part del poble,⁷⁴ en vista a reforçar la fe en la presència real de Crist.⁷⁵ No podem oblidar les disputes medievals sobre l'eucaristia, especialment en aquest cas l'originada per Berengari de Tours en el s. XI.⁷⁶

La nova ubicació del cor, que possibilitava la contemplació sense noses de l'hòstia consagrada, es projectà per primera vegada, des del principi, quan es començà l'actual Seu de Toledo el 1226, per iniciativa de l'arquebisbe Rodrigo Jiménez de Rada (1209-1247). D'altra banda, així es resolía la invasió del transsepte per part del cor, que havia desbordat l'espai del presbiteri en augmentar el nombre d'escons necessaris per allotjar tots els clergues.

⁷² G. LLOMPART-I. MATEO-J. M. PALOU, *El cor*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*, pp. 107-121; J. DOMENGE I MESQUIDA, "La arquitectura en el reino de Mallorca, 1450-1550. Impresiones desde un mirador", a *Artigramma* 23 (2008), pp. 185-239.

⁷³ E. CARRERO SANTAMARÍA, "Presbiterio y coro en la catedral de Toledo. En busca de unas circunstancias", a *Hortus artium medievalium* 15/2 (2009), pp. 315-327. Seguim aquest autor en el tema de la relació arquitectònica entre el cor i el presbiteri.

⁷⁴ J. BAUCCELLS, "Vivencia eucarística y corriente popular en los siglos XIII y XIV: ver a Dios", a ASOCIACIÓN DE ARCHIVEROS DE LA IGLESIA EN ESPAÑA, *Memoria Ecclesiae XX*. Oviedo 2001, pp. 241-264.

⁷⁵ CONCILI LATERÀ IV, *Constitutio de fide catholica*, a INSTITUTO PER LE SCIENZE RELIGIOSE, *Conciliorum œcumenicorum decreta*. Bologna 1991, p. 230: "Una vero est fidelium universalis ecclesia, extra quia nullus omnino salvatur, in qua idem ipse sacerdos et sacrificium Iesus Christus, cuius corpus et sanguis in sacramento altaris sub speciebus panis et vini veraciter continentur, transsubstantiatis pane in corpus et vino in sanguinem potestate divina, ut ad perficiendum mysterium unitatis accipiamus ipsi de suo, quod accepit ipse de nostro". La doctrina conciliar està molt influïda per la del papa Innocenci III (1198-1216), que el presidí, autor del conegut tractat *De sacris altaris mysterio*, una de les principals obres medievals sobre la teologia eucarística; cfr. INNOCENZO III, *Il sacrosanto mistero dell'altare (De sacro altaris mysterio)*. S. FIORAMONTI (ed). Città del Vaticano 2002.

⁷⁶ M. GESTEIRA GARZA, *La eucaristía, misterio de comunión*. Salamanca 1992 (2ª), pp. 485-489.

Ara bé, el Moviment litúrgic del s. XIX, atenent la disposició primitiva de l'espai litúrgic, va interpretar la ubicació del cor a la nau central com una invasió de l'espai propi dels fidels; per això, el bisbe Pere Joan Campins va impulsar la re-integració del cor al presbiteri, on efectivament estava situat antigament, perquè el poble pogués participar a les celebracions visualitzant-les millor, en tornar a ocupar el seu espai originari, que és la nau.⁷⁷ Aleshores, es reubicaren els espais litúrgics: la càtedra, per al bisbe, és a dir, la de marbre regalada pel bisbe Berenguer Batle, a una absidiola al cap de l'església; el presbiteri, per al cor i els preveres; i la nau, per al poble.⁷⁸

Pel que fa a les reixes baixes que hi havia a la via sacra, no tenien la funció de separar el clergat del poble, sinó simplement una finalitat pràctica: delimitar l'espai processional, perquè hi hagués pas lliure per als moviments dels ministres; recordem que les esglésies medievals eren una plaça més de la ciutat i sempre hi deambulava gent.

La capella de la Trinitat,⁷⁹ la funció de la qual ha estat objecte de discussió, és a la capçalera de la Seu, elevada respecte de la capella reial. Certament, hi havia un altar, era empal·liada el dia de la seva festa (n. 306), s'utilitzava com a escenari d'algun dels personatges de les litúrgies teatralitzades (n. 230) i el poble hi pujava el dia de la seva festa fins a principis del s. XVII (§117, in nota). Ara bé, a la consuetud de sagristia no apareix com un espai especialment rellevant dins la litúrgia catedralícia. De fet, acabà fent de magatzem i no recuperà la seva dignitat fins a la reforma de Gabriel Alomar Esteve el 1949.

No s'ha de mitificar, doncs, l'aixecament d'una capella amb aquesta advocació a la Seu, perquè, malgrat que no fos usual, també era una elecció òbvia des d'un punt de vista doctrinal, ja que al·ludeix al principal misteri del cristianisme segons el *Credo*; en coherència amb això, el prefaci dominical dels missals medievals, inclòs el de 1570, solia ésser el de la Trinitat, que era invocada també en els

⁷⁷ En canvi, l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria és un testimoni de la concepció totalment distinta del culte d'abans del moviment litúrgic: "L'antic projecte de treure el cor d'aquest lloc i posar-lo darrere l'altar major s'ha abandonat i realment el cor no molesta gens al mig ni deixa de contribuir a la magnificència i esplendor dels oficis, durant els quals la clerecia es dirigeix amb gran pompa del presbiteri al cor o viceversa"; *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*. Vol. IV. *Mallorca II* (Part especial). Palma 2002, p. 167.

⁷⁸ P. LLABRÉS I MARTORELL, "L'eclesiologia de la carta del Bisbe Campins sobre la restauració de la Seu de Mallorca", a *Comunicació* 67 (1990), pp. 15-27; *La restauración de la Catedral de Mallorca por iniciativa del obispo de Mallorca Pere-Joan Campins en 1904. Fundamentación teológico-litúrgica*, a *Fovenda sacra liturgia. Miscelánea en honor del Dr. Pere Farnés*. Barcelona 2000, pp. 35-52; "La litúrgia com a motiu i inspiració de l'obra de Gaudí a la Seu de Mallorca", a *Comunicació* 101-102 (2002), pp. 147-178. A la poesia de M. Costa i Llobera, *La Seu de Mallorca* (1909), dedicada a l'arquitecte Gaudí, es reflecteix el sentit teològic i litúrgic d'aquesta distribució:

"A les naus, l'Església-poble, que és ramat del Bon Pastor;
més amunt, l'Església-mestra, tribu ungida del Senyor,
i allà al fons, l'Església-glòria, entrevista en l'esplendor..."

M. COSTA I LLOBERA, *Obres completes*. Palma 1994, p. 284.

⁷⁹ G. ALOMAR ESTEVE, *La capella de la Trinitat i les tombes dels reis de Mallorca*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*, pp. 211-215.

testaments i en altres documents.⁸⁰ Amb tot, ni l'eclesiologia, la teologia eucarística o la doctrina sobre el ministeri ordenat vigents en aquella època a l'Occident, mostraven una forta imprompta trinitària com la teologia oriental, de manera que la doctrina trinitària tenia escasses repercussions pràctiques. D'altra banda, el retaule gòtic devia velar parcialment la seva visió i molt més el retaule barroc. Una altra cosa és reinterpretar la ubicació de la capella de la Trinitat a partir dels paràmetres de la teologia actual, que és ben legítim.

El claustre que s'utilitzava el 1511 estava situat entre el límit de l'obra de la Seu i el castell de l'Almudaina, al lloc que ocuparien després els darrers trams de la Seu. Aquesta disposició es pot veure a la Seu vella de Lleida. El claustre era, doncs, com un espai de transició entre la catedral i la ciutat. Les capelles esmentades per la consuetud de sagristia devien esser uns retaulets adossats a les seves parets. Naturalment, és un espai que va minvant quan avancen les naus de la catedral; al s. XVIII es construí l'actual claustre, al costat nord.⁸¹

La sagristia major era un espai a la part baixa de la capçalera de la Seu, que arribava fins a la part posterior de la capella de Sant Pere; és la mateixa que l'actual. No complia funcions pròpiament litúrgiques, sinó que servia per a l'organització del culte: s'hi vestien els ministres, s'hi emmagatzemaven els objectes de culte i hi havia la capella de les relíquies. De tota manera, ocasionalment, s'hi custodiava també la reserva eucarística, dins un armari (n. 182).

El moviment processional dins l'espai de la Seu, determinat pels llibres litúrgics, servia per justificar aquest mateix espai, ja que l'arquitectura estava en funció de les necessitats litúrgiques;⁸² i també per unificar-ne les parts, a manera de diàleg litúrgicoarquitectònic. Les processons tenien un doble itinerari, que es podia combinar:

- Interior: cor-altar major-capelles-claustre;
- Exterior: la Seu-la ciutat i els seus voltants.

El resultat d'aquest doble moviment era la coherència espacial en funció de la sacralitat del culte, que a la vegada compartia l'espai amb les funcions socials i cíviques habituals en tota església medieval.

Les processons interiors més importants eren: la dels diumenges; la del Dijous Sant, per fer la reserva i al padró; la del Divendres Sant; la del Dissabte Sant i la Pentacosta a la font baptismal; les de les festes dels sants a les seves capelles o altars; i les de les litúrgies dramatitzades. Les exteriors consistien en les del dia de l'Estendard, l'Àngel custodi, el Corpus, l'Assumpció de Maria, la Immaculada Concepció i les de petició per diverses necessitats.

⁸⁰ G. MUNAR I OLIVER, "Espigando entre papeles viejos. El perfume cristiano de unos testamentos", a *Lluc* 506 (abril 1963), pp. 135-139.

⁸¹ J. LLABRÉS-A. PASCUAL, *La sala capitular i el claustre, un conjunt barroc en el marc gòtic*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*, pp. 165-175.

⁸² E. CARRERO SANTAMARÍA, "La arquitectura medieval al servicio de las necesidades litúrgicas. Los conjuntos de iglesias", a *Anales de historia del arte* volumen extraordinario (2009), pp. 61-97. Aquesta obvietat no sempre és tinguda en compte pels historiadors de l'art en l'anàlisi de l'estructura arquitectònica de les esglésies.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

Finalment, la consuetud de sagristia ens dóna també llum sobre l'estat de la construcció de la Seu, perquè registra les capelles i els altars (nn. 598-635; 214-215), que tanmateix canvien d'advocació segons les èpoques:⁸³

<p>Costat de l'evangeli (portal de l'Almoïna)</p>	<p>Capçalera de la Seu Capella de la Trinitat Capella reial</p>	<p>Costat de l'epístola (portal del Mirador)</p>
<p>Sant Gabriel Sant Onofre Corpus Christi Sant Joan Sant Mateu Sant Andreu Santa Llúcia Tots Màrtirs Santa Cecília Sant Blai Sant Esteve Santa Anna Sants Cosme i Damià Altar del Capítol (sala capitular) Santa Catalina (campanar) Sant Antoni (campanar)</p>		<p>Santa Eulàlia Sant Sebastià Sant Tomàs Sant Pere Sant Vicenç Sant Bartomeu Sant Guillem Sant Llorenç Sant Climent Purgatori Sant Aleix Sant Miquel Sant Martí Sant Honorat Sant Bernat Passió imaginis Sant Cristòfol L'Àngel Capella de Na Companya⁸⁴</p>

Aquesta distribució és merament indicativa; no és fàcil col·locar per capelles tots els altars, ja que no sempre se citen ordenadament segons la disposició de les parets de les capelles.

Els altars i les capelles laterals eren també estacions de les processons litúrgiques i configuraven la litúrgia catedralícia. Aquestes estacions solien consistir en la combinació de pregàries als titulars dels altars i de cants adients.

3. La categoria de les festes litúrgiques

El grau d'importància de les festes litúrgiques està en relació amb l'any litúrgic; és un tema molt complex en els missals medievals, a causa de les diferències terminològiques de les fonts documentals i de la llibertat que tenien les diòcesis per fixar la categoria de la majoria de les festes. Aquesta diversitat pot donar-se fins i tot als textos litúrgics d'una mateixa diòcesi que són de dates molt pròximes.

⁸³ G. LLABRÉS, "La Seo de Mallorca. Inventario de 1397", a BSAL 2 (1887-1888): n. 49 [10 gener 1887], p. 6; n. 51 [10 febrer 1887], pp. 23-23; E. SAGRISTÀ, *La Catedral de Mallorca. El enigma de la capilla de la Trinidad*, pp. 44-45; B. GUASP GELABERT, "Bienes eclesiásticos en la Seo Mayoricense (siglos XIII y XI)", a AST 34 (1961), pp. 247-261.

⁸⁴ Construïda el 1472, es deia així perquè la pagà Joaneta, viuda del mercader Jaume Company. Quan es va bastir el darrer tram central de la Seu, aquesta capella va ésser desmuntada, ja que no estava en línia amb les altres; G. LLOMPART, "Maestros albañiles y escultores en el Medio mallorquín", doc. XIX, a BSAL 49 (1993), pp. 268-269. 249-272

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

La consuetud de sagristia presenta aquesta jerarquització de festes, que s'indica en el dia corresponent:

feſta de N'Eloi doble major doble mitjana doble menor semidúplex IX lliçons III lliçons

És completament pròpia de la Seu de Mallorca la categoria de feſta de N'Eloi com la de màxima ſolemnitat, per mor de la campana major que s'hi tocava. D'altra banda, la diversitat de les feſtes afectava, com és lògic, a tots els elements dels culte: textos, ministres, cants, vestits, ornamentació i estris, moviments processionals, etc.

4. Els actors del culte

El personal de la Seu de Mallorca que compareix a la consuetud és bàsicament el mateix que a altres catedrals.⁸⁵ Tots els qui intervenien al culte eren clergues, és a dir, almenys tonsurats, de manera que podem definir la litúrgia catedralícia com una litúrgia clerical jerarquitzada, perquè hi eren absents els laics i les dones com a actors dels ministeris litúrgics. Això no significa que tants laics com dones se sentissin uns estranys a la celebració, pel sentit medieval de corporació.

La jerarquia clerical tenia, en línies generals, i pel que fa a la celebració litúrgica, aquestes categories:

Bisbe major o residencial
Bisbe de gràcia o auxiliar
Capítol catedralici: - Dignitats - Canonges - [Protector de la sagristia]
Oficials: sagrista (regent), domers, primatxers, cabiscols, succentors, etc.
Preveres beneficiats dels altars i de les capelles
Diaques i subdiaques
Clergues auxiliars : escolans, fadrins, llantiers, joves de cor, etc.

A les celebracions ordinàries de la Seu, devien participar-hi entre 50 i 100 ministres de tots els ordres; aquesta presència tan nombrosa forçosament tenia un gran impacte sobre els qui assistien al desenvolupament de la litúrgia.

La lectura de la consuetud ens fa adonar del gran protagonisme que tenien els domers, perquè eren els qui presidien la majoria de celebracions per torns set-

⁸⁵ A. FÀBREGA GRAU, *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el renaixement, any 1580*. Barcelona 1978.

manals. En canvi, els bisbes titulars i els canonges tenen un pes relativament escàs; cal recordar que, abans del concili de Trento, era habitual la no residència de molts d'eclesiàstics a causa de l'acumulació de beneficis a diverses esglésies. Precisament és aquesta circumstància la que justifica la figura dels bisbes de gràcia, per acomplir les funcions pròpiament sacramentals dels bisbes, però no la funció de govern. Només aquests tres detalls revelen la diferència de categoria entre els bisbes titulars i els auxiliars, malgrat que tinguessin el mateix grau del sagrament de l'orde:

- Al bisbe auxiliar no li posaven catifa davall els peus a la càtedra, excepte en les grans festes de l'any (n. 209);
- Les seves exèquies eren com les de les dignitats (n. 490);
- No presidia els grans pontificals de l'any litúrgic si hi havia el bisbe titular (n. 1067).

Al capdavall, hi ha la doctrina, generalitzada a l'Edat Mitjana, segons la qual la diferència entre l'episcopat i el presbiterat és solament de dignitat i de jurisdicció, no sacramental, amb algunes de les facultats de la potestat d'orde reservades només als bisbes (ordenació, consagració dels olis i confirmació); és la tesi, per exemple, de Tomàs d'Aquino.⁸⁶

Podia donar-se la circumstància que no hi hagués a la diòcesi ni bisbe titular ni cap d'auxiliar; per aquest motiu, s'insereix a la consuetudina la nota sobre la utilització en cas d'urgència dels olis consagrats als sagraments que els requereixen (n. 198, in nota).

La intervenció singular dels canonges als oficis litúrgics, a part de la seva participació en el cant i en la celebració de la missa, servia generalment per subratllar la solemnitats de les festes, però no solien presidir-les, sinó que ho feien habitualment els domers o el bisbe.

Molts dels clergues auxiliars, com els llantiers i els escolans, vivien amb el sagrista a unes cambres a la catedral mateixa, per causa de la servitud del seu ofici (nn. 377-378). Per tant, la Seu era com una petita ciutat habitada durant tot lo dia.

Pel que fa al poble pla, és poc citat pel seu nom i generalment apareix com un subjecte passiu de les celebracions o com una mera referència per als ministres del culte (nn. 110, 155, 163, 182, 188, 189, 201, 206, 334, 337, 382, 518, 557, 722, 723, 791, 810, 844, 1107). Dues vegades són citats els homes i les dones (§117, in nota; n. 201); i les dones soles són esmentades només en una ocasió (n. 382). La paraula "poble" és usat en una ocasió com a sinònim de l'espai propi que ocupa a la Seu ("los preueras que lo dit ragent haurà emprats, no entreran al cor, sinó aniran per lo poble": n. 382).

Uns laics que tenien un paper ben espinzellat a les celebracions eren el virrei i els jurats del Regne, amb el seu seguici, que participaven activament de les celebracions: al Corpus, portant ciris devora el pavalló del Santíssim (n. 182), un fet que donarà lloc a disputes dels jurats amb el Capítol, en relació a si els pertocava dur el pavalló el Dijous i el Divendres Sant (n. 186); el Divendres Sant,

⁸⁶ R. ARNAU, *Orden y ministerios*. Madrid 1995, pp. 123-124.

també portant ciris (n. 190) i rebent part de la cera amb què s'havia segellat el pany de la casa santa (n. 192); es té la deferència d'esperar-los arribar per a la processó del dia de la festa de l'Àngel custodi (n. 248); duen el pavalló a la processó del Corpus (n. 328); i a les exèquies del bisbe major, els jurats porten les andes amb l'estàtua del bisbe difunt (n. 503).

D'altra banda, els jurats recompensen els escolans per tocar a les segones Vespres del Corpus (n. 339); paguen les exèquies pel rei (n. 516) i donen per fer-hi l'oferta de la missa (n. 518); entreguen diners als escolans a la processó del dia de l'Estendard (n. 771); i regalen els ciris i quatre lliures el dia de sant Sebastià (n. 783, 790). Fins i tot, tenen la iniciativa de demanar solemnitzar alguna festa al Capítol, com la de sant Sebastià (n. 790), o que es fes la processó de l'assumpció de Maria (n. 964).

De tota manera, s'ha de tenir en compte que la consuetud de sagristia és un document adreçat als ministres de la celebració, no a la massa de l'assemblea litúrgica.

Finalment, pel que fa a l'actitud dels ministres durant la celebració, la consuetud indica una vegada que s'ha de salmejar devotament durant la processó de trasllat de l'eucaristia (n. 182); i que el custos ha de retirar el Santíssim de la custòdia, a les segones Vespres del Corpus, amb molta reverència i devoció (n. 339). És significatiu que les poques pistes sobre l'espiritualitat litúrgica siguin sobre l'eucaristia. Quant a la vivència del poble, les referències encara són més minses: hi ha una al·lusió a una devota persona, que tanmateix podria ser un clergue, que paga una missa matinal de plagis el dia de la festa de la degollació de sant Joan (n. 1278); i es parla de la "devoció de la gent" en relació amb l'exposició de les relíquies el dilluns de Pasqua (n. 226).

5. Un culte esplendorós⁸⁷

La litúrgia catedralícia que ordena la consuetud de sagristia és una litúrgia solemne i vistosa, per causa dels seus actors i els seus vestits, dels cants que s'hi executen, per l'espai en què es desenvolupa i pels arreus sumptuaris⁸⁸ que s'hi utilitzen, tot plegat per ressaltar-ne la dignitat.⁸⁹ La presència de les autoritats civils contribuïa a ressaltar la categoria de les festes des d'un punt de vista religiós i social.

En principi, els ornaments litúrgics⁹⁰ esmentats a la consuetud són el signe del grau jeràrquic dels qui els porten: els bisbes i els preveres, la casulla i l'estola; els diaques, la dalmàtica i l'estola; els subdiaques, la tunicella i l'estola; i els al-

⁸⁷ E. PALAZZO, "Art et liturgie au Moyen Age. Nouvelles approches anthropologique et épistémologique", a *Anales de historia del arte* volumen extraordinario (2010), pp. 31-74.

⁸⁸ Per a aquestes qüestions, són fonamentals els estudis de J. GUDIOL I CONILL, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*. Vic 1902 (2ª: 1933); *El mobiliari litúrgic*. Vic 1920.

⁸⁹ J. PERRIN-S. VASCO ROCCA (dirs.), *Thesaurus des objets religieux. Meubles, objets, linges, vêtements et instruments du musique du culte catholique romain*. Paris 1999.

⁹⁰ Quant als ornaments litúrgics de la Seu i d'altres centres de culte de Palma, vegeu: C. JIMÉNEZ BARCELÓ, *Ornaments litúrgics*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 285-287; AA.DD., *Un llegat humà per a ús diví. Ornaments litúrgics del Monestir de la Puríssima Concepció*. Catàleg de l'exposició al Monestir de la Puríssima Concepció de Palma (14 de desembre de 2002-9 de gener de 2003). Palma 2002.

tres ministres, el sobrepelliç i el camis. Els bisbes, endemés, fan servir la mitra, el bàcul o crossa, l'anell, el pectoral, els guants i les sabates. Amb tot, de vegades hi ha ministres no ordenats que porten una dalmàtica (nn. 121, 133, 165, 1088, etc.); és el signe d'una litúrgia amb un fort encuny cerimonial, on tenia una gran importància la solemnització de les celebracions per impactar visualment. Contrasta amb la concepció de la litúrgia del concili Vaticà II, que prescriu que cada ministre ha de fer només les accions pròpies del seu ofici;⁹¹ això implica dur només els ornaments que li pertocuen segons el seu paper a la celebració. És una concepció més teològica de la celebració.

En connexió amb la concepció "cortesana" de la litúrgia, la consuetud designa les teles dels vestits litúrgics segons el grau de solemnitat de les celebracions i la persona del ministre que els portarà. Dins la dignitat exigida a les teles usades en els paraments, n'hi ha una gran varietat de qualitats i factures: lli, brocat, vellut, escacat, cotonina, seda, setí, camelot, tela d'or, etc. Molts d'aquests teixits eren importats, duits d'Holanda, de Champagne i d'altres indrets, i suposaven una despesa considerable, atès el nombre d'ornaments que s'havia de menester. Endemés de mostrar el volum i l'abast del comerç illenc de l'època, aquest material tèxtil dóna una idea dels artesans locals que el treballaven, malgrat que la consuetud no ens facilita dades d'artesans concrets, com brodadors, teixidors i pintors.⁹²

En efecte, la categoria de les festes es coneix igualment per la quantitat i el tipus d'ornaments usats a la celebració; per exemple, quan s'indica el nombre de capes que s'hi han d'utilitzar i la tela de què han d'esser fetes (nn. 96, 111, etc.); en prescriure l'ús dels colls postissos (collars) de les dalmàtiques, que són purament ornamentals (nn. 454, 684), o el fet de posar-se i llevar-se el maniple (nn. 208, 1090, etc.). Com és lògic, els colors dels ornaments s'adeien amb el temps litúrgic i el caràcter de la festa.

Els colors dels ornaments presenten algunes singularitats respecte del missal romà de 1570, sobretot per l'alternança en els temps litúrgics o a una mateixa celebració. Aquesta alternança es troba ja en part a les *Lleis palatines* de Jaume III⁹³ i sobretot a la consuetud de tempore del s. XIV; per això, el 1585, el Capítol de la Seu manà adoptar els colors assenyalats en el missal romà de 1570 (n. 90, in nota):

	LLEIS PALATINES	CONSUETA DE SAGRISTIA	MISSAL ROMÀ DE 1570
Advent	blanc	morat, blau i blanc	morat
Epifania	blanc	vermell	blanc
Quaresma	morat	morat	morat
Dimecres de cendra		negre, blanc	morat

⁹¹ CONCILI VATICÀ II, constitució *Sacrosanctum Concilium* sobre la Sagrada Litúrgia (4 de desembre de 1963), n. 28.

⁹² G. LLOMPART, "Bordadores medievales en Mallorca", a BSAL 37 (1979), pp. 201-230; M. GAMBÚS, "El trabajo artístico en Mallorca en los siglos XVI y XVII", a BSAL 43 (1987), pp. 157-172.

⁹³ JAUME III, REI DE MALLORCA, *Lleis palatines*. Vol. I. Palma de Mallorca, 1991, pp. 121-128 [traducció catalana]; pp. 178-184 [transcripció llatina]. Sobre el color dels vestits litúrgics a l'Edat Mitjana, vegeu: G. DURANTI, *Rationale divinatorum officiorum*. A. DAVRIL-T. M. THIBO-DEAU-B. G. GUYOT (eds.). Lib. I-IV. CCCM 149. Turnhout 2000, nn. 10-170.

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

Diumenge del ram	verd	vermell i verd	vermell
Dimecres Sant		negre (missa major de rèquiem)	morat
Dijous Sant	vermell	blanc	blanc
Divendres Sant	morat	capa blanca	negre
Pasqua	blanc	blanc	blanc
Temps ordinari	verd (dium.) groc (fèries)	verd	verd

Podem parlar també de la "vestició" de l'edifici de la Seu amb diverses teles i teixits (encortinar, empal·liar). En primer lloc, amb tapits i catifes (nn. 563-568). Els altars es cobrien amb frontals o pal·lis (nn. 590-597), dels quals hi havia una gran varietat;⁹⁴ basta veure els que es posaven el dia dels difunts a tots els altars (nn. 598-635): la majoria se citen pel nom dels seus donants i s'esmenten detalls dels seus brodats, com signes heràldics.⁹⁵ Les cortines del retaule major, de color blau i amb estrelles d'or, s'obrien totalment o parcial segons la categoria de la festa (nn. 569-574).

També s'encortinaven, ocasionalment i de diverses maneres:

- El cap de l'església (nn. 137, 279, 318, 516, 666, 702, 783, 797, 799, 862, 872, 895, 903, 942);
- La càtedra episcopal de l'absis o del cor (nn. 119, 125, 177, 204, 213, 245, 256, 654, 656, 659, 747, 1089);
- La trona (n. 164);
- El padró (n. 766);
- La tomba del rei Jaume II (n. 183);
- L'església de Sant Pau (n. 796);
- Normalment les capelles, quan s'esdevenia la festa del titular d'un dels seus altars (nn. 252, 277, 640, 652, 653, 691, 714, 738, 776, 779, 781, 793, 797, 809, 819, 822, 828, 833, 846, 847, 850, 851, 853, 855, 856, 859, 862, 872, 880, 895, 897, 902, 903, 910, 916, 921, 932, 933, 944, 968, 1009, 1010, 1011, 1021, 1022, 1028, 1054, 1056, 1058, 1061, 1062, 1063).

A les festes més solemnes, es posaven simultàniament cortines al cap de l'església i a la capella corresponent.

Finalment, es feien catifes vegetals a les festes més importants de l'any: a la vigília de Nadal, per la purificació de Maria i a l'itinerari de la processó del diumenge de rams, de càritx; per Pasqua i Cinquagesma, de joncs; i per l'assumpció de Maria i el Corpus, de murta (nn. 578-582).⁹⁶ Ho certifiquen els llibres d'obra de la Seu.

Les referències de la consuetud a peces d'orfebreria són molt abundoses i variades, de manera que ens podem fer càrrec de la riquesa del tresor catedralici

⁹⁴ Sobre els pal·lis en general i els de la Seu en particular, vegeu: J. DOMENGE I MESQUIDA, *A laor de Déu e en remissió de pecats*, pp. 516-527.

⁹⁵ Això es veu també en el testament de Mn. Pau d'Olesa; J. DOMENGE I MESQUIDA, o.c., p. 535.

⁹⁶ En el cos de la consuetud, en canvi, per a la processó del diumenge de rams, es prescriu una catifa de joncs (n. 165).

d'aleshores.⁹⁷ En aquest sentit, la consuetud ens informa de diverses donacions d'objectes de culte i joies (nn. 31, 49, 53, 57, 60, 1132, 1139, 1425, 1426, 1428, 1440), algunes de les quals eren per a reliquiariis concrets: la veracreu (nn. 8, 34, 50), el de la llet de la Mare de Déu (n. 45), el de sant Blai (n. 47) o la custòdia major (n. 59).

Per tant, la consuetud de sagristia dóna testimoni dels objectes de metall preuat necessaris per al culte:⁹⁸

- Calzes (nn. 182, 191, 526, 536);
- Patenes (nn. 11, 182, 191);
- Canadelles (n. 74);
- Bacines (nn. 76, 189, 226, 382);
- Portapaus (nn. 11, 1450);
- Encensers i barquetes (nn. 120, 121, 138, 161, 180, etc.);
- Capses per estotjar el Santíssim i relíquies (nn. 74, 75, 337, 339);⁹⁹
- Sètries (nn. 77, 177, 280);
- Calderetes i salpassers (nn. 114, 242, 252, etc.);
- Custòdies, la major i la petita (nn. 3, 44, 59, 71, 182, 197, 325, 331, 334, 338, 339, 340, 341, 344, 1453);
- Creus processionals de diverses dimensions (nn. 40, 69, 114, 133, 146, 155, 165, 168, 182, etc). També esmenta sovint una creu de cristall (nn. 145, 96, 150, 1450, etc.).

Els bordons cerimonials són d'aquests tipus:

- Dos d'argent amb pom en forma de pinacle (nn. 96, 104, 110, 111, 113, 119, etc);
- Els de cascavells, que podrien esser els rimmonim,¹⁰⁰ ja que només els duien canonges en festes especials (nn. 213, 271, 282, 308, 669, 863, 954, 962);
- D'argent, dels quals n'hi havia dotze (nn. 110, 119, 120, 123, 124, etc.);
- De cristall (n. 155)
- De fusta (nn. 131, 138, 180, 189, 199, 220, etc.).

Els canelobres eren normalment d'argent (majors: nn. 230, 288; mitjans; n. 256; i menors: n. 280), però també se n'empraven de llautó (n. 280), ferro (nn. 199, 283) i coure (nn. 168, 189, 274, 300).¹⁰¹

⁹⁷ J. DOMENGE I MESQUIDA, *L'argenteria sacra a les esglésies de Mallorca (segles XIV-XVI)*. Palma 1991; *Enlluernats per l'argent. Una visita al tresor*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*, pp. 256-271.

⁹⁸ J. GUDIOL I CONILL, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*. Vic 1902 (2ª: 1933); *El mobiliari litúrgic*. Vic 1920; B. MONTEVECCHI-S. VASCO ROCCA, *Suppellettile ecclesiastica*. Vol. 1. Firenze 1988; J. PERRIN-S. VASCO ROCCA (dirs.), *Thesaurus des objets religieux. Meubles, objets, linges, vêtements et instruments du musique du culte catholique romain*. Paris 1999.

⁹⁹ Sobre l'arqueta eucarística del tresor catedralici, vegeu: J. DOMENGE I MESQUIDA, *L'arqueta esmaltada de la Seu de Palma: un lligam i més enigmes*, a M. BERNAT I ROCA (ed.), *Els amics al Pare Llopart. Miscel·lània in honorem*. Palma 2009, pp. 164-181.

¹⁰⁰ F. PLANAS MUNTANER, *Los rimmonim de la Catedral de Mallorca*. Palma 1960.

¹⁰¹ Sobre els canelobres de la Seu encarregats a l'argenter Antoni Oliva, vegeu: J. DOMENGE I MESQUIDA, *La creu de Porreres i l'argenter Antoni Oliva*. Palma 2002, p. 30.

Unes imatges d'argent de Nostra Dona, eren portades a les processons (nn. 10, 121, 133, 248, 263). L'adreç d'argent de l'altar major ("tot l'argent") hi era tret en ocasions especials, normalment amb la veracreu (nn. 117, 137, 203, 204, 266, 272, 282, 286, 837, 872, 953).

La ingent i insòlita col·lecció de relíquies de la Seu era un dels elements més presents al culte litúrgic;¹⁰² de fet, hi ha una estreta relació entre el santoral del missal mallorquí de 1506 i les relíquies conservades a la catedral.¹⁰³ Les més destacades eren la de la creu del Senyor i les de la Mare de Déu, i els sants més representatius tenien la seva relíquia.

Els reliquiariis més importants i valuosos que anomena la consuetud són:

- La custòdia-reliquiari del bisbe Berenguer Batle (nn. 74, 188, 222, 265, 270, 298, 732, 872, 878, 907, 999, 1033), dita també de les espines, sovint confosa amb el reliquiari de sant Sebastià (nn. 65, 188);¹⁰⁴

- El de sant Blai, que s'usava per exposar relíquies d'altres sants (nn. 47, 791, 810, 896);

- La veracreu, el més important de tots (nn. 4, 8, 10, 34, 119, 161, 162, 163, 203, 204, 222, 225, 226, 266, 270, 282, 843, 953, 1115, 1450, 1451). Endemés, hi havia el lignum que s'usava ordinàriament a les processons (nn. 363-363, etc.);

- La columna de Crist o Verònica, obra d'Antoni Oliva (?) i Miquel Alcanyís (nn. 67, 121, 133, 140, 287, 1118);¹⁰⁵

- La túnica de Crist (n. 1115);

- La llet de la Mare de Déu (nn. 45, 681);

- La túnica de la Mare de Déu (nn. 66, 681);

- L'estàtua-reliquiari de sant Vicenç Ferrer (nn. 60, 682), obra de Gaspar Gener, oferta pel bisbe Joan Vich i Manrique.¹⁰⁶

No pareix com a tal el reliquiari de la sageta de sant Sebastià; per exposar-la, s'usava el de sant Blai (n. 791).

Els reliquiariis eren portats també a les processons (nn. 697, 732, 788, 793, 872, 878, 891, 895, 907, 966, 999, 1114-1155), excepte a la del Corpus, en què només es treia el Santíssim Sagrament (n. 330), perquè és la gran "relíquia" de Crist.

Estaven estotjats a la capella de les relíquies, acabada l'any 1517 (§6), el contingut de la qual és detalladament inventariat (§7).¹⁰⁷ Se'ls cobreix amb vels de

¹⁰² Sobre les relíquies de la Seu de Mallorca, J. MIRALLES SBERT, *Las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca*. Palma de Mallorca 1961.

¹⁰³ G. SEGUÍ I TROBAT, *El missal mallorquí de 1506*. Barcelona 2003, pp. 177-179.

¹⁰⁴ J. DOMENGE I MESQUIDA, "Una croce italiana del primo Trecento nella cattedrale di Maiorca", a *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, Serie III, vol. XXIV, 2-3, Pisa, 1994, pp. 613-628, làms. CLXXXVI-CC.

¹⁰⁵ Vegeu la descripció i l'estudi de Francesc Ruiz i Quesada sobre aquesta peça a *Mallorca gòtica*. Catàleg de l'exposició. Palma 1988, pp. 171-174.

¹⁰⁶ J. DOMENGE I MESQUIDA, *Enlluernats per l'argent*, p. 265.

¹⁰⁷ J. MIRALLES SBERT, *Las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca*, pp. 16-18; J. DOMENGE I MESQUIDA, "La arquitectura en el reino de Mallorca, 1450-1550. Impresiones desde un mirador", pp. 213-215.

diversos colors quan són portats o exposats (nn. 161, 188, 222, 734), encara que, el 1581, el Capítol determinà que no es cobriessin pus en l'exposició (n. 88). A algunes de les principals celebracions o en esdeveniments assenyalats, els reliquiàris es col·loquen generalment sobre l'altar major o alguna vegada sobre una bancalada: la vinguda de l'emperador Carles V (n. 11) i la visita del Príncep de Savoia (n. 1450); la festa de la Trinitat i de Tots Sants (n. 89); l'anunciació de Maria (n. 172); l'endemà de la festa de Pasqua (n. 222); l'ascensió del Senyor (n. 270); el dia de la commemoració de la Conquesta (n. 766); a una ordenació episcopal (n. 1449); i a la presa de possessió del Virrei (n. 1451). A la festa de santa Eulàlia, les seves relíquies es posaven sobre el seu altar (n. 694).

Per altre costat, a part de la plata, daurada o no, s'anomenen diversos estris d'or: una patena (nn. 11, 182); la copa d'un calze (nn. 71, 182); un vericle (n. 323); i un anell episcopal (n. 495).

La consuetudina dona el nom de tres argenters: Pere Joan Aguiló, que era també pesador (n. 48), Miquel Durban (nn. 1195, 1307) i Lluç Marçà (n. 1139). Mestre Marçà va fer una gran llantia d'argent el 1612, que fou donada a la Seu pel gremi de blanquers i assaonadors; i mestre Aguiló va pesar la custòdia de la llet de la Mare de Déu l'any 1632. Mestre Durban sols és esmentat a l'obituari de 1583, perquè la confraria de sant Pere i sant Bernat pagava per ell dos aniversaris: dia 25 de maig, la missa matinal del papa Urbà II,¹⁰⁸ amb Laudes de morts, orgue i set salms, per valor de 5 sous; i el mes d'octubre, al cap d'octaves de sant Miquel, una missa amb dotze capes, amb Laudes de morts i set salms, per valor de 10 sous.

La il·luminació és una part essencial en el desenvolupament del culte, no sols per la necessitat de tenir llum per veure-hi, sinó perquè representa la claredat divina que s'evoca i la bellesa cercada a la litúrgia. La consuetudina tracta detalladament aquest tema, indicant el nombre, el pes, el tipus de llums, el lloc on s'han de posar i el color de les candeles (nn. 522-562, etc.), ja que hi havia candeles i ciris de diversos colors (blanc, vermell i negre). Una part dels llums que es consumien a la Seu eren donacions (n. 1453, etc.)¹⁰⁹ o provenien de drets adquirits pels enteraments (nn. 51, 54, etc.).

Pel que fa als llibres litúrgics, hi apareixen els més importants de la litúrgia romana en relació amb les accions litúrgiques: el missal, l'evangelari i el leccionari, per a la celebració eucarística; el salteri, per a la recitació dels salms; el processoner, per a les processons; el lleginder, per a les lliçons de la litúrgia de les hores; el passioner, per a les lectures de la Passió; el santoral, que conté la llista de les memòries dels sants; el pontifical, per a les celebracions presidides pel bisbe; i les consuetes, per organitzar la litúrgia, a part d'altres llibres menors.

¹⁰⁸ Probablement, el culte d'aquest Papa avinyonès (1088-1099) fou duit a Mallorca pel canonge Reinaldo Mir, relacionat amb la cort papal d'Avinyó; n'hi ha una pintura a la Seu de Mallorca. G. LLOMPART, *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*. Palma de Mallorca 1977-1980. Vol. II, p. 159; Vol. IV, p. 259. Pel que fa a la representació d'aquest Papa a la basílica medieval de Lluç, B. PASCUAL, "Translat de l'inventari de la capella de Madona Santa Maria de Lluç", a BSAL 10 (1903-1904), n. 286 (gener de 1904), pp. 209-211; n. 287 (febrer de 1904), pp. 224-228. Hi havia un benefici al seu altar a la parròquia de Santa Creu de Ciutat en el s. XIV; B. GUASP GELABERT, "Antiguas parroquias de Mallorca en el Capbreu de'n Manresa", a AST 29 (1956), p. 53.

¹⁰⁹ J. DOMENGE I MESQUIDA, *A la or de Déu e en remissió de pecats*, pp. 505-506.

La consuetud no ens dóna dades sobre la factura dels llibres; aquesta informació s'ha de cercar en els llibres de fàbrica. Una excepció és l'evangeliari que té les cobertes d'argent, anomenat "test" (nn. 110, 113, 121, etc.), un costum molt estès arreu, per destacar la dignitat d'aquest llibre. Tampoc especifica si són impresos o manuscrits; la majoria devien ésser manuscrits, però ja s'havien publicat nombrosos llibres litúrgics, particularment el missal mallorquí de 1506, on hi ha rúbriques que revelen el seu origen catedralici. En tot cas, l'existència d'aquest considerable conjunt de llibres torna a posar sobre la taula el tema de l'escriptori de la Seu.

Pel que fa a la música,¹¹⁰ la consuetud esmenta una part del repertori que es cantava a les celebracions, però no podem deduir-ne la praxi polifònica, perquè no dóna detalls sobre la interpretació de les peces. L'única excepció és una referència, als textos afegits posteriorment, en què es diu que, a la visita del Príncep de Savoia el 1619, s'interpreten a la missa els "*Chiri, Gloria, Credo, Santus y Agnus Dei* ab música de dos cors" (n. 1450), és a dir, amb polifonia.¹¹¹ En canvi, sí que es pot constatar la pràctica *alternatim*, entre intèrprets i l'orgue (nn. 223; 339), o del cant antifonal, entre dos o més intèrprets. No falten tampoc referències a formes dialogades d'interpretació dramatitzada (n. 230)

En relació als intèrprets, compareixen els primatxers (nn. 47, 110, 111, etc.), els cabiscols (nn. 13, 1261, etc.), els succentors (n. 155), els fadrins (nn. 165, 394, 417, 659, 746-747, 749, 751, 761), els fadrins de l'Almoina (nn. 121, 180, 187, 280, 456, 723, 804), la capella de cantadors de l'emperador Carles V (n. 11) i els sonadors, com els ministrils (n. 1450) o els trompeters (n. 121).

Quant als instruments, s'anomenen de forma explícita l'orgue (nn. 223, 339, 1141, etc.) i les trompes (nn. 120, 123, 123, 721, 734).

Respecte dels llibres de música, gairebé no consten, excepte els processoners, els saltiris i els llibres per cantar la Passió.

Tot aquest conjunt de recursos humans i materials utilitzats a la litúrgia, ens mostra l'ambigüitat del culte: per una banda, vol ésser el reflex de la glòria divina, i del misteri i la transcendència de Déu, com també de la pietat dels seus ministres; i alhora és una demostració del poder, la puixança i la jerarquia del clergat de la Seu.

El cost econòmic d'aquest desplegament litúrgic es finançava amb col·lectes, donacions i llegats, taxes per a les celebracions i deixes pies;¹¹² és un dels aspectes del culte més poc estudiats, malgrat la seva importància. Per exemple, segons l'obituari de 1583, la Seu ingressava anualment devers 84 lliures i 13 sous,

¹¹⁰ B. JULIÀ ROSSELLÓ-B. TORRES GOST, *La música en la Catedral de Mallorca*. Palma 1980; X. CARBONELL I CASTELL-J. PARETS I SERRA-B. MASSOT I MUNTANER-P. ESTELRICH I MAS-SUTÍ-A. MULET I BARCELÓ, *La música a la Seu*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 297-325; J. J. ESTEVE-C. MENZEL, *La música a Mallorca. Una aproximació històrica*. Palma 2007.

¹¹¹ En aquesta referència, es tracta, probablement, de la pràctica policoral pròpia del Barroc; per ventura els dos cors es posaven a llocs diferents de la Seu, com era costum en altres indrets.

¹¹² G. LLOMPART MORAGUES, "«Item lego ecclesie...». El testament medieval i el patrimoni eclesial a Mallorca", a *Randa* 55 (2005), pp. 43-67.

en concepte de celebracions exequials fundades, que s'han d'afegir a les dels altres registres.

Una mostra del valor que tenia l'aixovar litúrgic i de la cura que hi posava el Capítol, és l'acord capitular en virtut del qual el sagrista no podia prestar res d'or, argent, seda, vellut ni brocat a altres esglésies, excepte a la del castell de l'Almudaina per les festes de santa Anna i santa Praxedis (n. 86).

6. El domini de les campanes¹¹³

E. Kamen aclareix molt bé el sentit de les campanes en la societat preindustrial:

"Un viatger que visités les ciutats s'hauria impressionat amb el domini de les campanes, del convent, de la catedral per tot el territori, que semblaven confirmar l'autoritat suprema de Déu. La imatge reflectia la concentració cada cop més gran de propietat en mans de l'Església, que cap al segle XVII era propietària de la meitat del territori de les principals ciutats d'Espanya. Però al camp, les campanes tenien una història diferent. Sonaven per anunciar les misses i els sagraments, les vigílies i l'escola dominical, però ho feien perquè eren serveis per a la comunitat; i aquesta, que les havia pagat del seus escassos recursos, hi confiava perquè els cridessin a les reunions, perquè els advertissin del perill o perquè els reunissin en cas d'atac. A la societat tradicional, les campanes no tenien un ús religiós, sinó de servei a la comunitat".¹¹⁴

La consuetud de sagristia expressa clarament la funció litúrgica de les campanes i en regula amb precisió la utilització segons les ocasions (nn. §§138-187): anuncien l'horari de la celebració diària de les hores litúrgiques, la celebració eucarística i diversos moments d'ella. També estableixen una categoria social; per exemple, a les celebracions exequials, amb els diferents tocs segons el rang social o eclesiàstic de les persones difuntes. En efecte, les campanes de la Seu tenen una funció social destacada en una petita ciutat com Palma, on fan també de rellotge: la vida ciutadana transcorria al toc de les campanes de les esglésies.

La consuetud designa les distintes campanes amb diversos noms: campana, esquella, seny. Unes vegades reben el nom propi en funció de les hores del dia en què es toquen o segons la seva missió: Na Filomena o esquella de Matines; Na Gentil o esquella de Prima; Na Capell de sol o esquella d'ensegonar, i l'esquella de despertada. En unes altres, la seva denominació es relaciona, en certa manera, amb el grau de solemnitat litúrgica en què es fan sonar o amb la importància d'un acte litúrgic: el seny Antoni; el seny Mitjà; el seny Pisà; N'Eloi, la famosa campana major; Na Picabaralla. Finalment, d'altres són designades segons la seva ubica-

¹¹³ *Consuetud del campanario de esta Santa Iglesia Catedral* (ACM, ms. 18.139); B. NIGORRA I BARCELÓ, *Notes sobre els tocs de campana de nostra santa església catedral basilica*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*, pp. 247-255. Sobre les campanes de la Seu, vegeu: F. LLOP I BAYO, *Catedral de Santa Maria (Catedral de Mallorca)-CIUTAT DE PALMA. Informe sobre la torre, las campanas y los toques* (1994); *Les campanes de la Catedral de Mallorca: la més antiga música viva* (14-01-2002). Podeu trobat aquestes dos treballs online a <http://www.campaners.com> (21/03/2011). Agraesc al Dr. Francesc Llop l'ajuda prestada en la interpretació dels tocs de les campanes.

¹¹⁴ E. KAMEN, *Canvi cultural a la societat del Segle d'Or. Catalunya i Castella, segles XVI-XVII*, p. 49.

ció topogràfica: l'esquella de davant el cor i la campana del claustre. És especialment interessant la personificació de la gran majoria, mitjançant un antropònim o un àlies, com és costum immemorial amb les campanes.

Els distints tocs que fan i la seva durada o freqüència estan relacionats amb el tipus d'avís que s'han de donar a qui les escolta: fer tirades, senyal, clars, batalades, senyal de missa; ensegonar, esventar; tocar Laudes, Vespres, per *Agnus* o per *Sanctus*.

Aleshores, hi havia una jerarquització de campanes i de sons segons les accions litúrgiques i els moments del dia.

Els campaners, per mor de la feina que tenien durant tot el dia, tenien una sala del campanar anomenada "casa mitjana", que és el cor intermedi del campanari, segurament un espai on restaven durant el temps de servei, des d'on podien fer segons quins tocs. No sembla que els campaners habitassin a la Seu, perquè eren els escolans setmaners els qui solien fer les primeres toques del dia (n. 377), i tal volta tampoc eren clergues, perquè no intervenien directament a les celebracions.

II. CRONOLOGIA DE LES PRINCIPALS INNOVACIONS A LA LITÚRGIA CATEDRALÍCIA

L'ordenació cronològica de les disposicions litúrgiques catedralícies té un gran interès, perquè és un testimoni de les facultats en matèria litúrgica que tenien el bisbe i el Capítol de la Seu abans del concili de Trento. En aquest sentit, hi trobam detalls aparentment sense importància, com la introducció de noves festes, l'elevació de categoria d'unes altres, l'enriquiment de les celebracions amb nous cants o ritus, o les disposicions sobre enterraments, però que mostren l'adaptació de la litúrgia catedralícia a les noves realitats de cada temps i a les necessitats concretes. Per copsar la importància d'això, s'ha de tenir present que, a l'actual disciplina de la litúrgia romana, molts d'aquests canvis són potestat exclusiva de la Santa Seu.

D'altra banda, aquestes anotacions fan veure l'existència d'una antiga tradició autòctona celebrativa dins l'àmbit de la litúrgia romana, que es té present en la memòria documental i es revisa constantment.

El gruix de les determinacions capitulars són dels ss. XV i XVI, quan la fàbrica de la Seu de Mallorca ja ofería un espai celebratiu prou ampli i adient. Cal observar que són nombroses les determinacions fetes els anys immediatament després d'enllestir la consuetat; és una prova del dinamisme de la litúrgia catedralícia. Les determinacions del s. XVII, quan ja s'havia introduït la litúrgia romana post-tridentina, ens estalvien de creure que el canvi litúrgic va ésser automàtic, pacífic i immediat.¹¹⁵ No es tractava sols de la inèrcia de la rutina, sinó de la valoració de la pròpia tradició.¹¹⁶ Ara bé, s'hi nota clarament la renovada centralització romana,

¹¹⁵ Pel que fa a la resistència dels poderosos Capítols catedralícis, vegeu: E. KAMEN, o.c., pp. 158-160.

¹¹⁶ E. KAMEN, o.c., p. 133: "L'oposició al canvi [de la reforma tridentina] no haurà de ser interpretada com a reaccionària o medieval. Les modificacions canviaven l'aspecte extern del catolicisme, imposant unes novetats al clergat i al poble no ben rebudes, i causaven una confusió en la

perquè pràcticament s'acaben les determinacions sobre el canvi de categoria de les festes dels sants, i només s'adopten decisions sobre aspectes més aviat marginals del culte.

Les resolucions més destacades registrades per la consuetud de sagristia són:

1379

- El bisbe Pere de Cima mana envelar el carrer del Degà fins a la casa del cabiscol per a la processó del Corpus (n. 342).

1450

- El vicari general i el Capítol determinen que els canonges entonin a les segones Vespres de la fèria II després de Pasqua (n. 228).

1451

- Si en el cap d'octaves de sant Esteve, de sant Joan o dels Innocents, hi ha cos de dignitat, de canonge, de prevere, de cavaller, de gentilhome, d'un cap de capella de la Seu, de ciutadà antic o ciutadà honrat, aleshores la missa major serà de rèquiem, i la missa dels escolans, serà del cap de las octaves, excepte si és en diumenge, perquè no s'hi pot fer missa de rèquiem, sinó sols de l'ofici que hi correspongui (n. 762).

- La festa de sant Sebastià se solemnitza i s'hi toca N'Eloi, a petició dels jurats de Ciutat (n. 790).

- Quan la festa del naixement de sant Joan Baptista caigui el dia del Corpus, la festa del Corpus es farà el mateix dia amb tota solemnitat i la festa de sant Joan serà traslladada al diumenge immediatament següent (n. 870).

1452

- La sepultura de pare o mare de canonge es farà com la sepultura de prevere, excepte que s'hi tocaran nou trets de campana, com si fos un cos conventual (n. 485).

1453

- Prohibició de repartir coques a la missa major de Pasqua, perquè n'hi havia que les enviaven a Berberia (n. 211).

- La festa de sant Pere i de sant Pau, que era doble major, és elevada a festa solemne de N'Eloi (n. 881).

- La festa de sant Onofre és elevada a festa de IX lliçons, perquè tenguí els privilegis d'una festa d'altar (n. 857).

1456

- 11 d'agost. Es farà processó el dia de la solemnitat de l'assumpció de Maria, a petició del governador interí de Mallorca Francesc d'Erill (n. 964).

1457

- El dia de sant Pacià, la primera missa serà de sant Pacià, encara que sigui Quaresma (n. 831).

- 2 d'abril. El dissabte del diumenge de passió, després d'acabat el vers *O crux*, el domer, amb els fadrins amb els canelobres, anirà al cor per dir l'oració de la fèria perquè, acabat l'himne, tot d'una diran l'antífona de la fèria, per raó del poble que hi assisteix (n. 163).

1458

- El canonge Dionís Monyos, començà a presidir Vespres a la fèria II i III després de Pentacosta i a partir d'aleshores els canonges tenen aquest costum en aquests dos dies, ja que abans ni en presidien la missa major ni l'ofici de les hores (n. 299).

1459

- La festa de santa Margalida és elevada a festa doble menor amb octava, com la de santa Eulàlia, a petició del canonge i sagrista Gabriel Cerdà (n. 901).

- 30 d'octubre. Els canonges entonaran a las primeres Vespres de la commemoració dels difunts (n. 1037).

1461

- A la vigília de la festa sant Tomàs, hi haurà dues misses de cor. La primera serà de bon matí, de l'aniversari, i la major, serà de la vigília. El qui dirà la missa de la vigília, durà casulla de camelot vermell; el diaca i el subdiaca duran camis amb paraments, sense dalmàtica. Si la festa de sant Tomàs cau en diumenge o en dilluns, el dissabte abans només hi haurà una missa, de Nostra Dona. Ara bé, si aquest dissabte és de tèmpestes, hi haurà dues misses de cor: la primera, dematí, de Nostra Dona, amb ornaments blancs, i la major, de les tèmpestes, perquè hi haurà profecies (n. 713).

- A les primeres Vespres de la festa de sant Silvestre i santa Coloma, quan hauran de dir el *Magnificat*, s'anirà en processó davant la capella de l'Àngel (n. 765).

- El dia de l'anunciació de Maria es mostrarà la veracreu a les primeres i segones Vespres. Posteriorment, es determinarà que es fes el mateix, després de Vespres, a les festes de IX lliçons, a les d'altar i a les dobles (n. 843).

- L'ofici de la visitació de la Mare de Déu és elevat a festa d'altar (n. 893).

1463

- 4 de juny. A totes les festes dobles, de N'Eloi i de totes les altres, les dues capes que s'hauran usat per dir el responsori de les primeres Vespres, seran emprades també a les segones Vespres pels dos canonges que hi entonaran amb els primatxers (n. 128).

- 4 de juny. Es portaran capes de brocat blau al cor per dir el responsori de les segones Vespres de la solemnitat de la Santíssima Trinitat (n. 316).

- 12 d'agost. Si la vigília de l'assumpció de Maria cau en diumenge, tocaran com és dit a Tèrcia, però no es tocarà a les hores. El dissabte només hi haurà una missa, de Nostra Dona infra annum. La missa matinal del diumenge serà de la dominica, i serà la dels escolans. La missa major serà de la vigília, i la processó del claustre serà solemne, amb els gamfarons menors i la creu mitjana. Dos primatxers, sense capes i amb els bordons d'argent de pinyacles, entonaran a la processó, el subdiaca durà el test, i en sortir la processó del claustre per entrar a l'església, faran clars generals. Al cor, cremaran quatre ciris i totes les llànties del cor, i quatre llums a l'altar major. Els dos setmaners entonaran al cor, amb capes blanques de xemellot, amb els bordons de pinyacles, i amb els ornaments ja esmentats (n. 952).

- El bisbe Arnau de Marí, amb el consentiment del Capítol, mana que les octaves del Corpus siguin solemnes com les octaves de Cinquagesma; cada dia de les octaves serà de IX lliçons (n. 346).

1465

- La festa de la visitació de la Mare de Déu és elevada a festa doble major (n. 893).

1466

- Per manament del Capítol, faran de morts el dissabte entre les octaves de sant Bernat, per raó de l'aniversari que es farà el diumenge pels confreres de sant Bernat. El diumenge, mentre es dirà la missa major, i només en aquest moment, el pal·li de purgatori estarà a l'altar major. El dissabte, devers les dues hores de nit, es faran tres trets amb tots els senys juntament amb N'Antoni, per raó del dit aniversari (n. 978).

1486

- 22 de juny. Quan la vigília de sant Joan Baptista o de sant Pere caurà en el cap d'octaves del Corpus, la primera missa serà *de Corpore Christi* i la missa major serà de la vigília (n. 861).

1488

- 6 de juny. En el cap d'octaves del Corpus, els canonges diran el responsori i triomfaran l'antífona de *Magnificat*; per això, aniran a cantar el *Magnificat* davant l'altar major, com en els altres dijous de durant l'any. L'endemà, tocaran els orgues a la missa major (n. 352).

1489

- 5 de juny. Quan el cap d'octaves de l'assumpció de la Maria caigui en dissabte, dos canonges diran el responsori al cor a les primeres Vespres. Quan diran el *Magnificat*, la processó sortirà de davant l'altar major i sonaran els orgues. L'endemà, a la missa major, sonaran també els orgues. Aquesta mateixa regla fou establerta per al cap d'octaves del Corpus (n. 985).

1490

- En el cap d'octaves de sant Pere i sant Pau, es posarà l'argent a l'altar major com es fa a les festes anuals, a petició de misser Pere Gual, canonge i ardiaca de la Seu. Però no cremaran els ciris de la bancalada (n. 881).

1492

- Per disposició del vicari general i del Capítol, el Divendres Sant, quan els preveres que hauran anat a fer l'adoració de la creu tornaran a la sagristia, el bisbe es vestirà amb casulla de seda blanca; el diaca i el subdiaca amb dalmàtiques de seda blanca de les més belles; i el domer companyó amb la capa de domàs blanc (n. 189).

- 15 de novembre. Qualsevol estranger que mori intestat ha d'esser enterrat a la Seu (n. 54).

1501

- A les primeres Vespres de santa Eulàlia de Barcelona, quan el domer haurà començat l'antífona del *Magnificat*, els preveres que diran el responsori sortiran en processó cap a l'altar major (n. 815).

1505

- 10 de març. Quan la festa de l'anunciació de la Mare de Déu caurà entre el Dijous Sant i la festa de l'Àngel inclusiu, es traslladaran l'ofici i la solemnitat al diumenge després de l'Àngel custodi. Antigament, quant la traslladaven, es feia l'endemà de la festa de l'Àngel, si aquesta jornada no estava impedida per alguna festa doble; en aquest cas, traslladaven la dita festivitat de Nostra Dona (n. 844).

1509

- Per orde del vicari general i el Capítol, el Dijous Sant, un domer, vestit amb una capa de seda blanca i amb estola, acompanyat per quatre consellers de la caixa amb quatre ciris blancs, abans de partir la processó de l'altar major, anirà a la capella de Sant Bernat per dur el Santíssim, la custòdia per als malalts i la custòdia petita. Salmejant devotament, el duran a la sagristia, on el regent ja haurà preparat un lloc ben ornat de pal·lis de seda i de llums. A la sagristia, el Santíssim serà posat dins un dels armaris grans (n. 182).

1510

- El sermó que es feia el dissabte infra octaves del Corpus, es trasllada al diumenge després de les octaves (n. 348).

1511

- Octubre. A la processó de la sepultura dels canonges, hi haurà quatre entonadors: dos canonges, amb capes de domàs negre, amb els bordons dels domers, i dos primatxers, amb capes de cotonina negra i amb els bordons de pinyacles. Aquests quatre entonaran a la missa i a l'absolució després de la missa. Igualment, quan es dirà de morts pel cos d'un canonge, un canonge dirà la tercera lliçó i un altre canonge dirà el tercer responsori. Un canonge dirà la sisena lliçó i un altre dirà el sisè responsori. Un canonge dirà la setena lliçó i un altre el setè responsori. Després, davant el faristol major, dos canonges diran en veu baixa el IX responsori, és a dir *Libera*, i aquests dos mateixos diran el vers abans del *Benedictus* i el *Requiescant in pace* després de dita l'oració (n. 487).

1512

- Juliol. Cada any es farà una processó el dia de santa Praxedis, a petició dels jurats de Ciutat (n. 906, in nota).

1513

- La visitació de la Mare de Déu és elevada a festa de N'Eloi (n. 893, in nota).

1515

- 4 de juny. A la processó del Corpus, el Capítol determinà que en endavant no es farà cap aparell de col·lecció per respecte (n. 329, in nota).

1516

- La dominica infra octaves del Corpus es farà el sermó com s'acostumava (n. 348, in nota).

- 18 de gener. El custos de la sagristia no pot prestar a una altra església cap objecte de la sagristia d'or ni d'argent, ni tampoc de seda, vellut o brocat (n. 86).

- 18 de gener. El Capítol revoca una ordinació feta el 31 de maig de l'any 1491, en què s'ordenava que, sempre que es fes missa conventual pel pare o la mare d'un prevere, s'havien de repartir 9 diners i que l'hereu havia de pagar deu lliures al clavari. Ara es disposa que s'han de repartir els mateixos diners com en els funerals d'altres laics i que l'hereu ha de pagar segons les facultats del mort (n. 87).

1518

- 31 de maig. A la festa de la Santíssima Trinitat, el seny Pisà no acabarà de tocar fins passades dues hores de dia (n. 311, in nota).

1519

- Sant Llorenç és elevat a festa de N'Eloi (§ 392, in nota).

1521

- 19 de març. La festa de sant Josep del dia 19 de març és elevada a festa doble menor (n. 834).

- 27 de novembre. Quan el cap de les octaves de la transfiguració del Senyor caurà en dissabte, la missa major serà de la transfiguració (§ 390, in nota).

- 12 de desembre. El dia de santa Eulalia de Mèrida s'encortinarà tot l'absis de la Seu, com a les altres festes de N'Eloi (n. 691, in nota).

1523

- Es concedeix al consell de sant Bernat que el dia de santa Anna sia festa solemne major i s'hi toqui N'Eloi, per devoció del difunt Mn. Antoni Custurer; per això, la festa de sant Jaume no tindrà segones Vespres (§ 337, in nota).

1524

- 23 de març. El vicari i el Capítol determinen que, quan el Dijous Sant el bisbe no hagi pogut consagrar a la Seu els sants olis, i ningú tampoc hagi pogut fer-ho, aleshores els malalts que rebin el sagrament de l'extremaunció i els batiats en perill de mort, seran ungits amb els olis vells. Els batiats que no estiguin en perill de mort no seran ungits ni crismats fins que es tinguin els olis nous. A la vigília pasqual, la benedicció del ciri pasqual i de les fonts baptismals del Dissabte Sant es farà de la forma acostumada, però sense la unció de l'oli i del crisma, perquè està prohibit usar-hi els vells, excepte en cas de necessitat, com ja s'ha dit (n. 198, in nota).

1526

- 19 de desembre. A totes les vigílies d'apòstols o de qualsevol altra festa que tenguí vigília, hi haurà dues misses: la primera, de l'ofici que pertoca; i la major, de la vigília, encara que la festa sigui en divendres o en diumenge. Quan la festa sia en dilluns, el dissabte es faran les dites dues misses, com si fos entre setmana (n. 637).

- 19 de desembre. Sempre que la vigília de sant Tomàs sia en dijous, hi haurà dues misses: la primera, de la vigília; i la major, de les absolucions generals, per raó de la solemnitat de Nadal. Talment es farà quan la festa del dit sant caigui en diumenge. El dissabte, encara que sia extra tempora, hi haurà dues misses: la primera, de Nostra Dona; i la major, de la vigília. I així es farà a totes les altres festes de sants que tenen vigília (§ 262, in nota).

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

- 19 de desembre. A la vigília de sant Joan Baptista, es diran dues misses de cor (n. 860).

1527

- 20 de desembre. La festa de sant Tomàs serà festa de N'Eloi, per deixa del difunt Mn. Baltasar Thomàs (§262, in nota).

1528

- 28 d'agost. A qualsevol celebració d'albat o de cos, el domer i el primatxer han d'anar a la sagristia per vestir-se i agafar el bordó (§183, in nota).

1531

- La missa major del dissabte dins l'octava de Pasqua serà la del dia i no la de Nostra Dona; i no s'hi tocarà N'Antoni ni cremaran ciris al corredor (n. 237, in nota).

- 12 de gener. La nit de la festa de sant Sebastià es faran Completes a la capella nova, com es fa a la nit de sant Pere i de sant Bernat (§290, in nota)

1532

- Si la festa de la conversió de sant Pau cau en dijous o en dissabte, la missa major serà de la conversió de sant Pau i no *de Corpore Christi* ni de Nostra Dona (§296, in nota).

1539

- La festa de sant Jaume és elevada a festa doble major de N'Eloi per iniciativa del consell de sant Pere i sant Bernat. Les segones Vespres seran de santa Anna (§373, in nota).

1542

- La festa de santa Escolàstica és elevada a festa d'altar i tindrà primeres Vespres; aniran a cantar el *Magnificat* a l'altar de Sant Pere (n. 813, in nota)

1543

- Quan la festa de sant Gabriel se celebri l'endemà de sant Vicenç Ferrer, no tindrà primeres Vespres. Després de les segones Vespres de sant Vicenç, la processó sortirà de davant la capella de Sant Gabriel, cantant el responsori *Gaude, Maria virgo*. Al faristol cantaran la seva antífona pròpia del *Magnificat* (§319, in nota).

1544

- El 14 de gener es farà l'ofici *de nomine Iesu*, doble menor, amb ornaments blancs. El pal·li serà com al dia de la circumcisió (n. 775, in nota).

CONSUETA DE SAGRISTIA DE LA SEU DE MALLORCA

- 3 de desembre. A la dominica de l'octava de l'epifania, a instàncies del consell de sant Bernat i per devoció d'En Miquel Binimelis, blanquer, cada any es farà sermó. Si la dita dominica cau en el cap de les octaves, es farà de la mateixa manera. Per això, tractaran a una hora del dia, com es fa en altres casos, i la missa major serà de la dominica (§46, in nota).

1546

- 9 de gener. A qualsevol missa de cor de sant Bernat, tocarà N'Antoni, encara que es digui la missa a la capella de Sant Pere o de Sant Bernat. Faran clars així com a les altres misses (n. 1117).

- 3 de març. El dia de sant Andreu, es farà aniversari per les ànimes dels mariners, amb cos present (§229, in nota).

1548

- S'estableix la festa de Nostra Dona de Cura, a petició del consell de sant Pere i de sant Bernat. Serà festa doble major de N'Eloi i s'ha de celebrar a la quarta dominica després de Pasqua. El custodi de la sagristia disposarà els pal·lis, les capes i els ornaments com a la festa de la visitació (n. 843, in nota).

1549

- El dia de sant Antoni serà festa doble de N'Eloi, en honor dels difunts cardenal Antoni Cerdà i de Mn. Gabriel Cerdà, sagrista i canonge, i de tots els seus familiars, a petició del consell de sant Pere i de sant Bernat (n. 781, in nota).

- Se suprimeix la cerimònia del bisbetó (n. 654, in nota).

1550

- Si la dominica de LXX cau el dia de Nostra Dona de febrer, aquesta serà traslladada i es farà el diumenge després per l'aniversari de l'obra de la Seu (§47, in nota).

1555

- 4 de maig. La celebració exequial pels confreres de l'obra de la Seu es farà igual que la dels mariners i els paraires (n. 257, in nota).

1563

- Per manament del bisbe, el Dimecres de cendra les hores es diran abans de la missa (n. 156, in nota).

- Per manament del bisbe, el primer dijous de Quaresma no es tocarà N'Antoni de matinada per al sermó, sinó sols als diumenges per a Prima major (n. 157, in nota).

1565

- 21 de gener. Per orde del bisbe Diego de Arnedo a Mn. Joan Borràs, custodi de la sagristia, en haver-hi cos conventual, hi haurà sempre devora la tomba un llantier per arreglar i compondre les torxes; i no es mourà d'aquest lloc fins que sien apagades (n. 1447).

1572

- 6 de maig. El diumenge després del Corpus es farà una missa matinal per tots els confreres de l'obra de la Seu, amb dotze capes i sermó, per deixa d'una devota persona (§132, in nota).

1574

- El diumenge després de santa Praxedis, si no està impedit, o altrament el diumenge següent, es farà aniversari per les dignitats dels paraires, en la mateixa forma i solemnitat que el primer diumenge de maig es fa pels dits paraires. La missa serà la del dia que pertoqui (§364, in nota).

1575

- 22 de setembre. Per orde del bisbe Joan Vich i Manrique, d'acord amb el Capítol, la festa de la immaculada concepció de Maria és elevada a festa solemne, com el dia de l'Assumpta, i tindrà octaves solemnes. Els rectors de les parròquies, l'Hospital General i l'Hospital de Sant Antoni de Pàdua enviaran un prevere a la missa pontifical com a les altres set diades. Després de Completes, es farà processó general per la Ciutat, amb la mateixa solemnitat que el dia del Corpus. La processó partirà de la Seu cantant el *Te, Deum, laudamus*; quan seran davant la casa de Mn. Joanot Morey, diran l'himne *Aue Maris stella*, i altres responsoris i himnes de Nostra Dona. Quan seran davant el portal de Sant Domingo, agenollats, diran l'antífona *Aue, regina caelorum*; quan seran davant el portal del castell de l'Almudaina, diran *Salve, regina*. Davant la porta de Santa Eulàlia, es farà una estació, i davant l'església de Sant Andreu, una altra estació. L'última estació serà a la Seu. Trauran el reliquiari de la llet de Nostra Dona. També s'ha manat que cada dia, després de les Completes, es faci commemoració de la concepció de la Mare de Déu. Antífona: *Tota pulcha es*. Vers: *In conceptione*. Oració: *Deus, qui per immaculatam*, etc. (n. 654, in nota).

- 22 de setembre. El bisbe Joan Vich i Manrique disposa que la festa de la immaculada concepció de Maria sia celebrada com a festa de patrona, amb les octaves solemnes (n. 675).

1581

- 13 de desembre. Quan es trauran les relíquies a l'altar major per alguna solemnitat, es posaran sense cobrir amb vels, com solia acostumar-se adesiara. Les dites relíquies també es trauran el dia de la Santíssima Trinitat i el dia de Tots Sants, encara que el bisbe no hi celebri de pontifical (n. 699, in nota).

- 13 de desembre. Quan es trauran les relíquies a l'altar major per alguna solemnitat, el custodi de la sagristia no farà posar vels a les dites relíquies, sinó que han d'estar totes descobertes (n. 88). També fou determinat que les dites relíquies es trauran a l'altar major el dia de la Santíssima Trinitat i el dia de Tots Sants, encara que el bisbe no hi celebri de pontifical (n. 89).

1583

- A la dominica in albis, tocada la una hora de dia, acabaran la doble de las esquelles de Prima i d'ensegonar (n. 241).

1585

- 8 de novembre. A tots els oficis divins, s'usaran a la Seu els colors d'ornaments que mana el nou missal romà; es comunicarà aquesta disposició al mestre de cerimònies (n. 90, in nota).

1586

- 4 de gener. El Capítol determina que s'escrigui a la consuetat que el 2 d'abril se celebrarà com a dúplex la festa de sant Francesc de Paula, amb el formulari del comú d'un confessor no pontífex (n. 840, in nota).

1589

- El Capítol determina que la festa de N'Eloi de la concepció de Maria, que era capitular, sigui al cap d'octaves de Nadal, perquè el bisbe Joan Vich ha celebrat la concepció abans. També que, el dia abans de sant Silvestre a vespre, es descobresqui l'empal·liada i que l'endemà es treguin les relíquies i la banalada quan surti la processó, perquè, en tornar aquesta, l'altar major estigui ben ornat (n. 131, in nota).

- 25 de desembre. El Capítol mana que, fet el sermó de l'endemà i dites Vespres, es descobresqui l'encortinada per a l'endemà, que és cap d'octaves de Nadal. No vol que es descobresqui el dissabte, per raó de la gran pols que aquest dia es fa a la Seu, per respecte del dit sermó (n. 131, in nota).

1591

- En el cap d'octaves de sant Silvestre i santa Coloma, quan diran de morts, el custodi durà la imatge del Bonjesuset a l'altar major, amb dos canelobres d'argent, i hi restarà fins a acabar les Completes (n. 775, in nota)

1592

- 18 de novembre. A totes les festes simples, és a dir de tres lliçons, la Maria de l'altar major estarà oberta (n. 2).

1594

- 8 de juny. El Capítol acorda que es treguin totes les relíquies a les primeres Vespres del Corpus, juntament amb la veracreu, encara que el bisbe no presidesqui l'ofici (n. 319, in nota).

1595

- 15 de març. El Capítol determina que, quan es dugui el combregar als malalts que, l'escolà dugui una estola per al prevere que duu la custòdia; o dues estoles, si el malalt és prevere (n. 3).

1603

- Desembre. Per determinació del Capítol, en el cap d'octaves de sant Silvestre i santa Coloma, es tocaran les hores i s'il·luminarà com el mateix dia de les octaves (n. 774, in nota).

1604

- El Capítol acorda que, en el cap d'octaves, es farà la mateixa solemnitat que en el dia del doble; també hi tocaran l'orgue (n. 133, in nota).

- 19 de juny. El Capítol mana que dos minyons amb dalmàtiques duguin, davant el Santíssim Sagrament, les dues llanternes de quan es va a combregar un malalt; que tots els dies de l'octava els canonges presidesquin les Vespres, és a dir, el cabiscol i el succentor, amb capes i bordons, juntament amb dos primatxers, per la festa del Santíssim Sagrament (n. 322, in nota).

- 22 de desembre. El dia dels sants Innocents es tocaran les campanes com a festa de N'Eloi (n. 740, in nota).

1611

- 27 de maig. El Capítol acorda que no s'encortinarà pus la capella de la Trinitat ni la seva escala, i que no pugin ni homes ni dones a l'esmentada capella, per causa de la incomoditat del lloc (§117, in nota).

1617

14 de febrer. A totes les festes de N'Eloi que s'escaiguin dins la Quaresma, tant a dies feiners com de precepte, el sermó es farà a la missa major (n. 149, in nota).

1620

- 17 d'abril. Divendres Sant. Després d'acabat l'ofici, el bisbe Simó Bauzà manà que, en treure el Santíssim del monument per fer la processó, es duguin les vexil·les i que no es desmunti el monument fins que el Santíssim sigui a baix (n. 187, in nota).

Anotacions sense data

- El Capítol disposa que, durant els tres dies [de la Setmana Santa] en què es llegeix la passió, la campana acabarà de tocar a les tres hores (n. 167, in nota).

- Dimecres Sant. El Capítol mana que, el qui presidesqui la missa matinal d'aquest dia, sumirà totes les formes del sagrari, perquè després el bisbe no n'hagi de sumir tantes (n. 168, in nota).

- Festa de sant Aleix. Segons Mn. Miquel Julià, mestre de cerimònies, aquest dia hi haurà lignum a la missa matinal i a la missa major, perquè s'hi toca l'orgue, encara que no hi hagi *Credo*. Es farà igual a totes les festes on es toqui l'orgue (n. 1455).

CAPÍTOL V
ASPECTES LITERARIS I LINGÜÍSTICS DE LA CONSUETA

I. ASPECTES LITERARIS

1.1 Remarques sobre les litúrgies dramatitzades medievals

La inserció de dramatitzacions a les celebracions litúrgiques medievals ha estat normalment interpretada com un recurs didàctic per fer assequible el significat dels ritus litúrgics al poble pla. En aquest sentit, caldria matisar dues afirmacions molt comunes quan es parla d'aquestes peces, sense tenir prou en compte el punt de vista litúrgic:¹¹⁷

a) No es tracta, pròpiament, de teatre sacre, perquè els qui les executen són els ministres ordinaris de la litúrgia, normalment preveres, i no actors especialitzats o professionals, com s'esdevindrà més tard en els actes sacramentals barrocs; justament per això no hi intervenen dones, fins i tot quan els "papers" són femenins com, per exemple, la Mare de Déu; és perquè les dones no tenien assignada cap intervenció directa a les accions litúrgiques. Amb tot, és cert que tampoc al teatre profà en compareixien, llevat d'alguna joglaressa. Per afegitó, no sempre els textos de les peces estaven en llengua vulgar, sinó en llatí. Vull dir que aquestes representacions són, simplement, un component més de la celebració litúrgica, que per ella mateixa ja és una "acció teatral". És revelador que, a la consuetat de sagristia, només en el cas del "bisbató" es qualifiqui l'escenificació d'*entremès* (n. 656), és a dir, de "representació" o "comedieta" (DCVB).

De més a més, aquestes representacions tenien un cert caràcter "ornamental" que no es pot negar, perquè adesiara la rúbrica diu "si es voldrà fer" o altres expressions semblants. Per tant, no es consideraven un element irrenunciable per fer entendre el significat dels ritus. Crida també l'atenció, com ja hem esmentat, que el nom del llibret amb el text de les peces sigui *consuetat*, el mateix que les separates dels llibres litúrgics usades en celebracions concretes.

b) Les litúrgies dramatitzades tampoc estaven sempre destinades, primàriament, a il·lustrar el poble pla o il·lustrat sobre el significat de les celebracions, perquè els seus primers destinataris eren els clergues mateixos o els religiosos que feien la celebració. Endemés, hi ha nombrosos testimonis de drames litúrgics representats a monestirs masculins i femenins.¹¹⁸ Certament, el poble també hi as-

¹¹⁷ cfr. L. F. GENICOT, *Typologie des sources du Moyen Age occidental. Introduction*, p. 23; aquest autor, quan fa l'elenc de les fonts litúrgiques medievals, en parlar del teatre religiós, remet a les "sources littéraires proprement dites", sense cap matís (pp. 27 i 29). Encara pitjor: distingeix entre literatura llatina i en llengua vernacla, i és en aquesta darrera secció on encabeix els "dramas" religiosos, com si tots els drames litúrgics fossin només en les llengües nacionals. Per tant, llevat de la referència inicial a la litúrgia (VI. A), de fet desvincula totalment celebració i teatralitat.

¹¹⁸ Pel que fa als drames litúrgics en els monestirs femenins, vegeu: P. M. CÁTEDRA, *Litúrgia, poesia y teatro en la Edad Media. Estudios sobre prácticas culturales y literarias*. Madrid 2005; E. CARRERO SANTAMARÍA, *Monjas y conventos en el siglo XIV. Arquitectura e imagen, usos y devociones*, a G. SERÉ-D. RICO-O. SANZ (eds.), *El "Libro del buen amor": textos y contextos*. Bellaterra 2008, pp. 207-235. A la Ciutat de Mallorca, està documentat que es feien representacions als monestirs amb assistència de públic; G. LLOMPART, *Fonts menors i mínimes del teatre*

sistia, sobretot a les que es feien l'horabaixa, i amb una participació no sempre silenciosa, entre altres motius perquè una església medieval era gairebé com una plaça més de la ciutat, on sempre circulava gent. En efecte, com recorda H. Kamen, les celebracions litúrgiques medievals es caracteritzen pel seu renouer dins el temple i fora d'ell.¹¹⁹

Aleshores, l'objectiu innegable i principal de les litúrgies teatralitzades era excitar la pietat dels qui hi assistien, perquè la fe entra pels sentits; no és cap casualitat que en els antics catecismes s'enumerassin els sentits corporals! És molt clara aquesta pretensió, recollida fins i tot als textos que prohibien les dites teatralitzacions.¹²⁰ Precisament per això, no es poden ignorar les repetides denúncies dels abusos que hi tenien lloc ja molt abans de la celebració del concili de Trento; no tenir-ho present, seria descontextualitzar absolutament les interdiccions d'abans i de després del concili tridentí, i desconnectar-les dels successius intents medievals de reforma de l'Església que culminen precisament en el dit concili. Evidentment, un dels camps més urgents per reformar era la celebració litúrgica. Igualment, no es pot obviar la progressiva extensió de la "devotio moderna", que propugnava una espiritualitat més personalitzada i privatitzada, d'una relació sentimental més estreta entre el feel i Crist.¹²¹ Posteriorment, l'humanisme postularà una religiositat més pura i interior, un cristianisme ideal per als temps novells, i fustigarà corrupteles i supersticions; això es reflectirà plenament, com ja hem dit, en els decrets conciliaris.¹²²

En aquest sentit, ens sembla que s'ha fet una lectura de la qüestió en termes exclusivament culturals i s'ha deixat de banda l'aspecte pròpiament religiós. Per aquesta causa, és caricaturesc presentar les autoritats eclesiàstiques simplement com unes repressores del sentiment popular, quan la gresca i les irreverències que tenien lloc durant l'execució dels drames litúrgics ens farien empegueir

medieval mallorquí, a A. ROSSIC-A. SERRÀ CAMPINS-P. VALSALOBRE (eds.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*. Kassel 2001, p. 143.

¹¹⁹ H. KAMEN, *Canvi cultural a la societat del segle d'or. Catalunya i Castella. Segles XVI-XVII*. Lleida 1998, pp. 178-179. Aleshores, no és del tot exacte afirmar que el concili de Trento pretengués fer una litúrgia menys popular i més elitista, sinó que més aviat cercava una litúrgia més interioritzada, lliure de corrupcions i supersticions, sobretot a la celebració eucarística, de conformitat amb els ideals de l'humanisme; CONCILI DE TRENTO, Sessio XXII (17 de setembre de 1562), *Decretum de observandis et vitandis in celebratione missarum*, a INSTITUTO PER LE SCIENZE RELIGIOSE, *Conciliorum œcumenicorum decreta*. Bologna 1991, pp. 736-737.

¹²⁰ J. MASSOT I MUNTANER, "Notes sobre la pervivència del teatre català antic", a *Estudis romànics* 11 (1962), pp. 54-55. Pel que fa a les autoritzacions, vegeu la documentació publicada a G. LLOMPART, "Teatre religiós mallorquí en temps del bisbe Arnedo", a *Randa* 10 (1980), pp. 99-105. Són especialment interessants aquestes dues, perquè remarquen que es fan per augmentar la devoció dels fidels: la de Felanitx (23-12-1562: la representació de Nadal), "fieri absque aliquo scandalo, tumulto et derrisione quinimmo ad edificationem populi et augmentum devotionis" (p. 104); i la de Sóller (21-12-1563: els Pastorells), "dummodo non sit ad scandalum neque ad risum populo sed ad eius devotionem augendam" (p. 105).

¹²¹ Un llibre típic d'aquest corrent espiritual és *La imitació de Crist*, atribuïda a Tomàs de Kempis (1380-1471); sobre la devotio moderna, vegeu: L. BOUYER-J. LECLERC-F. VANDEN-BROUCKE, *Histoire de la spiritualité chrétienne*. Vol. 2. *La Spiritualité au Moyen Âge*. Paris 1961, pp. 512-525; P. DEBONGNIE, "Dévotion moderne", a *Dictionnaire de spiritualité*. Vol. 3, col. 727-747. Paris 1957; B. JIMÉNEZ DUQUE-L. SALA BALUST, *Historia de la espiritualidad cristiana*. Vol. I. Barcelona 1969, pp. 803-809; F. RAPP, *L'Église et la vie religieuse en Occident à la fin du Moyen Âge*. Paris 1971, pp. 226-248.

¹²² L. BOUYER-J. LECLERC-F. VANDEN-BROUCKE, o.c. Vol. 2, pp. 602-614; B. JIMÉNEZ DUQUE-L. SALA BALUST, o.c. Vol 2, pp. 50-60.

fins i tot a nosaltres. Es tracta d'una qüestió de canvi de les mentalitats, perquè el que a l'Edat Mitjana no constituïa motiu d'escàndol, comença a ésser-ho en el primer Renaixement. Potser, en els qui blasmen l'exclusió de les peces teatralitzades de la litúrgia, hi ha una certa visió romàntica i idealitzada del poble que concorria als drames, que no es correspon gens amb la realitat.

Finalment, és important adonar-se que el concili de Trento va arbitrar tres recursos per assegurar la instrucció del poble, que evitaven els abusos a les litúrgies teatralitzades i en suplien la funció pedagògica:

a) La predicació, encomanada sobretot als bisbes i als rectors,¹²³ que a l'Edat Mitjana era una activitat gairebé exclusiva dels ordes religiosos, per causa de la ignorància del clero secular. Endemés, es tractava d'una manera de predicar que incorporava nombrosos elements de teatralitat,¹²⁴ com es veu clarament en el cas de sant Vicenç Ferrer,¹²⁵

b) El catecisme,¹²⁶ un instrument d'amillorament del nivell d'instrucció religiosa i de combatre la ignorància del poble, ja conegut a l'època medieval, però que a la reforma posttridentina coneix una vertadera florida.¹²⁷ El text paradigmàtic és el *Catechismus ad parochos* o Catecisme romà, escrit en un elegant llatí, caracteritzat pel seu equilibri doctrinal;¹²⁸

c) Les explicacions dels ritus de la missa i dels sagraments, per compensar que es continuàs celebrant en llatí, en contra de les tesis dels reformadors luterans, defensors de la celebració exclusivament en llengua vulgar.¹²⁹ De tota manera, aquesta fou una de les prescripcions tridentines que menys es va complir; tal vegada això explica parcialment la defensa de les litúrgies dramatitzades, com a eina catequística, per part de molts d'eclesiàstics.

Així, doncs, per contextualitzar més ajustadament l'aparició dels drames litúrgics i la seva significació, cal tenir en compte els següents elements:

a) Els "exemples", un dels gèneres literaris didacticoespirituals més usuals a l'Edat Mitjana,¹³⁰ que contenen històries amb una finalitat edificant; els drames li-

¹²³ CONCILI DE TRENTO, Sessio V (17 de juny de 1546), *Decretum secundum: super lectione et praedicatione*, nn. 9-11; INSTITUTO PER LE SCIENZE RELIGIOSE, *Conciliorum œcumenicorum decreta*, p. 669.

¹²⁴ Vegeu un exemple a una predicació de fra Bartomeu Catany a la Seu de Mallorca el 1444; *El teatre medieval a la Seu*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*, pp. 93-94.

¹²⁵ F. CARBÓ, *Nota sobre les estratègies discursives a propòsit d'un sermó de sant Vicenç Ferrer*, a *Actes del 9è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona 1999, vol. I. pp. 139-152; C. VALRIU-T. VIBOT, *Sant Vicenç Ferrer a Mallorca: història, llegenda i devoció*. Pollença 2010.

¹²⁶ CONCILI DE TRENTO, Sessio XXV (3-4 de desembre de 1563), *Decretum de reformatione super indice librorum, catechismo breviario et missali*; INSTITUTO PER LE SCIENZE RELIGIOSE, *Conciliorum œcumenicorum decreta*, p. 797.

¹²⁷ J. AMENGUAL I BATLE, *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1576-1962)*. Mallorca 2002 (2ª).

¹²⁸ P. RODRÍGUEZ-I. ADEVA-F. DOMINGO-R. LANZETTI-M. MERINO (eds.) *Catechismus Romanus seu Catechismus ex Decreto Concilii Tridentini ad Parochos Pii Quinti Pont. Max. iussu editus*. Roma 1989.

¹²⁹ CONCILI DE TRENTO, Sessio XXIV (11 de novembre de 1563), *Decretum de reformatione*, cànon 7; INSTITUTO PER LE SCIENZE RELIGIOSE, *Conciliorum œcumenicorum decreta*, p. 764.

¹³⁰ J. MAS VIVES, "El gènere de la "moralitat" en el teatre català antic", a *Llengua & Literatura* 7 (1996), pp. 91-104.

túrgics, en efecte, són com uns exemples escenificats, que volen moure els cors dels assistents a través dels sentits.¹³¹

b) Dos aspectes essencials de la teologia litúrgica medieval:

- La prevalença del tema teològic de l'encarnació, que és a l'origen de la celebració del viacrucis i de les representacions del naixement del Senyor;
- La interpretació al·legòrica dels símbols i ritus litúrgics a partir del s. IX, per part dels liturgistes carolins, entre els quals destaquen els teòlegs palatins Alcuí de York (735-804) i Amalari de Metz (+850). En aquest sentit, veiem, com a exemple, el que diu Amalari sobre el cant del *Gloria* a la celebració eucarística:

"Non unus solus angelus cantavit, sed unus primo adfuisse dicitur et subito cum eo factam esse multitudinem angelorum laudantium Deum. Sicque modo unus episcopus inchoat et omnis ecclesia resonat laudem Deo".¹³²

O, més a prop de nosaltres, observem com explica el *Gloria* un tractat litúrgic català del s. XV, en clara dependència d'Amalari:

"E axí cantaren los àngels en la nativitat de Nostro Senyor Jesuchrist. E deu esser dita lo dia de Nadal en mitg lloc de l'altar per rahó de l'àngel qui denuncià la nativitat de Déu als pastors e astech's en mig d'ells s'agons diu sent Luch en lo sagon capítol de l'Evangelí [...]. E vol aytant dir que yo us anunci gran [e] goix lo qual serà a tot lo poble; per ço lo prevere dient *Gloria in excelsis Deo*, dons representa la persona de aquell àngel".¹³³

Evidentment, d'afirmar tot això a representar-ho plàsticament en forma de baixades d'àngels amb acompanyament d'instruments musicals i amb altres elements escenogràfics, només hi ha un pas. Aleshores, ens sembla clar que les *expositiones* o *specula ecclesiae* medievals, que desvetllaven al·legòricament el sentit de la litúrgia, degueren influir en l'aparició i en el desenvolupament dels drames litúrgics; de fet, apareixen a la mateixa època, a l'anomenat "renaixement carolí".

Endemés, la selecció d'elements dels cicles litúrgics fa pensar més aviat que no se cercava una catequesi global sobre aquests, sinó més tost aprofitar-ne els aspectes més dramatitzables.¹³⁴

c) La influència de la mentalitat germànica subjacent a la litúrgia romana a partir del s. IX, des de la seva mixtificació amb la franca, esdevinguda a l'imperi carolí per motius polítics; no és causalitat que els primers drames litúrgics pro-

¹³¹ Pel que fa als exemples, vegeu-ne un dels reculls més importants de la literatura catalana medieval: A. DE LIEJA, *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*. Edició crítica de J. A. YSERN LAGARDA. Barcelona 2004.

¹³² A. DE METZ, *Missa expositionis geminus codex, a Amalarii episcopi opera liturgica omnia*. I. M. HANSSENS (ed.). Vol. I. Città del Vaticano 1948, p. 258; sobre l'obra d'Amalari de Metz, vegeu l'excel·lent reinterpretació d'A. IVORRA ROBLA, *Los sentidos de la liturgia en Amalario de Metz. Bautismo y Eucaristía*. Toledo 2007.

¹³³ J. M. ALÓS, "Speculum ecclesiae. Tractat litúrgic català del segle XV", a *Vida cristiana* 4 (1915), pp. 184-185.

¹³⁴ AA. DD., *Literatura catalana. Dels inicis als nostres dies*. Barcelona 1980 (2ª), p. 196: "El teatre català religiós a l'Edat Mitjana es caracteritza, de fet, per la tècnica de singularitzar, per representacions separades, els episodis dramatitzats pertanyents a un mateix cicle argumental".

venguin del territori imperial. Aquesta concepció de la celebració, ben allunyada de la sobrietat de la litúrgia romana pura (ss. VI-VIII), té aquests trets:¹³⁵

- Una concepció positivista, objectivant i empírica dels misteris celebrants a la litúrgia, on la "realitat" d'aquests misteris s'identifica amb allò que és palpable i mesurable, accessible pels sentits;

- L'abigarrament dels signes litúrgics, lluny de l'estilització de l'antiga litúrgia romana, que porta a rescatar elements de la litúrgia de l'Antic Testament. Als pobles germànics, la litúrgia els entra pels ulls; d'aquí la multiplicació de pre-gàries, d'uncions, de gestos. Són pobles provinents de terres boscoses, ombrívols i fredes, que gusten dels colors vius i dels gestos grandiloqüents, expressius i dramàtics.

- Una comprensió individualista i poc eclesial de tot el misteri de la salvació, que portarà a cercar una relació directa amb el Jesús històric en l'àmbit de les coses i dels dons objectius on es localitza aquesta presència carnal del Jesús que va viure a Palestina.

d) La pràctica del *risus paschalis*, d'origen germànic, directament relacionada amb diverses litúrgies dramatitzades més jocoses, com el Bisbetó.¹³⁶ Aquest fenomen introdueix l'humor, el joc i la sensualitat dins la litúrgia; serà això el que provocarà la seva paulatina supressió, quan canviarà la sensibilitat litúrgica i espiritual.

e) No podem descartar tampoc que les dramatitzacions litúrgiques medievals no siguin una relectura de les narracions dramatitzades del Nou Testament, més concretament dels relats de la infantesa i de la passió; i també de les aparicions postpasquals, que estan plenes de detalls susceptibles d'esser recreats; són narracions moltes de les quals estan inserides, justament, en un context litúrgic.

Ens sembla que, la combinació de totes aquestes circumstàncies i influències, és la clau d'una interpretació més escaient de les litúrgies teatralitzades. El que sí que volem destacar és que, tant l'*ars celebrandi* de la litúrgia medieval, amb la seva espectacular *mise en scène*, amb l'ús d'una llengua sacra i hermètica, i amb la pràctica d'un cant que elevava realment els esperits, com igualment les petites dramatitzacions, contribuïen a fer participar el laïcat a la litúrgia, en una època en què "participar" no significava parlar, sinó sobretot excitar els sentits (veure, sentir, olorar) i els sentiments, i també caminar (peregrinar). L'Edat Mitjana està envaïda per la plasticitat.

Aquesta és una qüestió important, perquè els nostres avantpassats medievals presents a la litúrgia tenien una viva consciència d'esser part d'una mateixa comunitat de salvació -la *Christianitas*- que prenia cos i revivia en la celebració. Just amb la presència física, hom adquiria identitat. Per a nosaltres, en canvi, fills al capdavant de la Il·lustració, la participació en la litúrgia és a través de la comprensió racional dels misteris celebrats i dels seus símbols, i mitjançant la paraula.

¹³⁵ M. GESTEIRA GARZA, *La eucaristía, misterio de comunión*. Salamanca 1992 (2ª), pp. 479-480.

¹³⁶ M. C. JACOBELLI, *El "risus paschalis" i el fonament teològic del plaer sexual*. Barcelona 1991. Per al context més ampli de l'humor medieval català, vegeu: A. HAUF, *L'home que riu: entorn de la parodia medieval*, a *Temas mallorquins*. Montcada i Reixac 2010, pp. 135-198.

2.2 Les representacions litúrgiques de la consuetud de sagristia¹³⁷

A la consuetud de sagristia, les litúrgies dramatitzades es distribueixen, com és natural i prou conegut, en els dos grans cicles de l'any litúrgic de la litúrgia d'abans de la reforma del concili Vaticà II: el cicle de Nadal i el cicle de Pasqua.¹³⁸

CICLE DE NADAL
<ul style="list-style-type: none"> - El bisbetó a les Matines i Laudes del dia de sant Nicolau (nn. 654-659 i 661), després de les segones Vespres de la festa de sant Joan Evangelista (n. 746), i a les Matines i a la processó de la missa de la festa dels sants Innocents (nn. 747 i 752). - La processó dels profetes (n. 120) i el cant de la Sibil·la (n. 120), a les Matines de Nadal. - La personificació de sant Esteve a les segones Vespres de dia de Nadal i a la missa major del dia de la seva festa, on un diaca o un prevere surt disfressat del sant (nn. 720-723; 728-729; 730, 732; 734). - La personificació de sant Joan baptista i de sant Joan evangelista, a les primeres Vespres i a la missa de la festa de sant Joan Evangelista, on compareixen dos preveres vestits d'ells portant els símbols dels dos sants (nn. 740, 742-743).
CICLE DE PASQUA
<ul style="list-style-type: none"> - L'horabaixa del Dijous Sant: la Cena (n. 185) i el lavatori de peus (nn. 184-185). - L'horabaixa del Divendres Sant: el davallament (n. 194). - Intervenció de Maria Magdalena i de l'Àngel a la missa major del dimarts després de Pasqua (n. 230). - L'acompanyada dels apòstols a la processó del dia del Corpus després de la missa major del matí (nn. 343; 345), i el dia de l'assumpció de Maria (n. 960).

Endemés, hi ha altres usos de recursos que podríem anomenar "teatral", en certa manera lligats als dits cicles litúrgics, com l'esqueixament del camí per figurar l'esquinçament dels vestits del Bon Jesús en el Calvari a l'ofici del Divendres Sant (n. 187) o anar amb els peus descalços aquest mateix dia (n. 187); la presència dels preveres concelebrants en segons quines festivitats de l'any litúrgic (Nadal, Dijous Sant, Pasqua, Cinquagesma, l'Assumpció, Immaculada Concepció i Tots Sants); l'ús d'un vel damunt la cara (nn. 121, 204), el cap (nn. 180, 188, 189) o el coll (n. 223), per part de diversos ministres, a certes celebracions; les processons per dins i fora de la catedral, com l'emblemàtica del Corpus i la del dia de la immaculada concepció de Maria, entre altres; i l'exposició i la utilització de les relíquies. També hi ha un recurs necessàriament extemporani, perquè no es pot programar la mort, que és la vestició del maniquí del bisbe titular difunt (nn. 492-509).

El resultat d'aquestes intervencions és una celebració molt vistosa, a part de l'aparatositat pròpia d'una litúrgia en un espai com la Seu de Mallorca, amb la participació d'una gran massa de ministres de diversos ordes en la seva execució.

¹³⁷ G. LLOMPART, *El teatre medieval a la Seu*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*. Palma 1995, pp. 91-97.

¹³⁸ No és de sobres recordar aquesta dada, perquè el calendari litúrgic establert després de la reforma del concili Vaticà II té com a epicentre la Pasqua, una dada no tan evident en els calendaris medievals i molt menys a la praxi litúrgica de l'època; n'hi ha prou a tenir present la religiositat popular medieval, centrada sobretot en el cicle de Nadal i en la Passió del Senyor.

D'altra banda, a la consuetu de sagristia no tenim els textos complets o "cartells" de les intervencions teatralitzades; només ens en dóna alguns indicis, per guiar els cerimoniers que tenien cura de l'orde de la celebració; per això, és tan valuosa aquesta consuetu, ja que pot ajudar-nos a interpretar i a completar dades fragmentàries que coneixem per altres fonts.

Al contrari que a l'anomenat *Manuscrit Llabrés* (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1.139), que conté consuetes teatrals dels ss. XVI i XVI,¹³⁹ el que no trobam a la consuetu són rastres de teatre hagiogràfic¹⁴⁰ o veterotestamentari,¹⁴¹ ni al·legories de la mort, de l'Església, de les virtuts, etc.; tampoc hi ha notícia de dramatitzacions assumpcionistes (fora de la processó del dia 15 d'agost), que també falten al dit manuscrit descobert per Llabrés. A les altres consuetes catedralícies passa el mateix.

Pel que fa al valor que es va donar posteriorment als drames litúrgics, basta veure què diu una sucosa nota, amb lletra del s. XVIII, aferrada a la coberta interior davantera de la consuetu de sanctis: "Merecen leerse las representaciones ridiculas y teatrales que se practicavan en esta Santa Iglesia en los dias de san Nicolas, san Estevan, santos Inocentes etc., en donde se ve la barbarie, ó sensillez de aquellos tiempos. Dichas representaciones fueron todas abolidas en el siglo XVI, como puede leerse en las Actas Capitulares".

2.2.1 El cicle de Nadal

2.1.1.1 El marc: les llibertats de desembre. La cerimònia del bisbetó¹⁴²

Les anomenades "llibertats de desembre"¹⁴³ comprenen, estrictament parlant, les festes de sant Esteve, de sant Joan evangelista i dels sants Innocents. Ara bé, en realitat, s'inicien amb la cerimònia del bisbetó, una de les dignitats efímeres (F. Massip) de les litúrgies teatralitzades medievals. Perquè, en efecte, les esmentades festes litúrgiques s'inscriuen, des d'un punt de vista cronològic, en el cor del cicle de Nadal, en íntima connexió amb el naixement de Jesús (25 de desembre): sant Esteve (26 de desembre), com a protomàrtir; sant Joan evangelista (27 de desembre), el deixeble preferit i l'autor del quart evangeli, en el pròleg del qual es glossa l'encarnació (Jn 1,1-18); i els sants Innocents (28 de desembre), els màrtirs anticipats a donar testimoni del Salvador.

¹³⁹ G. LLABRÉS, "Repertorio de consuetas representadas en las iglesias de Mallorca (siglos XV-XVI), a *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* 5 (1901), pp. 127-134; 6 (1902), pp. 127-134; 456-466; *Llabrés, manuscrit*, a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI, (eds.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. Vol. I. Palma-Barcelona 2003, pp. 386-387

¹⁴⁰ J. ROMEU I FIGUERAS, *Teatre hagiogràfic*. Barcelona 1957.

¹⁴¹ F. HUERTA VIÑAS, *Teatro religioso catalán. Las seis consuetas basadas en el Antiguo Testamento pertenecientes al ms. 1139 de la Biblioteca de la Diputación de Barcelona*. Barcelona 1975; *Teatre bíblic*. Barcelona 1976.

¹⁴² J. ROMEU I FIGUERAS, *Teatre català antic*. Vol. I. Barcelona 1994, pp. 234-275; *Teatre català antic*. Vol. II. Barcelona 1995, pp. 16-22; *Bisbetó, sermó del*, a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI, (eds.), o. c. Vol. I. Palma-Barcelona 2003, p. 102; M. A. LADERO QUESADA, *Las fiestas en la cultura medieval*. Barcelona 2004; F. MASSIP BONET, *Història del teatre català*. Vol. 1. *Dels orígens als nostres dies*. Tarragona 2007, pp. 83-89; F. MASSIP BONET, *Rei d'innocents, bisbe de burles: rialla i transgressió en temps de Nadal*, a J. LL. SIRERA TURÓ (ed.), *Estudios sobre teatro medieval*. València 2008, pp. 131-146.

¹⁴³ J. BELETHUS, *De quandam libertate decembris*, a *Rationale divinatorum officiorum*. PL 202. Paris 1855, cap. 120, cols. 123-126.

D'altra banda, és una dada litúrgica important que aquestes festes formin part de l'octava de Nadal. Malgrat tot, el bisbetó manté la vinculació simbòlica amb aquests dies intervenint també a les festes litúrgiques de sant Joan i dels sants Innocents.

Les festes paganes subjacents són cristianitzades mitjançant aquests recursos:

- a) L'atribució del patronatge dels dits sants als distints ordes de clergues;
- b) La inserció de representacions a la litúrgia del dia corresponent, amb la consegüent regulació de les intervencions dels seus personatges, que suposa una ritualització dels elements transgressors;
- c) La inversió de papers a la litúrgia, en què el qui pertany habitualment a una categoria superior, cedeix temporalment el lloc i el protagonisme al qui és d'una categoria inferior. Aquí entra en joc una virtut, la de la humilitat, que s'ha de relacionar, des d'un punt de vista teològic, amb la humiliació del qui, essent Déu, es va fer home, segons la carta als Filipencs: "Ell, que era de condició divina, no es volgué guardar gelosament la seva igualtat amb Déu, sinó que es va fer no res: prengué la condició d'esclau i es féu semblant als homes" (Flp 2,6-7). També apunten a això mateix les paraules del *Magnificat*, repetides diàriament a la litúrgia: "Derroca els poderosos del soli i enalteix els humils" (Lc 1,52).

No podem descuidar la influència d'aquestes referències neotestamentàries, que en tot temps han estat un esperó per a la pràctica de la humilitat cristiana. És a dir, no n'hi ha prou a afirmar que aquesta inversió de papers a la litúrgia era una vàlvula social d'escapada; té també un suport objectiu en la praxi cristiana. En síntesi, com afirma F. Massip:

"Són celebracions dirigides a oferir una compensació alliberadora als més desfavorits: els humils, els dèbils, els nens, els animals. I això, a més a més, resultava un saludable exercici d'humilitat per als eclesiàstics de rangs superiors envers el baix clergat, subdiaques i acòlits, i aprofitaven per meditar les paraules de Crist sobre la igualtat de tots davant Déu i sobre la vanitat de la condició humana, sobretot aquelles sentències del tenor «perquè tot-hom que s'exalça serà humiliat i el que s'humilia serà exalçat» (Mt 23,12; Lc 18,14) o «els darrers seran els primers al Regne dels Cels» (Mt 19,30; Mc 10,31; Lc 13,30)".¹⁴⁴

En aquest sentit, la celebració esdevé un espai de transformació i d'anivellament social.

És en aquest context on s'ubica la festa del bisbetó com a representació del bisbe sant Nicolau de Bari, patró dels escolanets i dels estudiants (6 de desembre). El bisbetó era un infant vestit amb paraments litúrgics que intervenia, d'una manera generalment jocosa, a les celebracions litúrgiques de la festa de sant Nicolau, dels sants Innocents i de la festa de sant Joan evangelista; aleshores, és com un altre eco del *risus paschalis* en el "carnaval" de finals d'any. A Mallorca, està documentat a la consuetud de sagristia i fou suprimit pel Capítol a la catedral el 1549, segons la consuetud mateixa (n. 654, in nota). En canvi, la cerimònia del bisbetó no

¹⁴⁴ F. MASSIP BONET, *Història del teatre català*. Vol. 1. *Dels orígens als nostres dies*, pp. 81-82.

apareix a la consuetud de tempore ni a cap de les dues consuetes medievals de Lluç, on podria haver comparegut per la presència dels Blauets, ja ben documentada en els ss. XIV-XVI.

A la consuetud de sagristia, el personatge rep, indistintament, els noms de "papa" (nn. 654, 655, 656) i de "bisbetó" (nn. 654, 656, 657, 659, 661). Si la festa litúrgica de sant Nicolau s'esqueia en diumenge i es traslladava al dilluns següent, tanmateix el bisbetó es feia el dissabte anterior, com també la processó a l'església de Sant Nicolau nou (n. 661). Pel que fa a la denominació del ritus, se l'anomena "cerimònia" (nn. 657, 661) i "entremès" (n. 656).

L'infant que en fa el paper, va vestit, com s'esqueia a altres esglésies, amb tots els ornaments episcopals adaptats a la seva còrpora: una capeta de les millors, una tunicel·la petita o una dalmàtica de les millors dels fadrins de l'altar, camis, cingol, amit, mitra o tiara, i bàcul (n. 654). Vegeu aquí també la curiosa transposició de la figura del papa sobre la del bisbe fins i tot en els ornaments (la tiara). El bisbetó va acompanyat de dos ministres o companyons, vestits amb sengles capetes (n. 655); per tant, eren també al·lots.

En el cor (n. 654), s'encortinaven les tres cadires que ocupaven el bisbe i els seus assistents, talment com s'acostumava a fer per al bisbe residencial, amb draps de vellut, i també es posava una catifa als peus del setial. Igualment, li col·loquen davant un canelobre amb un ciri petit encès.

El bisbetó començava a actuar als Laudes de morts, on intervé després del tercer responsori (n. 656). La consuetud no dona més detalls: "Començaran lo entramès del bisbató"; devia ésser en aquest moment que se'n feia l'elecció. Acabada la celebració, entona el *Te, Deum, laudamus*.

A les primeres Vespres de sant Nicolau, duu una acompanyada de quatre ministres, igualment infants, per mor de les capetes que s'esmenten; la comesa de l'infant-bisbe és donar la benedicció i anar a la processó a Sant Nicolau nou (n. 657). A les Matines (n. 659), després de la vuitena lliçó, són revestits el bisbetó i els seus assistents, s'asseuen als llocs de presidència del cor i el nin dona la benedicció en haver dit la novena lliçó. Després de la verbeta, entona també el *Te, Deum* i presideix els Laudes amb els fadrins; notau aquí que els fadrins, o escolans més adolescents, formen també el seguici habitual del bisbetó en altres indrets (cfr. n. 657).¹⁴⁵

Per tant, a la festa de sant Nicolau, la consuetud de sagristia no registra cap acció especialment còmica per part del bisbetó; el principal element "subvertidor" de la cerimònia era substituir el bisbe, vestit com ell, a la presidència dels oficis, que no era poca cosa en una litúrgia tan rígidament protocol·lària com la medieval. D'altra banda, el fet de poder entonar el *Te, Deum*, mostra que era un dels infants del cor de la Seu.

Després de les segones Vespres de la festa de sant Joan evangelista (n. 746), el bisbetó és la sagristia, vestit amb capa i mitra, i assegut cerimoniosament a una cadira ornada amb un respatler i amb murta. També el bisbe s'asseia de ve-

¹⁴⁵ J. ROMEU I FIGUERAS, *Teatre català antic*. Vol. I, pp. 236-236.

gades a una cadira a la sagristia (n. 208). El van a cercar dos primatxers o quatre canonges i el duen a la trona, on "pertirà las suas rendes, amb rims i alagria,¹⁴⁶ per rahó de las festas". Aquí sí que apareix, doncs, amb tota claredat l'element lúdic: el repartiment de les distribucions dels assistents del cor amb recitament de peces rimades i certes "manifestacions de goig", que no s'especifiquen. A continuació, com és habitual, el bisbetó s'asseu a la càtedra episcopal i assisteix a les Completes.

El dia següent, a les Matines de la festa dels sants Innocents (n. 747), si hi ha el bisbetó, presideix les Matines al cor des de la càtedra episcopal, vestit amb capa i mitra, i dos fadrins per assistents. Davant ell, tornen a posar un canelobre amb un ciri petit encès. A la missa solemne del dia (n. 752), el bisbetó només apareix a la processó pel claustre, amb capa, mitra i gremial, acompanyat de dos fadrins; de tota manera, segurament devia estar present també a la resta de la celebració.

El perfil del bisbetó segons la consuetud de sagristia presenta aquestes característiques:

- Omet els detalls sobre la seva elecció, que Josep Romeu identifica, versemblantment, amb l'expressió "celebració de l'entremès".
- Va vestit amb ornaments episcopals de qualitat, però adaptats a la seva estatura;
- És tractat amb la mateixa consideració i protocol que si fos el bisbe; per això, té infants assistents que l'acompanyen, s'asseu a la càtedra episcopal i se li posa davant un ciri encès;
- Els rims des de damunt la trona a què al·lueix la consuetud, devien esser el conegut sermó;¹⁴⁷ també entona segons quines peces de l'ofici diví, dóna la benedicció i fa les distribucions que pertocquen al clergat de la Seu;
- La jocositat de les seves intervencions sembla ben limitada i controlada, però la seva supressió fou segurament deguda als abusos que es documenten en altres llocs;¹⁴⁸
- Fa l'habitual sortida a l'exterior, en aquest cas a l'església de Sant Nicolau nou.

A la consuetud de sanctis, els paràgrafs on hi ha la cerimònia del bisbetó estan marcats amb la paraula "vacat" ("no es fa"), o bé ratllats o mig esborrats (ff. 5r-7r; 20v-22r), a conseqüència de la seva abolició.

L'elecció del bisbetó es fa a l'ofici de Matines de morts de la festa de sant Nicolau, abans del cant del *Te, Deum*. Ve en processó cap al cor des de la sagristia, vestit amb els seus ornaments (f. 5r). Cantat el *Te, Deum*, el bisbetó dóna la benedicció i torna a la sagristia (f. 5v). A Vespres (ff. 5v-6r), surt el bisbetó amb els seus ministres i s'incorpora a la processó del *Magnificat* cap a la capella de Sant Nicolau, on roman fins que acabava l'ofici. Estant davant l'altar del sant, comença la benedicció final (*Adiutorium...*), fent-se el senyal de la creu sobre el pit. Després de respondre el cor, diu: *Sit nomen Domini benedictum*, fent-se el

¹⁴⁶ El DVCB dóna aquests sentits del mot "alegria": Diversió, entreteniment plaent, manifestació de goig viu".

¹⁴⁷ J. ROMEU I FIGUERAS, *Teatre català antic*. Vol. I, pp. 263-275; Vol. II, pp. 16-22.

¹⁴⁸ J. ROMEU I FIGUERAS, o.c. Vol. I, pp. 250-255.

senyal de la creu en el front. En haver contestat el cor, beneeix al seu voltant amb la fórmula acostumada (*Benedicat vos...*). En acabar, el bisbetó parteix en processó amb els primatxers que cantaven "suas cantinelas". Arribats a l'altar major, el bisbetó es posa a un dels seus extrems, diu l'oració final (*Deus, qui beatum Nicolaum*), dóna la benedicció i resta a l'altar fins que comença la processó a l'església de sant Nicolau nou. Quan hi arriben, el bisbetó, des d'un extrem de l'altar major, diu l'oració *Gratiam tuam* i dóna la benedicció.

A Matines i a Laudes del dia de la festa (ff. 6r-6v), torna a intervenir, però el text de la consuetat és pràcticament il·legible, perquè ha estat raspat i ratllat.

Si la festa de sant Nicolau es traslladava, tanmateix l'elecció del bisbetó i la processó es feien aquest mateix dia, com es disposa també a la consuetat de sagristia (f. 6r).

A les segones Vespres de sant Joan evangelista, o sia a la vigília de la festa dels sants Innocents (f. 20v), el bisbetó surt amb el seu seguici i s'asseu a la càtedra episcopal del cor; després, des de la trona, reparteix les rendes i els beneficis, i torna a la càtedra. Llavors diu les Completes de Nadal amb els altres infants (f. 20v).

A Matines (ff. 20v-21v), posen un ciri davant la càtedra on seu el bisbetó, que hi dóna la benedicció final (f. 21v). També participa, amb els seus ministres, de la processó pel claustre abans de la missa major (ff. 21v-22r); i a la missa major (f. 22r), és a l'altar, seu a la càtedra episcopal i dóna la benedicció.

És possible que el sermó de la Calenda a les Matines de Nadal, fet per un infant, sigui una pervivència, a Mallorca, de la figura del bisbetó, encara que no en tinguem constància documental; de fet, aquest al·lotet també va vestit amb robes clericals i substitueix el predicador capellà.

2.1.1.2 La processó dels profetes i el cant de la Sibil·la a les Matines de Nadal¹⁴⁹

Aquestes dues representacions suposen un canvi de perspectiva, perquè es passa de la cristianització d'unes festes paganes (les llibertats de desembre) a un exercici de tipologia bíblica (la processó dels profetes)¹⁵⁰ i literària (el cant de la

¹⁴⁹ H. ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, pp. 288-302; R. B. DONOVAN, *The liturgical drama in Medieval Spain*, pp. 122-125; M. C. GÓMEZ MUNTANÉ, *El canto de la sibila*. 2 Vols. Madrid 1996-1997; P. LLABRÉS I MARTORELL, P. J., *Celebrar Nadal a Mallorca. Història, teologia, pastoral. El cant de la Sibil·la i altres tradicions mallorquines*. Palma de Mallorca 1999 (2ª), pp. 43-69; *Profetes, processó dels*, a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI, (eds.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. Vol. II. Palma-Barcelona 2006, pp. 110-111; *Sibil·la, cant de la*, a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI, (eds.), o.c. Vol. I. pp. 222-224; J. AMENGUAL I BATLE, J., *Origen de les Matines de Nadal a les illes Balears*, a AA.DD., *Les Matines de Nadal a les Illes Balears. Un dels orígens del teatre religiós a Europa (Drama litúrgic del Cicle de Nadal)*. Palma 2010, pp. 19-62; G. SEGUÍ I TROBAT-F. VICENS VIDAL, *El cant de la Sibil·la a la litúrgia medieval mallorquina*, a AA.DD., *Les Matines de Nadal a les Illes Balears. Un dels orígens del teatre religiós a Europa (Drama litúrgic del Cicle de Nadal)*, pp. 157-169.

¹⁵⁰ La tipologia consisteix l'establiment de relacions simbòliques entre l'Antic i el Nou Testament, en què, allò que es prefigura en l'Antic, s'acompleix en el Nou; J. DANIÉLOU, *Sacramentum futuri. Études sur les origines de la typologie biblique*. Paris 1950.

Sibil·la) sota la figura de la profecia: tant l'Antic Testament com el paganisme profetitzen el naixement del Messies, que és Jesús, nat de Maria verge.¹⁵¹

Per altre costat, són una resposta a dues línies de pensament que s'han donat en els orígens del cristianisme: el rebuig de l'Antic Testament, especialment per part dels heretges marcionites; i la condemnaió de l'herència del paganisme. Des d'aquesta perspectiva, la processó dels profetes i el cant de la Sibil·la tenen un cert caràcter apològic, particularment aquest darrer en un ambient humanista de recobriment de l'herència grecollatina.

A la consuetat de tempore, mentre el bisbe llegeix la novena lliçó de Matines, sis capellans puguen a la trona i dos d'ells canten en veu alta: *Signum iudicii*. I el cor respon: *Signum iudicii*. Aleshores, els sis capellans, de dos en dos, diuen tots els versets, a la fi de cadascun dels quals el cor respon: *Signum iudicii*. En acabar tots els versets, també el bisbe acaba la lliçó (f. 19r).

La Sibil·la, doncs, es canta en llatí, és com una falca dins el sermó llegit pel bisbe, en forma de diàleg escenificat entre diversos actors clergues, situats en llocs diferents de la catedral, encara que pròxims al cor. El poble assistent es limitava a estar expectant, sense poder participar gaire de l'espectacle, perquè es cantava en una llengua estrangera i amb una melodia només apta per a gent preparada.

El mateix esquema es repeteix, en línies generals, en l'apèndix del s. XV de la consuetat de tempore, amb elements nous molt interessants (ff. 171v-172r). En primer lloc, a la novena lliçó de Matines, hi compareix la processó dels profetes de l'Antic Testament, que són interrogats, davant el bisbe o un canonge, per un prevere representant sant Agustí. Aquesta lliçó s'atribuïa tradicionalment a sant Agustí, encara que és del bisbe Quodvultdeus de Cartago (segle V). Es tracta d'un sermó titulat originalment *Contra Iudaeos, Paganos et Arianos*.¹⁵² L'autor hi esmenta diverses profecies sobre la vinguda del Messies que fa recitar, d'una manera retòrica, als personatges a qui atribueix els comentaris, per aquest orde: Isaïes, Jeremies, Daniel, Moisès, David, Habacuc, Simeó, Zacaries, Isabel, Joan baptista, Virgili i Nabucodonosor. La darrera profecia és formulada per la Sibil·la eritrea, que recita un passatge dels *Oracula sibyllina*, en què apareixia un acròstic grec de significat cristià, les inicials dels vint-i-set versos hexàmetres, que traduïdes volen dir: *Jesús, Crist, Fill de Déu, Salvador*; es poden llegir, en part i en la versió llatina, a *De civitate Dei* de sant Agustí.¹⁵³

Així, doncs, a l'apèndix de la consuetat de tempore, cadascun dels profetes, que no són anomenats, parlaven segons el guió que els pertocava ("cartellum"), el text del qual era al llegendari o leccionari. Després de l'interrogatori, s'acabava la novena lliçó.

¹⁵¹ D'altra banda, a la consuetat de la nit de Nadal del Manuscrit Llabrés, compareixen la Sibil·la i alguns personatges de l'Antic Testament; G. LLABRÉS, "Consuetat de la nit de Nadal", a BSAL 15 (1914-1915), n. 408 (mars de 1914), pp. 38-46.

¹⁵² cfr. R. BRAUN (ed.), *Opera Quodvultdeus carthaginensi episcopo tributa*, a CCSL, vol. 60. Turnholti 1976, pp. 227-258.

¹⁵³ cfr. B. DOMBART-A. KALB (eds.), *De civitate Dei*, llibre 18, cap. 23, a CCSL, vol. 48. Turnholti 1955, pp. 613-614.

Si no es feia la dramatització de la dita lliçó, perquè no era obligatòria, aleshores era llegida continuada fins que tocava fer la Sibil·la.

La Sibil·la podia esser cantada per un infant bellament vestit com una al·lota ("ornatu pulcre domicelle"), o per dos primatxers, si no havien pogut trobar cap al·lot adient. De tota manera, aquest nin era, indubtablement, un dels *pueri* que cantaven habitualment en els oficis catedralicis.

El cant es feia des de la trona i podia esser en llatí o en la seva traducció catalana ("expositionem illorum"): "cantet illos versos sibillinos qui incipiunt *Iudicii signum* sive expositionem illorum, scilicet, *Al iorn del iudici*". Un tret interessant és que es parla també de la "interrogationem Sibille", com en el cas del diàleg amb els profetes, perquè el cant de l'infant es feia en forma responsorial i era contestat pels altres preveres i clergues presents (f. 172r). Per això, en cas que no hi hagués un infant cantador, la Sibil·la era cantada per dos primatxers des de l'ambó, alternant un vers cadascun.

A la consuetud de sagristia, l'esquema de la processó dels Profetes, seguida del cant de la Sibil·la, ja està ben consolidat i definit (n. 120). El primer detall interessant és que, si es fa la processó del profeta, tocaran N'Eloi a les sis hores de nit; si no, a les set hores; això dóna una idea de la durada de la representació. Endemés d'aquesta observació, més endavant simplement s'indica que sant Agustí farà l'interrogatori quan pertoqui en la lectura de la lliçó, com es fa amb la Sibil·la.

La Sibil·la surt en processó des de la sagristia davant el canonge que llegirà l'evangeli, precedida a la vegada per trompes i quatre escolans amb cirials i l'encenser, també acompanyada de quatre escolans, dos amb canelobres i dos amb encensers. El cant es fa des de la trona; ara bé, no se'ns indica com anava vestida, en quina llengua es fa el cant ni es precisa qui el durà a terme, és a dir, un infant o un prevere; probablement es feia com a l'apèndix de la consuetud de tempore.

Es constata un progressiu procés de teatralització del cant de la Sibil·la: segons la consuetud de tempore, la canten capellans amb els ornaments litúrgics habituals, les capes pluvials, com si la Sibil·la fos un responsori o una antífona més de l'ofici, que es cantaven amb aquesta indumentària. En canvi, ja a l'apèndix tardà d'aquesta consuetud, hi apareix un nin amb una indumentària no pròpiament litúrgica, el vestit bell, és a dir, teatral, perquè allò que hi compta és la vistositat i no la indicació del ministeri litúrgic de l'interpret. Aquest procés arriba a la seva culminació a la consuetud de sagristia, quan la Sibil·la ha adquirit una personalitat pròpia i autònoma; ja no importa qui la canta ni cal donar gaires detalls sobre la seva representació: és simplement ella.

Hi pot haver una certa influència d'altres representacions litúrgiques, com la del Bisbetó, que s'esdevenien també a la Seu, en la manera de vestir la Sibil·la d'una manera més cridanera i més acostada al teatre que a la litúrgia.

El breviari mallorquí de 1506 també duu el cant de la Sibil·la en llatí (BM II ff. 26r-26v). És significatiu que ho faci, perquè, per més que fos un llibre usat correntment a les celebracions públiques, tant a la Seu com als monestirs i esglésies de la diòcesi, en realitat estava pensat principalment per al res en privat dels capellans, molts dels quals havien de resar tots sols per diverses circumstàncies.

Es tracta d'un indici de fins on havia penetrat a la litúrgia de Mallorca l'avès de cantar la Sibil·la. Clar que, en la recitació privada de les Matines, la Sibil·la era simplement llegida en veu baixa, la forma com es llegien els llibres en aquell temps, però tot plegat contribuïa a mantenir la seva presència com un element important i característic de la litúrgia nadalenca.

2.1.1.3 La personificació de sant Esteve, sant Joan baptista i sant Joan evangelista¹⁵⁴

La personificació de sant Esteve i de sant Joan evangelista en el dia de les seves respectives festes litúrgiques es basa en el seu patronatge sobre els diaques (sant Esteve) i els preveres (sant Joan evangelista); en canvi, la relació entre sant Joan baptista i sant Joan evangelista s'estableix per via simbòlica, pel fet que tots dos duen el mateix nom en el Nou Testament: l'un és el precursor del Messies (sant Joan baptista) i l'altre és l'evangelista que glossa el significat de l'encarnació i el seu deixeble preferit (Joan evangelista).

Pel que fa a la representació de sant Esteve a Mallorca, cal advertir d'entrada que la majoria dels autors que la comenten confonen les distintes consuetes de la Seu o no les llegeixen correctament, perquè les coneixen de segona mà. En efecte, Anglès (o.c., pp. 284-286), malinterpretant Villanueva, confon la consuetat de sagristia amb la consuetat de sanctis, totes dues del mateix segle XVI, com ja sospita Donovan (o.c., p. 126, nota 27), que tanmateix el segueix. Igualment fan Romeu (o.c., vol. II, p. 12, nota 12) i Massip (o.c., p. 94). Finalment, Mas-Perelló cauen en el mateix error i endemés llegeixen a l'inrevés la primera part del text de la consuetat de sagristia (n. 728) sobre l'antiga intervenció de sant Esteve a les Matines (o.c., vol. I, p. 251).

A l'apèndix de la consuetat de tempore (ff. 173r-173v), hi ha ja la personificació de sant Esteve, però només apareix a la processó del claustre de la missa major de la festa. Sembla que és un primatxer, vestit amb capa pluvial, qui en fa el paper. A la quarta estació de la processó, canta el setè vers de la verbeta i després entona una antífona després de l'oració (f. 173v). El representant de sant Esteve no acompanya els dos primatxers que llegeixen, en llatí i vulgar, l'epístola de la missa, amb el to del *Veni, creator* (f. 174r). La versió en català devia ésser farcida.

A la consuetat de sagristia, el diaca o prevere que fa de sant Esteve apareix a les segones Vespres del dia de Nadal (nn. 720-723) i a la missa major (nn. 730; 732; 734) del dia de la seva festa.

¹⁵⁴ H. ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, pp. 284-285; R. B. DONOVAN, *The liturgical drama in Medieval Spain*, pp. 126-130; J. ROMEU I FIGUERAS, *Teatre català antic*. Vol. II, pp. 11-15; *Esteve, dramatitzacions litúrgiques de sant*, a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI (eds.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. Vol. I, pp. 250-251; *Joan Evangelista, dramatitzacions litúrgiques de sant*, a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI (eds.), o.c. Vol. I, p. 368; F. MASSIP BONET, *Història del teatre català*. Vol. 1. *Dels orígens als nostres dies*, pp. 94-98. Quant a la relació entre les representacions litúrgiques dels dies de sant Esteve, de sant Joan i dels sants Innocents, i el patronatge d'aquests sants sobre els distints ordes de clergues, vegeu els comentaris de dos importants liturgistes medievals: J. BELETHUS, *Rationale divinarum officiorum*, cap. 70, cols. 77-78 (festes de sant Esteve, de sant Joan i dels sants Innocents); i cap. 72, col. 79 (sobre la festa dels subdiaques). Igualment, G. DURANTI, *Rationale divinarum officiorum*. A. DAVRIL-T. M. THIBODEAU-B. G. GUYOT (eds.). Lib. VII-VIII. CCCM 149 B. Turnhout 2000, cap. 42, pp. 106-113, especialment el n. 15.

A les primeres Vespres de Nadal, sant Esteve va vestit amb dalmàtica de vellut vermell, amit, camis i cingol; devia dur una careta i no un vel, ja que la consuetud esmenta "la testa de sant Steua". Tenia una acompanyada de vuit preveres revestits amb capes vermelles, les usades a les processons generals, que seran les millors de les velles, això segurament perquè no es fessin malbé. La consuetud ens informa també que, qui personifica sant Esteve, ha de cobrar un croat de salari. S'afegeixen al seu seguici dos preveres més revestits amb capa pluvial vermella, portant sengles ciris vermells petits, i encara quatre preveres, vestits amb capes vermelles o morades, que porten un pal·li dels grans (pavelló), sota el qual va el figurant del sant. Quan anirà al cor i a la processó, sant Esteve portarà un ciri blanc i un processional petit (n. 720).

Sant Esteve comença la seva intervenció després de repetir-se l'antífona del *Magnificat* al final d'aquest cant, anant al cor i integrant-se a la processó cap a la capella de sant Esteve (n. 721). En arribar a la dita capella, qui representa sant Esteve resta sota el pal·li, situat davant l'altar i mirant cap al poble, i és encensat com es fa amb el seu altar (n. 722). Després la processó se'n va a l'altar major i sant Esteve es posa de la mateixa manera davant l'altar fins que el bisbe hi dóna la benedicció, en cas d'esser-hi (n. 723).

Així, a aquestes Vespres, el figurant de sant Esteve es limita a esser una presència al·lusiva al sant; es tracta com d'una figura evocadora i d'honor, però sense cap funció litúrgica concreta, excepte que probablement usava el processional esmentat per cantar amb la resta del cor durant la processó.

A les Matines, la consuetud de sagristia fa constar que, antigament, hi intervenia sant Esteve sortint de la sagristia i cantant una cançó de la Mare de Déu, llegint la primera lliçó i entonant el *Te, Deum*; sembla, doncs, que el 1511 el figurant ja no participava de les Matines (nn. 728-729). Tal vegada es prescrivia així a la consuetud antiga del s. XIV, però no es pot comprovar.

A la missa major de sant Esteve, el figurant participa de la processó pel claustre, acompanyat dels vuit preveres (n. 730). Després, amb el seu seguici, sota el pal·li i amb les trompes, acompanya el subdiaca que llegirà l'epístola en el recorregut que fa per la Seu abans i després, i resta devora la trona fins després de l'evangeli (n. 734). Aquest acompanyament del subdiaca lector es justifica perquè l'epístola del dia era el fragment dels Fets dels apòstols que narra el martiri de sant Esteve (Fets 6,8-10; 7,54-59; cfr. MM 1608).¹⁵⁵ Aleshores, a la consuetud de sagristia no s'assenyala que el figurant de sant Esteve faci cap homilia farcida.

La consuetud de sanctis de 1516 (ff. 16v-19r) aporta diverses novetats a la representació. En primer lloc, prescriu que han d'esser diaques els qui facin de sant Esteve, si n'hi ha (f. 16r); és el record del patronatge del sant sobre aquests ministres. Aquest diaca, en sortir a les segones Vespres de Nadal, va amb la cara coberta amb un vel, vestit amb una dalmàtica vermella, i porta un ciri blanc i un llibre en ses mans (f. 16r), com a la consuetud de sagristia, que especificava que el dit llibre era un processional. L'acompanyen quatre preveres amb capes vermelles,

¹⁵⁵ En aquest sentit, Mas-Perelló afirmen que el qui feia de sant Esteve "cantava l'epístola en llatí segons els *Fets dels apòstols* i l'*Evangeli de sant Lluç*" (o.c., vol. I, p. 251). El llibre dels Fets dels apòstols ha estat atribuït tradicionalment a sant Lluç, però l'evangeli que també se li atribueix no conté la narració de la mort del protomàrtir.

portant el pal·li ("supercelium") de tela d'or sota el qual va sant Esteve; és un testimoni de l'enriquiment material de la representació, ja que la consuetud de sagristia només disposava un pal·li dels majors, "lo pus flach".

Arribats al cor, i dita l'oració de l'ofici i el comiat (*Benedicamus*), dos primatxers, vuit diaques, o vuit preveres, bons cantadors, van a la processó devora sant Esteve al costat del pal·li, cap a la capella del sant. En arribar-hi, s'omet l'encensament del figurant que hi ha a la consuetud de sagristia i en acabar la processó va a l'altar de la Mare de Déu, és a dir, a l'altar major; sant Esteve hi devia anar, però no és esmentat (ff. 16r-16v).

A la processó del claustre abans de la missa major del dia, torna a sortir sant Esteve, amb la cara velada, com a les Vespres, sense que consti que entoni cap antífona (f. 18r). La rúbrica referent a la missa és confusa, perquè diu:

"Dum subdiaconus ibit ad legendam epistolam, associet eum diaconus, facie velatus, inductus dalmatica et vestimentis, et vadat sub papilono. Associet similiter diaconum in eundo et in redeundo ad legendum evangelium" (f. 18v).

Fa l'efecte, doncs, que aquí el figurant de sant Esteve és substituït per un diaca, tanmateix amb la cara velada i sota pal·li, quan el subdiaca llegeix l'epístola, i que el personatge de sant Esteve no participa ja de la missa. Aquest diaca també devia anar a la processó d'anada i de tornada quan es llegeix l'evangeli. La consuetud no deixa tan clar si l'epístola es llegia alternadament entre el subdiaca i el diaca; és ben possible que fos així ("associet"); en tot cas, no es detalla si es llegia en llatí i en vulgar com a altres llocs.

Així, doncs, a la consuetud de sanctis la figura de sant Esteve té un paper més discret a la litúrgia que a la consuetud de sagristia.

Segons la consuetud de sagristia, la personificació de sant Joan baptista i de sant Joan evangelista es feia a les primeres Vespres i a la missa de la festa de sant Joan evangelista, on compareixen dos preveres vestits d'ells portant els símbols dels dos sants (n. 740). Cal notar que, a la consuetud de tempore, no apareix aquesta representació dels dos sants.

A l'Edat Mitjana, se solien lligar els personatges dels dos Joans del Nou Testament, com passava amb altres sants que duen el mateix nom. Fins i tot, hi ha esglésies dedicades conjuntament a sant Joan baptista i a sant Joan evangelista; per exemple, a la ciutat de València. També hi ha nombroses representacions iconogràfiques on compareixen els dos sants plegats; els Reis Catòlics eren especialment devots dels dos Joans, com és patent a la iconografia. A Mallorca, al Museu de Mallorca i al Museu municipal de Pollença, es conserven diversos retaules i taules del s. XV que els representen.¹⁵⁶ De tota manera, mai se'n celebrà una festa litúrgica comuna.

¹⁵⁶ R. ISASI, *Los Santos Juanes, patronos de Porreras*, a CÍRCULO DE ESTUDIOS, *Miscelánea balear dedicada a D. Antonio M. Alcover con motivo de la aparición del Diccionario Catalá-Valenciá-Balear*. Palma de Mallorca 1933, pp. 119-121; G. LLOMPART, *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*. Palma de Mallorca 1977. Vol. II pp. 157-158; T. SABATER, *La pintura mallorquina del segle XV*. Palma 2002.

El primer detall significatiu de la consuetud de sagristia són els vestits dels dos preveres que representen els sants. El qui fa el paper de sant Joan baptista, damunt el camis i l'avit, porta una esclavina negra peluda (sant Joan Pelós),¹⁵⁷ imitant la pell d'un animal, se cenyeix amb una corda d'espart i va descals amb espadenyes, en el sentit que no devia dur calces als peus. La cara és coberta amb una màscara. Al braç esquerre, duu un anyell amb una diadema i, amb la dreta, una creu amb un títol (*Ecce Agnus Dei*) i un mena de rosari de pilotes de mar. El vestit s'inspira en els textos evangèlics que descriuen el Baptista (Mt 3,4; Mc 1,6) i l'anyell amb diadema és un símbol de Crist segons el mateix testimoni de Joan: "Mirau l'anyell de Déu, el qui lleva el pecat del món!" (Jn 1,29), copiat parcialment al títol; en aquest context, la diadema indica la divinitat de Jesús.

Sant Joan evangelista, com a patró dels preveres, va amb vestits sacerdotals i duu casulla blanca; també un vel blanc davant la cara i una diadema sobre el cap. A la mà esquerra, porta una palma i un llibre, i a la dreta, un ciri encès. El llibre simbolitza la seva condició d'evangelista, i la palma, fa al·lusió a la llegenda segons la qual la Mare de Déu li va entregar una palma perquè sant Joan la dugués davant el seu taüt en el seu funeral.¹⁵⁸

Semblantment a sant Esteve, tots dos sants van davall un pavalló, Joan baptista primer, i després l'altre Joan, que va acompanyat de dos preveres a cada costat, vestits amb capa blanca. Per tant, la representació de sant Esteve és el model d'aquesta, de manera que també els dos sants van sota el pal·li a la lectura de l'epístola i de l'evangeli (nn. 740, 742). Igualment, participen de la processó pel claustre (n. 743).

D'altra banda, a la consuetud de sagristia no consta que sant Joan evangelista fes cap homilia farcida, com tampoc sant Esteve el dia de la seva festa.

A l'apèndix de la consuetud de tempore (f. 174r), trobam un cert precedent de la representació en els dotze preveres revestits a la missa major del dia "com és costum des d'antic" ("assuetum est ab anticho").

La consuetud de sanctis és ben sòbria en la descripció de la intervenció dels dos Joans (f. 19r), perquè es remet a la de sant Esteve: són dos preveres; el que fa de sant Joan evangelista, duu vestits sacerdotals i casulla, mentre que, el que representa el Baptista, va amb un vestit pelut ("veste pilosa"), portant un anyell i una creu d'argent. Vegeu com s'han simplificat els vestits i els atributs que portaven els dos sants en comparació amb la consuetud de sagristia.

S'ha de destacar, doncs, que la representació dels dos Joans va anar estilitzant-se notablement, només amb cinc anys de diferència (1511-1516), de la consuetud de sagristia a la de sanctis; i que a totes dues consuetuds la representació de sant Esteve és el model de la dels dos Joans, com s'indica explícitament a les rúbriques (f. 19v; f. 20r, pel que fa a la processó i a la missa).

¹⁵⁷ G. LLOMPART, "La danza religiosa de sant Joan Pelós en las Islas Baleares", a *Revista de dialectología y tradiciones populares* 23 (1967), pp. 273-287, especialment les pp. 275-279.

¹⁵⁸ "També li ensenyà [Maria a sant Joan] aquella palma lluminosa que havia rebut de l'àngel, i li encomanà que la fes portar davant el seu fènetre quan la conduïssin al sepulcre"; A. PUIG-A. BORRELL, *Trànsit i assumptió de Maria (Transitus B)*, a *Apòcrifs del Nou Testament*. Barcelona 1990, p. 337.

2.2.2 El cicle de Pasqua

2.2.2.1 La Cena i el lavatori de peus l'horabaixa del Dijous Sant¹⁵⁹

La consuetud de sagristia és molt escueta quan esmenta la representació de la Cena (n. 185); es limita a indicar que es pot fer i que és incompatible amb el lavatori de peus: "Nota que, quant se ferà la Cena, no-s ferà lo dit lauament". Se suposa que té lloc fora de la missa i l'horabaixa del Dijous Sant (n. 184), que és quan es feia el lavatori. Així, doncs, hem de recórrer a altres fonts per saber com era aleshores aquesta dramatització a la Seu de Mallorca.¹⁶⁰

La consuetud de tempore no esmenta la Cena, però indica que, a la missa, hi ha d'haver, devora el bisbe, dotze preveres revestits, representants dels dotze apòstols en la institució del sagrament de l'eucaristia (f. 67v).

La representació del lavatori de peus, inspirada en Jn 13,1-15, és descrita amb precisió a la consuetud de sagristia (nn. 184-185). Té lloc al cor, l'horabaixa del Dijous Sant, fora de les celebracions litúrgiques, com s'esdevenia fins a la reforma de la Setmana Santa pel papa Pius XII el 1955. Després de dinar, es prepara aigua calenta amb espígol, una conxa bella i neta, una bacina de llautó i dues geres, per a l'aigua freda i calenta, i també amit, camis i cíngol per al qui el farà, el bisbe o un altre prevere. Com era costum fins a la dita reforma, els peus són rentats a preveres, col·locats a les cadires baixes de les dues parts del cor. El lavatori es fa començant per la part del bisbe, des de la primera cadira fins a la darrera, i semblantment a l'altra part del cor. Si el bisbe no vol fer el lavatori, el farà l'ardiaca, el vicari general o una dignitat del Capítol; és una mostra de la solemnitat i del pes simbòlic d'aquest ritus.

Acabat el lavatori, el bisbe es renta les mans, i un canonge llegeix el "testament", que són les perícopes de l'evangeli de Joan on es narra el lavatori de peus i part del discurs de Jesús al cenacle, segurament Jn 13-14. A continuació, es resen les Completes (n. 185). No consta que durant la cerimònia es fes cap cant dels qui són actualment tradicionals (*Ubi caritas*, etc.).

La consuetud de tempore (ff. 69v-70r) també descriu el lavatori de peus; en línies generals, és com a la consuetud de sagristia. Els detalls més singulars són: aclareix que es fa a dotze preveres; mentre té lloc, es canta l'antífona *Cena sancta*; el testament és llegit per l'ardiaca o un diaca, i no per un canonge, i el seu text abasta, aquí amb tota seguretat, Jn 13-14. L'apèndix tardà de la consuetud no afegeix cap element nou (f. 181r).

¹⁵⁹ G. LLOMPART, "Teatre religiós mallorquí en temps del bisbe Arnedo", a *Randa* 10 (1980), pp. 99-105, especialment la p. 104, on hi ha la negació de llicències per representar el dit misteri a diversos pobles. Pel que fa a les incidències durant la representació de la Cena a la Seu de Mallorca, vegeu G. LLOMPART, *Fonts menors i mínimes del teatre medieval mallorquí*, a A. ROS-SIC; A. SERRÀ CAMPINS; P. VALSALOBRE (eds.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*, pp. 141-150, particularment les pp. 143-144; F. MASSIP BONET, "Les primeres dramatitzacions de la Passió en llengua catalana", a *D'Art* 13 (març 1987), pp. 253-268; *Passió*, a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI (eds.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. Vol. II, pp. 15-17.

¹⁶⁰ J. MAS VIVES, "El Misteri dels Set Sagraments: una "fantasia" teatral de la primera meitat del segle XVI", a *BSAL* 49 (1993), pp. 273-306.

Així, doncs, en els cerimonials de la Seu, el lavatori de peus és un ritu clerical, sense més elements escenogràfics o estris que els necessaris per dur-lo a terme, i es manté substancialment igual entre els ss. XIV-XVI.

2.2.2.2 El davallament l'horabaixa del Divendres Sant¹⁶¹

La consuetud de sagristia no descriu el davallament (n. 194), que es feia basant-se en els textos evangèlics que narren la baixada del cos de Jesús de la creu (Mt 27,57-61; Mc 15,42-47; Jn 19,38-42); sols ens informa que s'han de tocar més prest les maçoles per a les celebracions -una hora després de dinar-, perquè l'ofici serà llarg a causa de la representació; per tant, tenia lloc l'horabaixa del Divendres Sant després de les Matines del dia següent ("fassos"), que s'avançaven al capvespre d'aquest dia.

De tota manera, a principis del s. XVI, la representació devia ajustar-se prou a les *Cobles* que es conserven en el Manuscrit Llabrés, on els personatges són sant Pere, la Mare de Déu, sant Joan, Nicodem i Josep d'Arimatea.¹⁶²

D'altra banda, a la consuetud de tempore, només trobam aquesta rúbrica al·lusiva al davallament: "Item Fari dicantur bona hora propter planctum" (f. 72r); és la mateixa indicació de la consuetud de sagristia en relació a la durada de la representació. L'interessant és que en dóna el nom llatí (*planctum*), perquè la comparació dels dos textos deixa clar que és un sinònim de "davallament".

En canvi, l'apèndix d'aquesta consuetud (f. 181v) precisa que el davallament es pot fer entre les Matines i els Laudes corresponents al Dissabte Sant, també avançats a la vigília. Té lloc davant una creu posada enmig de la Seu; els "actors" són almenys quatre preveres, que compareixen successivament, representant sant Pere, la Mare de Déu, Maria Magdalena i Maria de Jaume, i la rúbrica deixa oberta la participació d'altres personatges ("et ceteri").

Cap de les dues consuetuds diu en quina llengua es feia el davallament, però devia ésser en català, almenys en gran part, perquè justament en el s. XVII es prohibí que s'hi representàs; tampoc s'hi donen clàrícies sobre les composicions musicals. Des d'un punt de vista escenogràfic, només podem constatar la intervenció dels actors segons les dues consuetuds i la instal·lació de la creu enmig de l'església, com diu l'apèndix de la consuetud de tempore, per bé que la documentació

¹⁶¹ J. MASSOT I MUNTANER, "Notes sobre la pervivència del teatre català antic", pp. 23-31; SARTORE, D., *L'Adoratio crucis come esempio di progressiva drammatizzazione nell'ambito della liturgia*, a CENTRO DI STUDI SUL TEATRO MEDIOEVALE E RINASCIMENTALE (ed.), *Dimensioni drammatiche della liturgia medioevale*. Atii del 1ª Convegno si Studio. Viterbo, 21 maggio, 1-2 giugno 1976. Roma 1977, pp. 119-125; G. LLOMPART, "El davallament de Mallorca, una paralitúrgia medieval", a MLC 1 (1978), pp. 109-133; F. MASSIP BONET, "El descendimiento de la cruz: la vitalidad de una tradición", a *Hispano-rama* 65 (november 1993), pp. 26-39; F. MASSIP BONET, "La dramatisation de la Passion dans les pays de langue catalane et le dessin scénique de la cathédrale de Majorque", a *Fifteenth-Century* 20 (1993), pp. 201-238; F. MUNAR I MUNAR, *Algunes notes històriques sobre el davallament i les representacions de Setmana Santa a Mallorca*, a A. ROSSIC-A. SERRÀ CAMPINS-P. VALSALOBRE (eds.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*, pp. 219-233; *Davallament de la Creu*, a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI (eds.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. Vol. I, pp. 220-221. F. MASSIP BONET, F., *Història del teatre català*. Vol. 1. *Dels orígens als nostres dies*, p. 116.

¹⁶² G. LLABRÉS, "Cobles del deuallament de la creu, ques fa cade any en la Seu de Mallorca", a BSAL 2 (1887-1888), n. 55 (10 d'abril de 1887), pp. 53-55.

complementària és molt més detallada.¹⁶³ En tot cas, tenim l'esquema bàsic del que apareix visualment al croquis del davallament de 1691, conservat a l'Arxiu Capítular de Mallorca.¹⁶⁴

2.2.2.3 Intervenció de Maria Magdalena i de l'Àngel el dimarts després de Pasqua¹⁶⁵

Aquesta representació, "una altra primícia catalana en el desenvolupament del drama litúrgic europeu" (F. Massip), està documentada a la consuetud de sagristia i a la consuetud de tempore. La seva font principal són les dues perícopes evangèliques en què Maria Magdalena és la primera a trobar-se amb Jesús ressuscitat després de la seva sortida del sepulcre (Mc 16,9-20; Jn 20,11-18), molt especialment el relat de Mateu pels detalls narratius; això sense comptar l'aparició a les dones, entre les quals es troba la Magdalena (Mt 16,9-20; Lc 16,9-20).

Així, doncs, aquesta paralitúrgia no s'inspira en l'evangeli propi de la missa del dimarts després de Pasqua (Lc 24,36-47a: l'aparició als deixebles; MM 919), que és també la primera lliçó de les Matines del dia (BM II, f. 94r/a). Ara bé, la dramatització podria haver-se fet justament aquest dia de l'octava de Pasqua perquè, a la tercera lliçó de Matines, treta d'una homília de Beda el Venerable glossant l'evangeli del dia, s'esmenta l'aparició de Jesús a les dones (BM II, f. 94r/b).¹⁶⁶

De més a més, l'homília de Beda cita més endavant Maria Magdalena; encara que aquest fragment no és recollit al Breviari mallorquí, no és impossible que es llegís a la litúrgia catedralícia o que hi fos conegut més extensament pels homiliaris.¹⁶⁷ El text de Beda ens sembla, doncs, una justificació possible de la intervenció teatralitzada en aquesta jornada de l'octava de Pasqua.

La consuetud de sagristia (n. 230) fa referència, en primer lloc, a la preparació de l'escenari: atenent el que prescriu l'actualment desapareguda consuetud de la Maria, es posen a l'altar major els "inproperis de Ihesucrist", és a dir, les arma Christi: el Ressuscitat és el Crucificat; recordem que la seqüència es cantarà a la "víctima pasqual". La Maria, que és un prevere, va vestida amb camis ornat ("ab

¹⁶³ cfr. G. LLOMPART, o.c., pp. 115-123.

¹⁶⁴ cfr. G. LLOMPART, o.c., p. 119.

¹⁶⁵ R. B. DONOVAN, *The liturgical drama in Medieval Spain*, p. 132; J. ROMEU I FIGUERAS, *Teatre català antic*. Vol. I, pp. 55-82; F. MASSIP BONET, *El teatro medieval. Voz de la divinidad, cuerpo de histrión*. Barcelona 1992, pp. 35-36; E. CASTRO CARIDAD, *Teatro medieval. I: El drama litúrgico*. Barcelona 1997, pp. 210-213; a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI (eds.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. Vol. II, pp. 287-289; F. MASSIP BONET, *Història del teatre català*. Vol. 1. *Dels orígens als nostres dies*, p. 113.

¹⁶⁶ "Deinde curiosius inquirientibus feminis et de eo quod inuenerant mente consternatis angelorum visionem ostendit qui illum resurrexisse certa manifestatione patefacerent ac sic praecurrente fama patrae resurrectionis tandem ipse dominus virtutum et rex gloriae apparens quanta potentia mortem quam ad horam gustauerant deuicisset apparuit". El fragment de l'homília que segueix, no recollit pel BM, és: "Et quidem quantum et euangelicae serie lectiones inuenimus quinquies ipsa qua resurrexit die uisus est hominibus. Primo Mariae Magdalene ad monumentum quando ei desideranti pedes eius amplecti dictum est: *Noli me tangere; nondum enim ascendi ad patrem meum*". cfr. D. HURST-J. FRAIPONT (eds.), *Bedae Venerabilis opera. Pars III Opera Homiletica. Pars IV Opera rhythmica*, a CCSL, vol. 122. Turnholti 1955, p. 239.

¹⁶⁷ De fet, segons indica l'edició del CCSL, "in systemate Romano-Neapolitano feriae quintae post pascha assignatum Romae uero hoc tempore feria tertia post pascha hoc capitulum legabatur"; cfr. D. HURST-J. FRAIPONT (eds.), o.c., p. 239, in nota.

parament"), dalmàtica de vellut verd i mantell de vellut vermell. L'àngel és un fadrí; els dos figurants reben, respectivament, un croat i un escut pel seu treball. Com es lògic, tots dos devien esser membres del clergat de la Seu.

Els "actors" es vesteixen a la sagristia en començar la missa major, l'àngel se'n puja a la capella de la Trinitat i resta al corredor dels ciris, a la part de la capella de Sant Gabriel (a la banda del portal de l'Almoïna).

Després de l'epístola, s'inicia la processó formada pel regent, la Maria i els fadrins de l'altar cap al cor, surten de la Seu pel portal del Mirador i tornen a entrar-hi per un dels portals dels peus de l'església, que no podem determinar, perquè l'escrivà s'equivoca i repeteix el nom del portal de sortida i d'entrada usant dos sinònims (el mirador/el portal de Mar).

Ja a dins la Seu, els qui formen la processó es posen prop del portal del cor -devers el lloc del futur arc triomfal-, perquè no els vegin des de dedins d'aquest. Aleshores, quan han cantat al cor *Al-leluia. Angelus Domini*, que és el verset final del responsori *Haec dies* (MM 918), la processó entra al cor i la Maria, situada entre la cadira del bisbe i la de l'ardiaca, entona la seqüència *Victimae paschali laudes*, que el Missal mallorquí prescriu per a aquest dia i els diumenges de Pasqua fins a l'Ascensió,¹⁶⁸ i el cor continua el cant ("lo cor reprendrà"). Per tant, la Maria fa com de primatxer i no canta la peça sencera.

Per aquesta causa, la processó continua pel mig del cor fins a l'altar major, davant el qual hi ha un escabell on puja la Maria, posant-se girada cap a la volta del cor; és molt evident que els seus principals "espectadors" són la clerecia de la Seu. Aquí trobam un tret ben propi del teatre: el sagrista resta al costat de la Maria per llegir la consuetat i donar-li els impropis, com si fos un modern regidor; els impropis són les arma Christi que estaven damunt l'altar des del començament i que serveixen per rememorar la Passió del Senyor; tornam a trobar, doncs, la unitat entre passió i resurrecció.

La consuetat no ens dóna cap informació sobre el text que es canta, excepte una: quan s'ha de referir a la resurrecció dels cossos ("haurà a cantar dels cossos resuscitar"). En aquest punt, té lloc un dels moments més espectaculars de la representació, que devia esser molt popular, perquè, de davall l'altar major, baixen rodolant l'escalonada "vuyt fadrins o tants com volran", vestits amb camis i amb els caps coberts amb amits. Aquesta indumentària és semblant a la de Llätzer, que sortí de la tomba amb el cap embolicat amb un sudari (Jn 11,44). Endemés, hi ha una subtil al·lusió a l'altar com a sepulcre de Crist, una simbologia molt tradicional a l'Orient cristià; en aquest cas, per extensió, seria també el sepulcre dels resuscitats.

Respecte de la immediata intervenció cantada de l'àngel des del corredor dels ciris, devia reproduir o glossar el missatge a les dones (Mt 28,5-7); les ales plenes de candelas enceses evoquen que "resplendia com un llamp" (Mt 28,3); i l'esclat de la bombarda o el renou, representa la rodolada de la pedra del sepulcre (Mt 28,2b).

¹⁶⁸ "Prosa sequens non dicitur in die Pasche nec feria secunda, sed dicitur feria tertia et in omnibus dominicis quando dicitur missa de resurrectione usque ad Ascensione" (MM 887).

A la consuetud de tempore, hi ha importants diferències entre el cos original i l'apèndix tardà. A la part més primitiva (ff. 75r-75v), al final de les Matines del dia de Pasqua i abans del *Te, Deum*, tres preveres, vestits amb dalmàtica i amb la cara velada, surten de la sagristia i es posen davant l'altar major sobre un escabell, on canten alternadament el *Victimae paschali laudes*, amb la cara cap al cor i dialogant amb tres primatxers, situats a la porta del cor, que els pregunten: *Dic nobis, Maria. Quid vidisti in via?*. Després, els tres capellans es desplacen fins al començament del presbiteri, prop de la tomba del rei Jaume II, hi continuen el diàleg amb els primatxers i es retiren a la sagristia en haver cantat el vers *Scimus Christum surrexisset*. La representació es fa fora de la missa i els "actors" no duen vestits de figurants, excepte la cara tapada.

Quant a la missa del dimarts de Pasqua, la rúbrica indica simplement que s'hi canta el *Victimae paschali laudes* (f. 80r); vol dir que no s'hi devia representar.

A l'apèndix de mitjans s. XV (ff. 182v-183r), durant la missa major de Pasqua i després del darrer *Alleluia* del responsori, un prevere bon cantador, representant Maria Magdalena i vestit amb robes femenines de colors, entra al cor acompanyat de dos ceroferaris, i situat a la porta del primer cor, entona el *Victimae paschali laudes*. El cor continua la seqüència i quan arriba al vers *Dic nobis, Maria*, dotze preveres, vestits amb capes i amb bordons en ses mans, se'n van a la porta del cor que dóna a l'altar. Aleshores, el prevere que fa de la Magdalena puja a un escabell i dos d'aquests preveres l'interroguen, en català, reproduint en part els versos del *Victimae paschali*: *Are digues-nos, Maria, què as vist, en la via, de Ihesu Crist, lo Salvador, qui és d'equest món redemptor?*. Maria Magdalena respon "secundum continentur in suo cartello". Després, uns altres dos preveres insisteixen: *Digues-nos encara, Maria*, i continuen el diàleg ("et sic de singulis"). En acabar la dramatització, els dotze preveres se'n van cap a l'ambó cantant la prosa *Credendum est magis* fins al final, o sia, les dues darreres estrofes del *Victimae*.

Així, doncs, el guió de la representació devia consistir en una glossa ampliada del *Victimae paschali laudes*, ben segur que igual a la consuetud de sagristia, encara que en aquesta s'afegí la intervenció cantada de l'àngel, inspirada en el text evangèlic de referència.

2.2.2.4 L'acompanyada dels apòstols a la processó del Corpus i el dia de l'assumpció de Maria

Aquesta acompanyada s'inscriu en el cicle pasqual perquè el Corpus és una commemoració del Dijous Sant i, l'assumpció de Maria, un paral·lel de l'ascensió del Senyor; és el que justifica la presència "teatral" dels apòstols a les dues celebracions fora del temps pasqual. En efecte, els apòstols reben l'encàrrec de Jesús de fer el seu memorial, l'eucaristia (Mt 26,26-30; Mc 14,22-26; Lc 22,15-20), i contempen la pujada de Jesús al cel (Mc 16,19-20; Lc 24,50-53). Així, dins la lògica simbòlica, també acompanyen el Corpus Christi i són presents a l'ascensió de Maria. De tota manera, estudiarem el conjunt de les dues processons més endavant; aquí ens limitarem a analitzar el seguici apostòlic.

El dia del Corpus (n. 343; 345) el regent de la sagristia dóna al clavari els vestits dels apòstols (camis, cíngols, dalmàtiques i casulles). Hi ha una distinció

entre els apòstols: d'una banda, Pere i Joan evangelista, vestits, respectivament, amb casulla vermella i blanca; i la resta dels apòstols, revestits només amb dalmàtica. Cada apòstol rep també el seu impropri, que en aquest cas són els símbols del seu martiri segons la tradició hagiogràfica, ja no del de Crist; per això, aquí "improperi" és sinònim de "martiri" (n. 345).

Els apòstols van a la processó segons aquest orde i amb els següents distintius (n. 345): sant Macià (una destal); sant Simó (una creu); sant Mateu (un punyal); sant Bartomeu (un coltell i un diable); sant Felip (una creu); sant Jaume el Menor (una canya ferla); sant Tomàs (una llança); sant Jaume el Major (un bordó i un capell); sant Joan (una palma); sant Andreu (una creu); sant Pau (una espasa); i sant Pere (una tiara). Igualment, cadascun porta una diadema. Notau com es destaca el ministeri sacerdotal (sant Joan) i els anomenats "corifeus", Pau i Pere. La consuetud també indica que, antigament, l'orde a la processó era l'invers.

A la solemnitat de l'assumpció de Maria (n. 960), la consuetud només indica que els apòstols participen de la processó del claustre portant la imatge de la Mare de Déu, ben segur ja la figura de la Mare de Déu morta; sant Joan evangelista porta davant la palma, a causa de la llegenda que ja hem esmentat. Aquesta escenificació s'inspira, doncs, en els apòcrifs marians.

La consuetud de sanctis no esmenta el grup dels apòstols, sinó que parla dels habituals dotze preveres revestits amb capes i portant bordons (f. 119v).

2.2.3 Altres elements teatrals

2.2.3.1 Divendres Sant

Aquest dia, el diaca i el subdiaca van amb els peus descalços com un signe penitencial; paral·lelament, el bisbe va també sense les sandàlies cerimonials (n. 187). Igualment, a la consuetud de tempore, aquests dos ministres, els fadrins (ff. 70v) i altres dos preveres van amb els peus nus (f. 71r).

També, quan a la lectura de la Passió es diu *diuiserunt vestimenta mea*, dos subdiaques esquinquen un camis davant l'altar major (n. 187), en recordança del repartiment de les vestidures de Crist al calvari (Jn 19,24). En canvi, la consuetud de tempore (f. 71r) i el Missal mallorquí (MM 824) prescriuen que dos escolans o dos diaques furtin els mantells de l'altar i fugin. Aquesta rúbrica procedeix dels *ordines romani* i passà als comentaristes litúrgics medievals.¹⁶⁹

¹⁶⁹ M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani du Haut Moyen Âge*. III. Louvain 1961: OR 28, p. 399, i OR 29, p. 442; J. BELETHUS, a *Rationale divinatorum officiorum*, cap. 97, col. 101; G. DURANTI, *Rationale divinatorum officiorum*. A. DAVRIL-T. M. THIBODEAU-B. G. GUYOT (eds.). Lib. V-VI. CCCM 149 A. Turnhout 2003, cap. 72, p. 376, n. 10.

2.2.3.2 L'ús d'un vel

La utilització d'un vel damunt la cara per part de dos fadrins de l'Almoina a la missa major de Nadal (n. 121), per dos llantiers que treuen les vexil·les el dissabte del diumenge de passió (n. 161) i pels tres primatxers a les Matines del dia de Pasqua (n. 204), potser és tret dels passatges bíblics en què apareix aquest usatge, generalment com un signe de respecte cap al sagrat (Gn 24,65; 38,14; Ex 34,33.34.35). Semblantment, també el fet d'anar amb el cap tapat els diaques que porten les cètries de l'oli que s'ha de consagrar el Dijous Sant (n. 180), i el domer que porta la relíquia de les espines el Divendres Sant (n. 188).

En canvi, portar un vel damunt el coll com fan els canonges i els agruats que porten les relíquies en processó a la missa del dilluns de Pasqua (n. 223), sembla simplement un ús cerimonial, semblant a la utilització de l'humeral.

A la consuetud de tempore, a la missa major de Nadal, hi ha també els dos joves amb el cap velat (f. 20r); el Dijous Sant, els diaques duen les cètries de la mateixa manera i no amb el cap tapat, com a la consuetud de sagristia (f. 68r); i, a les Matines del Divendres Sant, els tres cantadors del plant duen també la cara tapada (f. 75r).

No hem pogut documentar aquest costum a Johannes Beletus ni a Guillem Durand.

2.2.3.3 La presència de dotze preveres a certes solemnitats

A les *Ordinacions* del bisbe Berenguer Batle de 1332, s'hi ja esmenta el costum que dotze preveres acompanyin revestits el bisbe titular quan celebrava de pontifical a la Seu en segons quines festivitats de l'any litúrgic (Nadal, Dijous Sant, Pasqua, Cinquagesma, l'Assumpció i Tots Sants). Posteriorment, el 1575, per manament del bisbe Joan Vich i Manrique, s'hi afegí la solemnitat de la Immaculada Concepció (n. 679). Eren els quatre representants de la Seu, els cinc de cadascuna de les parròquies medievals ciutadanes (Sant Miquel, Santa Eulàlia, Santa Creu, Sant Nicolau i Sant Jaume), i uns altres tres dels hospitals (Santa Magdalena, Sant Andreu i Sant Antoni de Pàdua); eren pagats per les institucions respectives (n. 125). Per això, no s'han de confondre amb els dotze preveres que es revestien amb capes a moltes de celebracions, que eren tots del clergat catedralici.

Aquests preveres representadors anaven vestits també amb capes o casulla i no tenien un ministeri litúrgic concret; es limitaven a acompanyar el bisbe, sense fer cap gest ni pronunciar cap paraula sacramental. Per això, pareix que aleshores aquesta pràctica era més aviat cerimonial que litúrgica.

De tota manera, es tracta d'un vertader vestigi de la concelebració a l'Església llatina; segurament, aquesta pràctica té l'origen a la concelebració dels cardenals amb el Papa a les festes principals de l'any litúrgic (Nadal, Pasqua, Cinquagesma i sant Pere); de Roma passà a la Gal·lià, i a Mallorca, a través dels ri-

tuals de les diòcesis catalanes.¹⁷⁰ Va perdurar a la litúrgia catedralícia fins al concili Vaticà II, en què es restaurà la concelebració.

La consuetud de tempore també els anomena en els dies primitius assenyalats, i duu una rúbrica ben expressiva referida al bisbe titular, perquè només presidint ell hi són presents:

"Induantur cum eo XII presbiteri cum vestimentis sacerdotalibus et debent circa altare beate Marie stare usque ad finem misse. Primum festum est nativitatis Domini. Secundum festum dies Iovis Sancta in consecratione. Nec unquam debet consecrari crisma sine istis XII presbiteris. Tercium festum est dies sancta Pasche Domini. Quartum est dies Penthecostes. Quintum est dies assumptionis beate Marie. Septum est dies Omnium sanctorum. Et debent ibi esse rectores ecclesiarum parochialium Civitatis vel eorum vicarii aut unus alius presbiter idoneus. Item debent ibi esse cappellani hospitalium sancti Andree, sancti Anthonii paduensis et sancte Marie Macdalene et quatuor presbiteri in ipsa Sede celebrantes; et sic sunt in numero XII presbiteri" (f. 159r).

Així, els trobam a la missa major de Nadal (f. 21r); i a la consagració dels olis del Dijous Sant (ff. 67v-69r), on una rúbrica fa la distinció entre els dotze preveres que representaven els apòstols el Dijous Sant i els qui representaven la Seu, les parròquies i els hospitals a les altres celebracions on intervenien:

"Debent tantum indui illi duodecim presbiteri representantes duodecim apostolos qui in institutione sacramenti altaris presentes cum Domino astiterunt. In aliis autem festivitibus solemnibus in quibus XII presbiteri sunt indui asueti, nunquam induantur nec sedes episcopalis paretur, nisi dominus episcopus maioricensis officium precedit, quare proprio domino episcopo est pre aliis deferentem" (f. 67v).

Després, són a la missa pontifical de Pasqua (f. 76r) i a la de Cinquagesma, encara que la rúbrica no és clara (f. 112r); i també a la de la solemnitat de l'Assumpció (f. 193v). En canvi, per a Tots Sants, no se'n pot donar la localització exacta pel mal estat de la consuetud.

2.2.3.4 Les exèquies del bisbe titular¹⁷¹

La vestició del maniquí del bisbe titular difunt (nn. 492-509) és la principal característica d'aquest cerimonial funerari, que no té cap paral·lel a la consuetud de tempore; tampoc se'l troba a cap *ordo exequiarum* de la Península Ibèrica. Així, doncs, és exclusiu de la consuetud de sagristia i no podem precisar, per ara, quan i de quina manera s'introduí a la litúrgia catedralícia.

¹⁷⁰ P. LLABRÉS I MARTORELL, *Un vestigi de concelebració a la missa pontifical del bisbe de Mallorca*, a *II Congrés Litúrgic de Montserrat*. Vol. III. Secció d'història. Montserrat 1967, pp. 257-264; *La celebració litúrgica*, a A. PASCUAL (coord.), *La Seu de Mallorca*, p. 226.

¹⁷¹ G. LLOMPART, "Cortejos luctuosos y patrióticos en la Mallorca medieval", a BSAL 33 (1968-1972), pp. 314-331; G. SEGUÍ I TROBAT, *Litúrgia i teatralitat a la fi de l'Edat Mitjana. Els honors fúnebres dels bisbes segons la Consuetud de sagristia (1511) de la Seu de Mallorca*, a M. BERNAT I ROCA (ed.), *Els amics al Pare Llopart. Miscel·lània in honorem*. Palma 2009, pp. 450-463.

El seu origen és en els rituals exequials renaixentistes dels reis francesos dels ss. XV-XVI,¹⁷² encara que també fou usat a la monarquia anglesa, i té arrels, quant al desenvolupament de l'acte, en els ritus romans d'enterrament; el seu principal objectiu era significar la perduració de la *dignitas* reial (*Dignitas non moritur*). En el cas del bisbe de Mallorca, a part d'esser un eficaç recurs per assegurar-li uns escaients honors fúnebres sense haver de preocupar-se pel cos, es ressalta també la dignitat de l'ofici episcopal, especialment en el seu vessant litúrgic i sacerdotal, i s'hi escenifica una determinada concepció de la mort i de la corporalitat.

Pel que fa al ritual de la consuetud de sagristia, cal tenir en compte aquestes dues claus d'interpretació:

a) La diferència entre bisbe de gràcia i bisbe major.

La distinció entre "bisbe de gràcia" i "bisbe major" no és de naturalesa sacramental -tots dos són igualment bisbes per l'ordenació-, sinó jurisdiccional, referent al poder territorial: el bisbe major és el titular de la diòcesi, i el de gràcia, depèn totalment dels poders que li delega el bisbe titular.

Som davant una de les xacres de l'Església medieval: el costum generalitzat que els bisbes titulars no residissin a les seves diòcesis; o pitjor encara, que hi hagués acumulació de diòcesis en una sola persona, perquè ésser bisbe era una prebenda, independentment del grau del sacrament de l'orde que el posseïdor del benefici episcopal hagués rebut.¹⁷³ Per això, hi havia els bisbes de gràcia, que residien a la diòcesi i hi realitzaven els actes sacramentals propis dels bisbes en nom del seu titular; mentrestant, el poder de govern solia ésser exercit per una altra persona, el vicari general, posat per cas, que era només un prevere. Cal tenir en compte que, a l'Edat Mitjana, es distingia entre "potestat d'orde" (poder sacramental) i "potestat de jurisdicció" (poder de govern).

En aquest sentit, la consuetud de sagristia dona testimoni del caràcter de simples llogats dels bisbes de gràcia, quan prescriu que aquests han d'esser enterats amb els mateixos honors que les dignitats, és a dir, només com els canonges de major categoria (n. 491). Precisament, un dels estalons de la reforma eclesial dissenyada pel concili de Trento fou el tema de la residència dels qui tenien un ofici eclesiàstic, començant pels bisbes, i va ésser un dels punts en què es va arribar a un acord amb més dificultats.¹⁷⁴

¹⁷² R. E. GIESEY, *Le roi ne meurt jamais. Les obsèques royales dans la France de la Renaissance*. Paris 1987.

¹⁷³ Així, per exemple, Johannes Burckard, el famós cerimonier del papa Alexandre VI, parla, sense immutar-se, d'un ambaixador del Marquès de Montferrato, "el prevere Andrea Novello, bisbe d'Alba", sense fer l'aclariment habitual que era electe, és a dir, algú que havia estat pre-conitzat bisbe, però encara no l'havien ordenat. Això significa que essent prevere, sense perspectives immediates d'esser ordenat bisbe, tanmateix posseïa la titularitat de la diòcesi d'Alba; cfr. J. BURCKARD, *Dietari secret*. València 2003, p. 87.

¹⁷⁴ CONCILI DE TRENTO, Sessio VI (13 de gener de 1547), *Decretum de residentia episcoporum et aliorum inferiorum*; INSTITUTO PER LE SCIENZE RELIGIOSE, *Conciliorum œcumenicorum decreta*, pp. 681-683.

Per altra banda, la consuetud ja preveu la possibilitat, en aquells temps més que segura, que el bisbe titular morís fora de la diòcesi (n. 509). En aquesta avinentesa, les celebracions exequials eren molt més simples, com es pot ben veure.

b) La irrellevància del cos del difunt.

Un dels elements que més sorprenen en llegir aquest cerimonial funerari per als bisbes, és la poca consideració donada al cos del difunt (n. 492). En efecte, les seves despulles són enterrades gairebé clandestinament -de nit- i en privat -deu preveres i els parents-. El seu cos és revestit amb ornaments vells, fins i tot amb un fals bàcul de cera i un anell de llautó; així, amb la indignència d'aquests ornaments pontificals, la dignitat episcopal del difunt queda molt relativitzada. En una paraula, s'enterra un mortal més: "axí com s'acustuma a fer als altres cossos".¹⁷⁵ La consuetud no especifica si el cos era soterrat en terra, sota el paviment, o en un sarcòfag, perquè això depenia, entre altres coses, de les disposicions testamentàries del difunt.

No hi ha dubte que, en aquesta forma tan summària i expeditiva d'enterrament, hi devien influir, d'entrada, unes elementals mesures sanitàries, ja que el cos no hagués pogut aguantar el trotí d'unes exèquies perllongades com estaven previstes. Amb tot, crida l'atenció que no hi hagués cap mesura mínima de conservació del cos. Això apunta, sens dubte, a una concepció teològica de la corporalitat com a relativa respecte de l'ànima, que era considerada el bessó de la persona. Ja ho detecta Ph. Ariès, quan parla de la pràctica del trasllat de despulles a l'Edat Mitjana, que a nosaltres ens semblaria irreverent:

"No se tenía la idea moderna de que el muerto debía ser instalado en una especie de casa propia, de la que sería el propietario perpetuo, o, por lo menos, un inquilino de larga duración; de que, allí, estaría en su casa y no sería posible desalojarlo. En la Edad Media, y todavía en los siglos XVI y XVII, poco importaba la destinación exacta de los huesos con tal de que se quedaran cerca de los santos o en la iglesia, cerca del altar de la Virgen o del Santísimo Sacramento. El cuerpo era confiado a la Iglesia. Poco importaba lo que la Iglesia hiciera con él, con tal de que lo conservase en su recinto sagrado".¹⁷⁶

Que l'ànima del bisbe mort era allò que importava més, en són una mostra clara les repetides absolucions que li resen, la majoria davant la seva estàtua funerària, no davant el cos! Al capdavant, hi ha el tema, ben medieval, del judici i, consegüentment, de l'aterridora possibilitat de la condemna eterna.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Per al ritual d'enterrament en ús a la diòcesi de Mallorca en aquesta època (*De modo sepellendi cadavera*), OAS ff. 66v-79r.

¹⁷⁶ PH. ARIÈS, *Historia de la muerte en Occidente. Desde la Edad Media hasta nuestros días*. Barcelona 2000, p. 40. Respecte de les *novissimae res*, F. MASSIP-L. KOVÁCS, *El baile, conjuro ante la muerte. Presencia de lo macabro en la danza y la fiesta popular*. Ciudad Real 2004; F. MASSIP BONET, "La muerte en danza: lo macabro en el arte, el teatro y la fiesta popular en la península ibérica", a *Prospero* 15 (2009), pp. 11-27. Sobre la concepció medieval del cos: J. LE GOFF-N. TRUONG, *Una historia del cuerpo en la Edad Media*. Barcelona 2005.

¹⁷⁷ Quant a l'evolució del tema del judici a l'art occidental, vegeu PH. ARIÈS, o.c., pp. 44-47; pel que fa a la pintura medieval mallorquina: G. LLOMPART, *Las imágenes de la allendidad, a La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*. Vol. II. Palma de Mallorca 1977, pp. 177-194.

D'altra banda, un aspecte interessant és que revesteixen el cadàver amb els ornaments litúrgics al complet, "com si hagués ha dir missa" (n. 492). En aquesta al·lusió, si la relacionam amb l'esment dels signes episcopals -mitra, anell, sandàlies, guants i bàcul-, hi apareix esbossat el tema de la *traditio instrumentorum*, de les insígnies pròpies de cada grau del sagrament de l'orde. La seva entrega el dia de l'ordenació era, a l'Edat Mitjana, allò que constituïa la matèria de l'ordenació: el bisbe és enterrat amb les "eines" que simbolitzen el seu ofici. Al Museu de Lluc, per exemple, es conserven unes canadelles, trobades dins la tomba dels antics col·legials, que els cadàvers portaven fermades als cíngols com a recordatori del seu ministeri.

Per altre costat, en el ritu exequial, hi destriam els següents elements escenogràfics:

a) El motlle de la cara del bisbe difunt.

El motlle de la cara del difunt, fet per un pintor -un professional- abans que l'enterrassin, és un element que aporta realisme a les cerimònies (n. 494). Segurament, es devia policromar, per representar més fidelment la fesomia del mort.

Aquesta màscara funerària evoca l'elegit, un batiat, que espera, reposant en el sepulcre, la seva entrada en el Paradís, com afirma Ph. Ariès;¹⁷⁸ no debades, la consuetud ens ha donat un bell testimoni, d'origen bíblic i regust pasqual, de la fe en la vida eterna: "quant lo senyor bisbe morrà en la Ciutat, tan prest que *serà passat d'aquesta vida*" (n. 492). Nosaltres, que som provisionalment en aquest món, passam d'ell a la casa del Pare com Jesús: "Jesús sabia que havia arribat la seva hora, l'hora *de passar d'aquest món al Pare*" (Jn 13,1).

b) La vestició de l'estàtua.

Contrasta vivament amb la pobra vestició del cos del difunt que s'ha fet abans; ara la figura en efígie del bisbe mort és revestida amb els ornaments pontificals més luxosos (n. 495), els que duia quan celebrava solemnement a la Seu. Aquesta estàtua devia ésser una cosa pareguda a les imatges de bulto, que estan pensades justament per ésser vestides. Fins i tot, es treu el bastiment del llit de la Mare de Déu d'agost, un detall ben significatiu, si recordam que el cadàver va ésser portat sobre l'humil llit dels cossos. Vull dir que l'estàtua no és un moneiot, sinó el sagrament d'una persona viva; basta tenir present la pràctica de la Inquisició de cremar condemnats en efígie -no era l'única que ho feia!-, perquè ens adonem de la pregnància simbòlica -i del realisme- que tenia això de fer una estàtua representativa del bisbe mort. En aquesta mateixa línia, a les exèquies dels reis francesos, l'estàtua del rei difunt representava la perduració de la condició reial.¹⁷⁹

Endemés, l'estàtua jacent, com reposant, evoca simbòlicament el tema de la "dormició", que suggereix el sentit pasqual de la mort; els cristians no moren, sinó que dormen esperant la resurrecció de la carn: "Tan sols els qui hem cregut entram al lloc de repòs" (Hb 4,3). Des d'aquesta perspectiva, la tradició cristiana

¹⁷⁸ PH. ARIÈS, o.c., p. 57.

¹⁷⁹ R. E. GIESEY, o.c., pp. 127-163.

parla de la "dormició de la Mare de Déu", per referir-se al seu traspàs, i també per aquest motiu, el lloc on s'enterren els cossos dels cristians s'anomena *coemeterium*, "lloc de repòs".

En relació amb la vestició i de l'exhibició de l'estàtua dins el Palau, hi ha el capell ardent de ciris o túmul dins la Seu (n. 504), que també es fa a les exèquies reials franceses.¹⁸⁰ Aquest costum arribà a la seva màxima expressivitat en el Barroc¹⁸¹ i fou abolit a la reforma litúrgica del concili Vaticà II, per tornar a la pràctica d'honorar el cos del difunt com les despulles d'un fill de Déu i no d'un personatge.

c) Les processons.

És un dels elements principals del ritu. La primera d'elles, és la que es feia per soterrar el cadàver (n. 492), caracteritzada per la seva simplicitat, com ja hem dit.

Destaquen després els moviments processionals, amb tot el clergat catedralici, des de la Seu al palau episcopal, per fer les absolucions, fins al dia de les exèquies (nn. 496-497). Des d'un punt de vista litúrgic, cal destacar el cant dels salms propis de les celebracions exequials, el *Miserere* i el *Libera*. No hi ha dubte que són processons amb un marcat to religiós de súplica i petició de misericòrdia per al difunt.

Aquest to de circumspecta pregària contrata vivament amb el més "social" i gairebé festiu de la processó que es feia el dia abans de les exèquies, per anunciar-les al poble (n. 498); és com un cercavila, els participants del qual estan rigorosament designats, en una gradació de dignitat de major a menor. És ben clar que, aquesta convocatòria pública a les exèquies episcopals, era un element de socialització, perquè les esglésies eren molt més que cases d'oració, i la Seu per afeïtí. Als actes litúrgics, hi assistien gents de totes les classes i sectors socials, d'aquesta manera, la litúrgia servia d'instrument de cohesió ciutadana. Ara bé, en aquesta crida massiva, hi ha, probablement, un aspecte de caire teològic i espiritual: la necessitat de comptar amb el major nombre possible de suplicants per l'ànima del bisbe traspasat; aquí podem besllumar un altre gran tema de l'escatologia medieval, el purgatori. Les pregàries i els sufragis de l'Església eren essencials per a les ànimes que hi eren purificant-se dels pecats.

La més important de les processons és la de portar l'estàtua del difunt des del Palau a la Seu (nn. 500-505), on hi ha un imponent desplegament de personatges i de símbols. En aquesta processó, la mort esdevé un espectacle on es recorda la condició mortal de tothom. Així, es posa en escena una pedagogia ritualitzada de la condició moridora, no exempta de grandesa i dignitat, una concepció difícil d'entendre per a l'home contemporani, que oculta la mort o la dissimula. Aquesta ritualització és, al capdavall, una "domesticació de la mort" (Ph. Ariès), una forma de fer-la tolerable, sobretot si hom tenia una fe certa en la resurrecció de la carn.

¹⁸⁰ R. E. GIESEY, o.c., pp. 17; vegeu també la miniatura del capell ardent d'Anna de Bretanya (figura 11).

¹⁸¹ M. DEL C. BOSCH, "Art i literatura fúnebres a l'Església mallorquina. I. Exèquies reials (De Maria Luïsa d'Orleans a Maria Cristina d'Habsburg)", a *Estudis baleàrics* 62/63 (1990), pp. 167-190.

En aquest sentit, fixem-nos com dos homes encapirotats, amb sengles ventalls de plomes de paó, venten l'estàtua durant la processó, retent-li honors com si es tractàs d'una persona viva (n. 503).

Per acabar, ens trobam amb un aspecte humà que no ens hauria de passar per alt: la presència dels parents i els familiars, que surten diverses vegades (nn. 492, 497, 502), juntament amb els amics i els qui havien servit el difunt. És una bella manera de mostrar que l'estàtua tan honorada era la representació d'una persona, que estimava i tenia relacions humanes, per més que fos el bisbe. Al final, per molt que ritualitzem i disfressem la mort, suren la tendresa i els sentiments sobre el "teatre".

2.2.4 Les processons per la Ciutat¹⁸²

Les processons que documenta la consuetat de sagristia representen un diàleg entre la Seu i la Ciutat, una sacralització de l'espai ciutadà i una important eina de socialització, ja que congregaven bona part de la població. En efecte, l'itinerari de les processons recorre el nucli de la ciutat antiga i té com a terme els centres religiosos de més anomenada popular de la Palma medieval. Està brufat d'estacions, o aturades, mitjançant les quals la topografia urbana esdevé una geografia sagrada. Precisament, les estacions són un element característic d'aquestes desfilades litúrgiques i solen tenir una estructura consemblant.

La comparació de les consuetes catedralícies permet constatar l'evolució de cadascuna d'elles; així i tot, cal tenir present que el guió de les processons era prou conegut i que els cerimonials litúrgics sols contenen la part que correspon al clergat de la Seu; per això, no sempre ens n'informen amb prou detalls.

Finalment, les consuetes ens brinden una topografia ciutadana amb noms propis d'activitats (la Bosseria, l'Argenteria, els Pintors...); d'institucions (la Cúria); de sants (Sant Miquel, Sant Feliu...); d'establiments, (la volta on venen el pa...); de persones (el cantó de Mn. Salvador Sureda, la casa de Ferrer Berard...), que lògicament van canviant segons les èpoques; o altres indicacions topogràfiques (el padró, la porta de l'estable del castell; el cantó del Call; la casa del degà, l'abeurador, la font de Santa Eulàlia...): l'itinerari processional es feia per una ciutat "familiar", ben coneguda dels qui tenien cura de la seva organització; i, sobretot, bona part d'aquests noms encara perdura. En aquest sentit, la consuetat de sagristia és la menys detallada des del punt de vista toponímic.

¹⁸² M. SUREDA I JUBANY, "Dos itineraris litúrgics per la Girona medieval i moderna", a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* vol. XLII (2001), pp. 281-303.

2.2.4.1 La processó del dia de l'Estendard¹⁸³

La processó commemorativa de la conquesta catalana de 1229 (nn. 667-672), o "de la presa" (n. 1099), al·ludint a l'entrada de les tropes de Jaume I a Madîna Mayurka, era després de la missa major de la festa de sant Silvestre i santa Coloma (n. 769).

L'orde i els detalls litúrgics d'aquesta processó són com els de les altres; però la consuetud de sagristia ressenya aquests elements més interessants: comença amb l'aspersió davant l'altar major i el cant de les lletanies (n. 769); els jurats donen 10 sous als escolans (nn. 771; 1099); i si es fa la processó en aquest dia, no es fa la prosa *Laetabundus* de l'octava de Nadal (n. 771).

La consuetud de tempore diu només que la processó de l'Estendard es fa com es conté a la consuetud i preveu la possibilitat del sermó a la Seu, que és el sermó de la Conquesta; en aquest cas, després del dit sermó, es fan les segones Vespres de la festa de la circumcisió del Senyor (f. 174v). Aquesta consuetud deu ésser la consuetud antiga o potser una d'especial per a la festa.

La consuetud de sanctis és la que descriu amb més detall la processó (ff. 24v-26v), que qualifica de "processio solemnitas pro captione terre", o sia, de la "presa". No la resseguirem exhaustivament, sinó que en destacarem els següents elements:

- La presència dels rectors i els preveres de totes les parròquies, excepte un de cadascuna, que hi romandrà, amb les creus i les vexil·les. En aquest context, les vexil·les no són les arma Christi, sinó els estendards de les parròquies, com s'esmenta el de la Seu.¹⁸⁴ Igualment, hi ha l'habitual presència dels religiosos, però singularment de l'abat de la Real;

- La sumptuositat i quantitat dels ornaments litúrgics del clergat de la Seu, que hi assisteix corporativament encapçalat pel bisbe;

- La participació dels nins, no sols els escolans de la Seu, sinó dels qui hi van vestits amb pells;

- Les estacions a les diverses esglésies i llocs de culte, on s'invoquen els respectius sants titulars;

- El sermó històric i la mescla d'elements religiosos i patriòtics;

¹⁸³ J. MUNTANER BUJOSA, "El Ángel Custodio de Mallorca", a BSAL 32 (1961-1962), pp. 1-24; G. LLOMPART, "Cortejos luctuosos y patrióticos en la Mallorca medieval", a BSAL 33 (1968-1972), pp. 314-331; *Aspectos medievales de la "Festa de l'Estendard" (Mallorca)*, a *Etnografía y tradiciones populares. III Congreso Nacional de Palma de Mallorca*. Zaragoza 1977, pp. 207-222; *El Ángel Custodio en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media*, a *Fiestas y Liturgia. Actas del coloquio celebrado en la casa de Velázquez-Fêtes et Liturgie. Actes du colloque tenu à la Casa de Velázquez 12/14-XII-1985*. Madrid 1988, pp. 249-270; R. M. CALAFAT-A. QUINTANA, *La pervivència del rei en Jaume*. Palma 1992; A. I. ALOMAR I CANYELLES, *Les armes mítiques de Jaume I*. Palma 1994; *L'Estendard, la festa nacional més antiga d'Europa (s. XIII-XXI)*. Palma 1998; A. QUINTANA I TORRES, *La festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*. Barcelona 1998; *Estendard, processó de l'*, a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI, (eds.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. Vol. I., pp. 249-250.

¹⁸⁴ *Vexillum*, a DU CANGE-D. P. CARPENTERII-G. A. L. HENSCHEL, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Niort 1883-1887. Vol. 8, col. 299b: "Vexilla ecclesiarum, quae in publicis stationibus et processionibus cum cruce et funalibus ac cereis efferuntur".

- L'abundància de cants marians, perquè fou al crit de: *Santa Maria!*, que els conquistadors catalans entraren a la ciutat musulmana; i la missa a Sant Miquel en plena processó.

2.2.4.2 La processó de l'Àngel custodi¹⁸⁵

La processó de la festa religiosopatriòtica de l'Àngel custodi (nn. 248-250) era solemne, de manera que s'havia de traslladar si no es podia fer el dia que pertocava (n. 250).

La consuetud de sagristia la descriu molt parcament; tenia lloc en acabar la missa major, després de l'absolució, hi acudien els jurats i totes les parròquies ciutadanes, i substituïa la processó pel claustre (n. 248).

Començava amb tots els ministres agenollats davant l'altar major cantant el *Te, Deum*, i tocava N'Eloi en sortir i entrar de la Seu. La presidia el bisbe o un prevere i s'hi portava també la creu major, juntament amb les parroquials, la Verònica, el pal·li i els gamfarons, endemés dels canelobres d'argent (n. 249).

A l'apèndix de la consuetud de tempore (f. 184r), la processó comença com a la consuetud de sagristia i s'ordena d'aquesta manera: els ciris dels captius; la creu de la Seu i de les parròquies (Santa Eulàlia, Santa Creu; Sant Nicolau; Sant Jaume i Sant Miquel); les creus dels ordes religiosos; els nins del cor i els preveres per orde d'antiquitat, començant pels més novells; i els canonges. La processó es fa cantant devotament per part del clergat, sota la direcció del primatxer.

Pel que fa a l'itinerari, deu sortir per la porta davant la casa del degà, perquè no es pot llegir el text, i per la casa del precentor, va per la volta de Domènec d'Olesa i passa per la casa de Ferrer Berard; en esser davant la porta de Bonifaci Mora, si és temps de sequera i hi ha el bisbe, tothom s'agenolla i es fa la petició per pluja. Després es comença el responsori *O gloriosa domina*, que acaba davant la font de Santa Eulàlia. De camí cap a l'actual Ajuntament (la Cúria), es canta un altre responsori i s'hi fa una estació. Després la processó passa pel carrer dels Pintors, on es comença l'antífona *Regina celi* major i arriba al padró, on tothom s'agenolla i es canta la *Salve, regina*. A continuació, entra dins la Seu, on acaba amb l'oració final i la benedicció.

¹⁸⁵ J. MUNTANER BUJOSA, "El Àngel Custodio de Mallorca", a BSAL 32 (1961-1962), pp. 1-24; G. LLOMPART, "El Àngel Custodio en los Reinos de la Corona de Aragón", a *Boletín de la Cámara oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca* 673 (1971), pp. 147-188; "Dos notas de arte medieval en Mallorca: un busto relicario del siglo XV e interrelación de un palio bordado y una paraliturgia medieval", a *Archivo Español de Arte* 53 (1980), pp. 388-394; *El Àngel Custodio en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media*, a *Fiestas y Liturgia. Actas del coloquio celebrado en la casa de Velázquez-Fêtes et Liturgie. Actes du colloque tenu à la Casa de Velázquez 12/14-XII-1985*, pp. 249-270; A. I. ALOMAR CANYELLES, *El teatre en la festa de l'Àngel Custodi de Mallorca (segles XV-XVI)*, a A. ROSSIC-A. SERRÀ CAMPINS-P. VALSALOBRE (eds.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*. Kassel 2001, pp. 161-174.

2.2.4.3 La processó del Corpus¹⁸⁶

La processó del dia del Corpus Christi (nn. 330-334; 340; 342-345) és una de les més paradigmàtiques a l'Edat Mitjana; malgrat la seva importància, la consuetud de sagristia només ens en dóna l'esquema bàsic. D'altra banda, ja hem analitzat la participació dels apòstols que, curiosament, no són citats quan es ressenya l'orde de la processó, perquè ja se sabia on col·locar-los.

Un element important, des del punt de vista litúrgic, és que era després de la missa major (n. 330), de forma que es remarca la unitat entre l'eucaristia celebrada i l'eucaristia adorada. Per aquest motiu, tenia un caràcter onerós ("per lo treball esdeuenidor de la processó") i era necessari servir un refrigeri, al qui la presidia i als seus ministres, als canonges i als preveres, a base de fruites, coques i vi blanc, dins la sagristia.

No s'hi portava altra relíquia que el Cos de Crist (n. 330), un altre detall litúrgic rellevant, i hi assistien els jurats (n. 331). Com les altres, era una processó estacional, amb set estacions (nn. 331 i 333), i s'envelaven certs carrers ja des d'antic (n. 342). Les parròquies en participaven segons el seu orde i amb les seves creus (n. 332), i si feia mal temps, es feia pel claustre o es traslladava de dia (nn. 340-341).

Quan acabava la processó, el Santíssim restava exposat fins després de Completes; la seva retirada és descrita amb molt més detall que la processó (nn. 335-340).

La consuetud de tempore (f. 186r) afegeix més informació. En primer lloc, la primera estació es fa dins la Seu, a càrrec de dotze preveres que puguen a l'altar després de la missa major, "cum libro vel terno pergaminio notato cum flexis et orationibus". Aquí apareixen per primera vegada els "profetes", cantant el *Sanc-tus*, com faran a la processó, i van vestits només amb camis.

Després de cantar *el Te, Deum*, la processó s'ordena com la de la festa de l'Àngel custodi. La custòdia és portada per quatre canonges, vestits amb dalmàtica, i sota un pavelló. Se surt pel mateix lloc que a la consuetud de sagristia i es repeteix el vers *Eterna fac* fins que la custòdia arriba a la porta de la casa del precentor; aleshores, davant un altar que hi està parat, es fa una altra estació. La tercera estació és a l'altar de l'església de Santa Eulàlia; després se segueix pel carrer de l'Argenteria fins a la plaça de la Cúria, on té lloc la quarta estació davant un altre altar. La cinquena estació té lloc a un altar davant la casa del donzell Joan

¹⁸⁶ LLOMPART, G., "La fiesta del Corpus y representaciones religiosas en Barcelona y Mallorca (siglos XIV-XVIII)", a AST 39 (1967), pp. 25-45; G. LLOMPART, "La fiesta del Corpus y representaciones religiosas en Zaragoza y Mallorca (siglos XIV-XVI)", a AST 42 (1970), pp. 181-209; J. ROMEU I FIGUERAS, *Teatre català antic*. Vol. II, pp. 22-24; Vol. III, pp. 7-13; MIRÓ I BALDRICH, R., *La processó del Corpus i els entremesos. Cervera, segles XIV-XIX*. Barcelona 1998; A. I. ALOMAR CANYELLES, *El teatre en la festa de l'Àngel Custodi de Mallorca (segles XV-XVI)*, a A. ROSSIC-A. SERRÀ CAMPINS-P. VALSALOBRE (eds.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*, pp. 161-174; *Corpus Christi, processó del*, a J. MAS I VIVES-F. PERELLÓ FELANI, (eds.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*. Vol. I, pp. 201-202; F. MASSIP BONET, "Elements teatrals de la processó del Corpus a Tortosa (segles XIV-XVII)", a *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. Miscel·lània Jordi Carbonell*, 3. Barcelona 1992, pp. 43-80; *Història del teatre català*. Vol. 1. *Dels orígens als nostres dies*, pp. 189-191.

Vivot, i la sisena, a l'altar preparat a l'Almudaina, davant el padró. Després s'entra a la Seu pel portal de Mar i es fa la setena estació davant l'altar major.

El ritu *Stationes in die Corporis Christi* de l'*Ordinarium de administratione sacramentorum* de 1516 (ff. 127r-135v) comença amb una nota històrica sobre l'ordinació de 1368 del rei Pere el Cerimoniós, en què estableix els textos que s'han de cantar i dir a la processó del Corpus. A la relació de les set estacions, dóna el text complet dels responsoris i de les oracions que s'han de fer a cadascuna. Ara bé, no especifica la topografia de les estacions, perquè aquest ritual s'havia de fer servir a altres esglésies.

2.2.4.4 La processó de l'Assumpció de Maria¹⁸⁷

La processó general per la Ciutat el dia de l'Assumpció de Maria (nn. 963-964) fou instituïda pel Capítol l'11 d'agost de 1456, a petició del governador interí Francesc d'Erill i dels jurats (n. 964). En aquest sentit, una de les dades més interessants de la consuetud és que dóna el nom dels encarregats d'organitzar-la: per part dels jurats, el ciutadà Jaume Rossinyol, i els mercaders Antoni Negre i Bartomeu Febrer; per part del Capítol, els canonges Joan Umbert i Nicolau Montalt. Cal tenir en compte que, al matí, hi havia hagut ja la processó pel claustre, amb els dotze preveres concelebrants devora el bisbe (nn. 960-961).

Tenia lloc després de les Completes i hi prenien part tots els preveres de la Seu (canonges, graduats i preveres més antics), amb els ornaments més luxosos, especialment dotze primatxers amb capes de camelot blanc i bordons d'argent. S'hi portava la imatge de la Mare de Déu que, a partir de 1458, era una estàtua, és a dir, la imatge de la Mare de Déu morta; aleshores es determinà que s'hi tragués la Verònica, per bé que s'hi havia portat també la relíquia de les espines (n. 964).

La processó començava a l'altar major amb el cant de l'*Aue, maris stella*, sortia pel portal de la casa del degà, i quan guaitava pel portal de la Seu la imatge de santa Maria, tocava N'Eloi. En tornar, sense tocar N'Eloi, la imatge es deixava a l'altar major, on hi havia el retaule tapat (n. 963).

A la consuetud de tempore (ff. 193v-194r), la processó també comença després de Completes amb el cant l'*Ave, maris stella* al cor, mentre el bisbe i els seus ministres són davant l'altar major. Es porta la imatge de la Mare de Déu, les creus davant de tot i se surt pel mateix lloc que a la consuetud de sagristia; no sembla que hi hagi estacions i les fites topogràfiques són minses ("prope hospitium honorabilis Baltazaris Sala"; "ad pedronum"); en canvi, es detallen més els cants processionals i la seva durada: *Sancta et immaculata* i *Ave, regina celorum, Sale, regina*. Tots són cants marians d'acord amb la festa litúrgica que se celebra. Es torna a entrar a la Seu per la porta de davant el campanar, es retorna al seu lloc la imatge

¹⁸⁷ G. MUNAR I OLIVER, *La devoción de Mallorca a la Asunción*. Palma de Mallorca 1950. Vegeu la impressionant nòmina de les confraries de l'Assumpta entre 1577-1578, pp. 212-230; G. LLOMPART, *La Mare de Déu morta a Mallorca entre el folklore i la litúrgia*, a *Món i misteri de la festa d'Elx*. València 1996, pp. 93-100; G. LLOMPART-J. M. PALOU, *De portal a portal: innovació i tradició a l'escultura mallorquina del segle XV, a XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Al tombant de l'Edat Mitjana. Tradició medieval i cultura humanista*. Palma 2000, pp. 407-425.

de la Mare de Déu, i la celebració acaba amb l'oració final i la benedicció del bisbe.

La consuetud de sanctis comença recordant que el bisbe Berenguer Batle i el Capítol donaren a la festa de l'Assumpció i a la seva octava la mateixa categoria que la de Nadal (ff. 117r-117v).

La processó fora de la Seu (ff. 118v-119r) es fa igualment després de les Completes de la solemnitat i comença com a la consuetud de sagristia. L'itinerari és més detallat que a la consuetud de sagristia, ja que s'hi especifiquen les estacions: se surt pel portal de la casa del degà i per la casa del precentor, es passa per la volta de Domènec d'Olesa, on es fa una primera estació, cantant *O gloriosa domina*. A continuació, anant pel carrer de Bernardí Morey, s'arriba a la font de Santa Eulàlia, on s'entonen els himnes *Gaude, Virgo Maria* o bé *O gloriosa domina*. Davant l'actual Ajuntament ("quando erunt in Curia"), es comença el responsori *Sancta et immaculada* i, davant la casa del prevere Baltasar Sala, *Ave, regina caelorum, ave, domina*, que es repeteix fins a arribar al padró. En ésser-hi, tothom s'agenolla i es comença la *Salve, regina*, s'entra a la Seu per la porta davant el campanar i es deixa la imatge de la Mare de Déu a l'altar major.

Així, doncs, segons les tres consuetuds catedralícies, la festa de l'assumpció de Maria no tenia litúrgia dramatitzada, com tampoc hi ha cap obra assumpcionista al Manuscrit Llabrés; els únics elements "escenogràfics" de què tenim constància són l'acompanyada dels apòstols, els reliquiariis i l'estàtua de la Mare de Déu morta, quan s'introduí a la processó.

2.2.4.5 La processó de la Immaculada Concepció

Aquesta processó (n. 681; cfr. nn. 131, in nota; 654, in nota) té com a precedent la que ja es feia tradicionalment pel claustre abans de la missa major de la solemnitat (n. 688), i va ésser instituïda pel Capítol i els jurats el 1573.

A la constitució del bisbe Joan Vich i Manrique de 1575 (nn. 675-681), es disposen diversos preparatius per a la festa, que són el marc de la solemne processó per la Ciutat: vuit dies abans, es tiraran canonades, repicaran totes les campanes tres vegades i posaran una bandera (n. 676); la vigília de la festa, s'encendran alimares i també fogateres dalt del campanar de la Seu, i es repicarà tres vegades, amb prèvia sonada de trompetes (n. 678).

La processó (n. 681) es fa després de les Completes de la solemnitat, amb aquest orde: els gremis ("oficis"), que explícitament apareixen per primera vegada; les creus de la Seu, de les parròquies i dels religiosos; i el clergat de la Seu. L'itinerari és el mateix de la processó del Corpus, N'Eloi ha de tocar, i es repicarà a l'entrada i la sortida de la processó de la catedral.

Els elements més interessants que s'esmenten són les lluminàries, penons i banderes dels gremis, els sons que s'hi executen i, sobretot, l'estol de nins vestits d'àngels que van davant la relíquia de la llet o de la camisa de la Mare de Déu, portant en ses mans un atribut de Nostra Dona; deuen ésser els bíblics de l'Antic Testament i de la litúrgia que figuren al timpà del portal major de la Seu (1601): el sol, el temple, el xiprer, el lliri, el pou d'aigua, el mirall, l'estrella, la lluna, la pal-

mera, la font segellada, l'hort tancat i la torre de marfil. Des d'un punt de vista de la simbologia mariana, aquests atributs estan emparentats amb les invocacions de les lletanies lauretanes.

A l'apèndix de la consuetud de sanctis, s'insereix la dita constitució del bisbe Vich i Manrique (ff. 228r-228v) i hi ha una nota sobre la processó (f. 228v), amb el mateix contingut que la de la consuetud de sagristia.

2.2.4.6 Les processons per diverses necessitats¹⁸⁸

Les processons per diverses necessitats descrites a la consuetud de la sagristia són tres (nn. 1106-1118):

- a) La processó al camp, que consisteix a fer la volta a la ciutat (nn. 1106-1109);
- b) La processó al monestir de Nostra Dona de Jesús (nn. 1110-1111);
- c) La processó a la Mare de Déu del Socós (nn. 1112-1118).

Aquestes processons tenen un cert caràcter penitencial i votiu, perquè són uns autèntics pelegrinatges, encara que col·lectius; és a dir, s'hi demana, explícitament o implícitament, el perdó dels pecats que han causat la desgràcia de la ciutat en forma de sequera especialment (nn. 1106, 1110, 1112), però també es prega per epidèmies, atacs enemics (n. 1113) o per demanar blat (n. 1116). Fixem-nos com es prescriu nombroses vegades que els assistents han d'estar agenollats. A la mentalitat medieval, seguint en això concepcions pròpies de l'Antic Testament, hi ha una relació entre la climatologia i la fecunditat del camp o altres infortunis, i el comportament social. A sota, tenim una imatge de Déu venjador poc conforme amb la concepció de Déu del Nou Testament. Els sermons que es feien a les atuades, segurament devien invitar a la penitència i a la conversió, fustigant certs comportaments morals de la població, per tal d'atreure una altra vegada el favor diví sobre ella.

Les processons s'ordenen amb un gran aparat de participants, amb tota solemnitat: hi compareixen els canonges -per exemple, portant el llit de santa Praxedis, cosa extraordinària-, els dotze preveres revestits de la catedral, endemés dels altres ministres; per suposat, hom compta amb un gran concurs de gent que acompanya la desfilada del cos sant. Veiem també com hi assisteixen les cinc paròquies ciutadanes amb llurs creus processionals: hi ha una mobilització en tota regla de la Cristiandat. En canvi, no consta que hi assistissin corporativament els gremis, o oficis, com solia dir-se.

Les respectives estacions són fetes amb un ritual ben fixat:

- Invocació al sant titular de l'església on es fa l'estació;
- Oració per la necessitat concreta o a la Mare de Déu;
- Cant.

¹⁸⁸ G. SEGUÍ I TROBAT, "Itineraris processionals per la Ciutat de Mallorca tardomedieval: les processons per diverses necessitats", a BSAL 64 (2008), pp. 247-254.

És ben típica de l'Edat Mitjana la concatenació d'oracions als sants per aconseguir amb més facilitat la gràcia demanada:¹⁸⁹ hom creia ben clarament en l'eficàcia de la pregària. Notem igualment les constants invocacions a la Mare de Déu, en forma de cants i oracions, perquè és la principal intercessora entre els sants. Un altre exemple d'aquesta ferma convicció en el poder dels sants és la rúbrica que diu que, quan es fa la processó per demanar pluja, s'han de portar ornaments vells per al qui la presideix i els seus ministres, per si comença a ploure (n. 1114). És clar que això es degué esdevenir més d'una vegada i reforçava la certesa sobre l'eficàcia de la processó.

Per altra banda, encara que a les processons es podien treure diverses relíquies estotjades a la Seu (n. 1114), normalment s'hi usa el cos de santa Praxedis, conservat a la capella de santa Anna del palau de l'Almudaina. Segons la tradició, fou duit de França pel rei Jaume III i ja tenia ofici propi al breviari mallorquí incunable de Bartomeu Caldentey (1488).¹⁹⁰ Cal parar, doncs, atenció a la importància de les relíquies dels sants medievals, vertaders talismans de protecció contra qualsevol casta de desgràcia. Les relíquies suscitaven onades d'entusiasme piadós entre el poble, que arribava a extrems increïbles per a nosaltres: robatoris, avalots, etc. De vegades, les relíquies eren un botí de guerra. El seu poder taumàrgic estava fora de dubte i per això hom acumulava relíquies insòlites; l'inventari de la capella de la Seu de la consuetud de sagristia n'és un eloqüent testimoni (nn. 63-77).

La consuetud de tempore (ff. 200r-201v) duu l'orde de tres processons estacionals: per pluja, que pot anar per fora de la Ciutat; amb la relíquia de la veracreu; i d'acció de gràcies. Es feien pràcticament igual com les de la consuetud de sagristia.

II. PARTICULARITATS LINGÜÍSTIQUES

I. GRAFIES

1.1 ALVEOLARS

1.1.1 Alveolar fricatiu sord /s/

a) ç

- A principi de mot:

Ço és l'asquella de Matines (n. 91)

- A final de mot:

En lo terç grahó de l'altar maior (n. 113).

¹⁸⁹ cfr. G. SEGUÍ I TROBAT, *El devocionari medieval del fons Gabriel Llabrés. Ms. Ll. 27 de l'Arxiu Municipal de Palma*. Palma (Mallorca) 2008, pp. 41-44.

¹⁹⁰ A. FURIÓ, *Martirologio para las Islas Baleares y Pitiusas*. Palma 1850, pp. 179-180; G. LLOMPART-J. MUNTANER, "El patronazgo de Santa Práxedes sobre el Reino de Mallorca", *AST* 41 (1968), pp. 279-297.

Però:

En lo ters die ans de Nadal (n. 114).

- En posició medial

Lo domer dirà la terça lissó de morts (n. 196)

E açò-s fa perquè los preveres sàpien (n. 82)

Ara bé:

La terça lissó de morts (n. 118).

E fet assò (n. 182).

Dich assò per rahó pel dijous (n. 637).

b) c

- A principi de mot. Davant -e; -i:

- Casos que segueixen l'etimologia:

En lo capbreu dels çensals contengude (n. 95).

- Casos antietimològics:

Dos canelobres de coura, ab çiris vermells (n. 96).

Uns ossets de sant Sebastià, los quals estan dins un çendat vermell (n. 788).

- En posició medial. Davant -e; -i:

- Casos que segueixen l'etimologia:

Aniran per ençensar (n. 91).

Ferà l'offiçi al cor (n. 93).

Pugeran a terçer grahó de l'altar maior (n. 204).

- Casos antietimològics:

Lo present llibre, ha hon conçernex tots les coses de la sacrastia (n. 90)

Les octaues de l'Ascençió (n. 278).

- Casos de -t etimològica per representar el so alveolar sord:

- Entre consonant i vocal:

Derà la benedictçió (n. 127).

Lo pal·lis de la resurectçió (n. 203).

Y en se absènçia (n. 677).

c) s

- A principi de mot:

- Casos que respecten l'ètim:

Aportarà la casulla blanca de sendat (n. 1076).

- Casos que no respecten l'ètim:

Per rahó del sercar de les esglésies (n. 185).

- A final de mot:

Un poc abans que comens aquell vers (n. 161).

- En posició medial:

- Entre vocals:

Si en dit disapta hi haurà offici menut de Nostra Dona (n. 91).

- Entre consonant i vocal:

Moltes addicions en aquesta consueta (n. 90).

- s inicial seguida de consonant amb -e elidida:

Una taula detràs scrita (n. 90).

Per poc spai (n. 91).

Per ço que no seguesqui scàndil (n. 95).

Al costat de sant Steva (n. 126).

Per una stació (n. 251).

d) ss

- Entre vocals:

- Segueixen l'ètim:

Mossssèn Aloy Guarriga (n. 90)

E feta la confssió (n. 125).

Lo reuerendíssimo senyor bisbe (n. 125).

- Casos antietimològics:

Lo profssi serà de Nostra Dona (n. 94).

Lo ragent de la sacrastia fasse aperallar (n. 110).

e) sc

Lo bisbe de Malorques fra Pere de Scima (n. 342).

1.1.2 Alveolar fricatiu sonor /z/

a) s

- En posició medial:

- Entre vocals:

Aportarà la cagulla de cotonina blanca (n. 97).
Lo cap de l'esglàsia (n. 279).
Lo residiuum del tocar (n. 891).

- Entre consonant i vocal:

Lauors doneran los calses (n. 156)

b) z

- En posició medial:

A XV de dezembre any mil DXI (n. 90).
Dotza capes y dotza bordons (n. 120).
A las honze horas de nit (n. 727).

c) ss

- En posició medial:

En aquesta missa usseran vestiments morats (n. 96).
Encssa de tot lo restant (n. 105).
E sien encssos los lantons del cor (n. 110).
La Ciutat haurà tramessos per lo cor (n. 247).
Posssaran a l'altar lo palis (n. 266).

1.2 DENTALS

1.2.1 Dental sonor /d/

He donat a la dite sacrastia (n. 90).
Si dite vigília serà en diumenge (n. 112).
Encenddran los lentons (n. 119).

1.2.2 Dental sord /t/

a) D

Rauared Capítol (n. 90).

b) T

Reverentt Capítol (n. 90).
Quantt lo domer comensarà les Vespres (n. 91).
Gispert de Tragura (n. 96).

Lo test t sia aportat (n. 113).

c) TH

Toqueran lo seny Anthoni (n. 91).

Festa de sant Thomas (n. 108).

Una taula coberta amb un theoris (n. 178).

1.3. LABIALS

1.3.1 Labial sonor /b/

a) B:

E quant serà ben acabbade (n. 110).

E quant les batallades hauran tochat (n. 272).

1.3.2 Labial sord /p/

a) B a final de mot:

Per això reb la sacrastia quatre lliures (n. 96).

Ab los canelobres d'argent (n. 96).

b) P:

- A principi de mot:

Un canelobre prop de l'altar (n. 93).

Canonge e paborde (n. 96).

La processó de la claustre (n. 98).

- Entre consonant i vocal:

E als disptes (n. 96).

Exceptat en los que tocheran n'Aloy (n. 99).

És tingut a donar recpte (n. 125).

Sols dissepteran en los spays del tochar (n. 393).

- A final de mot:

Lo die del cap d'octaues (n. 139).

E a l'hun cap de la dite taule (n. 178).

1.4 LÀBIO-DENTALS

1.4.1 Làbio-dental sord /f/

a) F

Feran clars de rèquiem (n. 97).

Missa general de tots los defuncts (n. 114).

Sovintegen les duplicacions de la consonant -f, normalment per influència llatina:

Los escolans qui **offeyran** (n. 101).
Tornen a commensar l'**offici** (n. 113).

b) PH

L'asquella de Matines anomenade **Philomena** (n. 91).
Fins en aquella antí**ph**ona de Laudes de morts (n. 91).
E pos lo test al **pheristol** maior (n. 110).
E si en dites Matines feran los **prophetes** (n. 120).
Aquesta antí**ph**ona no-s **triumphe** (n. 121).
A las primeres Vespres d'Epip**h**ania (n. 137).

1.4.2 Làbio-dental sonor /v/

Generalment, es grafia en -u, normalment per influència llatina, ja que els escrivans aprenien a escriure en llatí.

Guo**u**ern (n. 90).
Prima dominica de l'Ad**u**ent (n. 91).
E seruirà per semblant a l'e**u**angeli (n. 96).
Vingueren a **u**ènia (n. 95).
Les festi**u**itats de Nostra Dona (n. 96).

Ara bé, normalment s'escriu -v a principi de mot:

voluntàriament (n. 90).
venerable mossèn (n. 91).
Siris **v**ermells (n. 91)
Vespres de Nostra Dona (n. 91).
Lo capbreu **v**ell (n. 95).
Per XII **v**eguades (96).

1.5 NASALS

1.5.1 Nasal bilabial /m/

a) N davant labial:

T**an**bé derà la benedicció com lo bisbe maior (n. 125).
Fer aperellar la ton**m**be (n. 183).
Lo ragent desen**m**biularà la custòdia (n. 334).
No fassen en**m**barch de la custòdia (n. 344).
Qui estarà en**m**bolicade (n. 370).

1.5.2 Nasal alveolar /n/

Per quant**n** la pràtica no-s man**n**ifesta (n. 90).
Al faristol de la tron**n**a (n. 733).
Sen**s** **n**igú no dir res (n.1107).

1.6 PALATALS

1.6.1 Palatal nasal sonor /ɲ/

a) NY

A XV dezembre any mill DXI (n. 90).
Tocharan lo seny n'Anthoni (n. 91).
Sia fet lo senyal ab l'esquella (n. 91).
Lo palis de n'Spanyol (n. 91).

1.6.2 Palatal fricativa /ʎ/

a) L

- A principi de mot:

A l'altar maior, dos lums (n. 93).
Lo palis blau de la Na Lana (n. 103).
La luminària de l'altar e dels lantons y del cor (n. 126).
Lo pali blau de sant Johan, de letres (n. 135).
En aquell loch matex (n. 341).
Un ciri de mige liure (n. 659).
Lo palis de don Luís de Prades (n. 836).

b) LL

- A principi de mot:

Siris vermells, de pes de quatre lliures caschú (n. 169).

- A final de mot:

Com a fill d'obediència (n. 90).
Any mill (n. 90).
Apellade Capell de sol (n. 91).
Lo senyor bisbe se vestirà al cor a la sacrastia, o aque qui ferà lo offici (n. 177).

- En posició medial:

- Intervocàlica:

- Pre-tònica:

Apellade Capell de sol (n. 91).

- Posttònica:

No curava fer memòria d'aquellas (n. 90).
L'asquella de Matines (n. 91).

1.6.3 Palatal fricatiu sord /ʃ/

a) X

- En posició final:

Ha hon concernex (n. 90).
Axí matex (n. 96).
Al cap del banc bax (n. 367).

- En posició inicial:

Dues capes de xemellot (n. 96).
Un canelobre xich d'argent (n. 178).
Una taule xicha cuberta amb un theoris (n. 178).

- En posició medial.

- Intervocàlica:

- Pre-tònica:

Axi en lanter (n. 90).
Per spay de sexante tirades (n. 93)
Qui ha lexades (n. 94).
Un canelobre xich d'argent (n. 178).

- Posttònica:

Lo lignum del crucifixi (n. 96).
No·s poden dir misses baxes (n. 120).

b) IX

- En posició final:

Tornen-se'n dins l'església per lo mateix loch (n. 177).
E per aqueix portal, entreran en la ciutat (n. 1111).

- En posició medial:

- Intervocàlica:

- Pre-tònica:

Així fonch fet en l'any mill CCCCLII (n. 236).

1.6.4 Palatal africacat sord /tʃ/

a) TX

Un primatxer, vestit amb domàtiga de xemellot blanch (n. 110).

Ab molla de pa dobler e un pitxer d'argent (n. 180).
Al retxat de la capella de Corpore Christi (n. 214).
Sots la pena ja tatxade (n. 380).

b) G

Lo preuera resterà al mig de l'altar (n. 121)
E lo diacha, enmig de l'altar (n. 121).

1.6.5 Palatal fricatiu sonor /ʒ/

a) I:

- En posició inicial:

- Casos etimològics:

Sant Phelip i sant Iaume (n. 83).

- En posició medial:

- Intervocàlica:

- Pre-tònica:

La capa d'escachat maior (n. 91).
Ha possat deuant l'altar maior (n. 91).
Tots ajenollats (n. 249).
En anirà hajudar a n'el setmaner (n. 394).

b) G

- En posició medial:

- Intervocàlica:

- Pre-tònica:

No dels manors, sinó dels migans (n. 123).
Per spay de miga hora (n. 156).

- Entre consonant i vocal:

Ab los canelobres d'argent (n. 91)
Fins al senyal de la creu al marge (1110).

c) Y

- En posició inicial:

Com és ya dit en la primera dominica (n. 104).

1.6.6 Palatal africac sonor /dz/

a) TG

- En posició medial:

- Intervocàlica

- Pre-tònica:

Ab la tonbe del rei, ben pitgade (n. 219).

El setmaner dels escolans qui menetgerà lo seny Migà (n. 395).

- Posttònica:

Ab los dits personatges matexos (n. 419).

Ab sos petges (n. 562).

Lo ymatge de la Mare de Déu (n. 570).

1.7 VELARS

1.7.1 Velar oclusiu sord /k/

a) CC

Tots los dies d'Aduent, accceptats los diumenges (n. 100)

Tenbé derà la benediccció (n. 125).

Lo succccentor comenserà les antífonas (n. 155).

b) C:

- En posició inicial:

- Davant -a, -o, -u, -l -r :

A preguàries del rauarend Capítol (n. 90).

Lo darrer comenserà les Vespres (n. 91).

El custos de la sacrastia (n. 96).

Ferà clars ab tres campanes (n. 96).

Sia possat un siri cremant (n. 110).

- En posició medial:

- Intervocàlica: davant -a, -o, -u

E accadade dins lo cor (n. 126).

Per accompenyar lo domer (n. 130).

Axí com s'accustuma (n. 137).

- En posició final:

Lo canonge més anticc (n. 647).

c) CH

- En posició medial:

- Intervocàlica:

Les quals addicions stauen en pràticha (n. 90).
Lo dicha apoterà la Verònicha (n. 124).

- En posició final:

Per poch spay (n. 91).
Per açò dich (n. 93).
Sanct Francesch (n. 95).
Capa de xemellot blanchh (n. 110).

d) QU:

- En posició inicial.

- Davant -a, e, i, -o:

Mossèn Jaume Jeronès, domer, quondam (n. 91).
A les quatre hores a passar (n. 93).
A qualsevolra cas (n. 112).
Lo palis d'en Quintana vert (n. 164).

1.7.2 Velar oclusiu sonor /g/

a) G

- Davant -e, -i:

Ço és, del diumenge passat (n. 97).
En les regles generals (n. 98).
És tingut elgir e pegar (n. 125).

b) GU

- Davant -a, -e, -i, -o, -u:

L'asquella d'ensguonar (n. 91).
Mn. Aloy Guarrigua (n. 90).
Per XII veguades (n. 95).
Se podran dir misses preguades (n. 110).
La senyora Burguessa (n. 117).
Domàtigue blancha de seda (n. 120).
Ara no·s preticha que·y vinguen (n. 164).

1.8 ALVEOLAR VIBRANT MÚLTIPLE

a) R:

Aquí comencen les ordinacions (n. 90).
A les Matines e als altres officis (n. 124).

b) RR:

En aquells qui tal càrrech tenen (n. 90).
Lo del campanar arrencharà l'esquella (n. 91).
E saguint arreu de l'any (n. 95).

1.9 Y, I

1.9.1 Gradual /j/

a) Y

Puys sien blanchs (n. 96).
Domàs blanch dels cascys (n. 242).
Cantó de lo Cayll (n. 1108).
Fan goigs per aygo (n. 1118).

1.9.2 Vocal /i/

a) Y:

- Pre-tònica:

Cuyrasses (n. 197)

- Posttònica:

deyhen (n. 242).
Una cadira de cuyro (n. 1090).

b) I:

Lo desús dit Capítol (n. 90).
En aquesta ciiutat (n. 125).

1.10 CONSONANTS GRAFIES DOBLES

a) CC:

Tots los ecclesiàstics (n. 156)

b) FF:

- En posició inicial:

Ffonch ordonat (n. 242).

- Medial intervocàlica:

Offici menut de Nostra Dona (n. 91).
L'offerta de la missa alta (n. 121).
Lo Credo e lo offertori (n. 125).

C) SS

Perquè hi ha ultre forssat (n. 142).

1.11 GRUPS CONSONÀNTICS

- CT- octaves (n. 97), benedictió (n. 280).
- DD- addicions (n. 90).
- DV- [grafiat en -DU-] Aduent (n. 91).
- GN- Lignum (n. 96), dignitats (n. 119).
- MN- solemna (n. 133), solemnitat (n. 149).
- MP- campanes (n. 91), acompenyar (96). Grafiat -NP-: enperò (n. 125), enpolles (n. 177), canpanar (n. 204), inproperis (n. 230), inpedís (n. 240), inpediment (n. 401), enpren (n. 520).
- MPS- seguint l'ètim: temps (n. 90), tostemps (n. 120); grafia antietimològica: ensemps (n. 91).
- MPT- promptes (n. 210), dempto (n. 483).
- NCS- grafiat en -NCHS-: donchs (n. 116).
- NCT- sanct (n. 96), sancta (90); o amb -NT- santa (n. 211), sant (n. 213).
- NF- confrares (n. 97), enfre (n. 101). Amb -MF- Bomfaci (n. 186).
- NTS- ragents (n. 90), vestiments (n. 96), concorrents (n. 97).
- RS- aniuersari (n. 91), clars (n. 93), predicadors (n. 95).
- SC- escolà (n. 90), scrita (n. 90), cascun (n. 93).
- STS- aquests (n. 95).
- XP- expectació (n. 460).
- XT- extretas (n. 90), Sexta (n. 152), juxta (n. 155), mixtió (n. 771).

1.12 ULTRACORRECCIONS

- Consonàntiques: ensemps (n. 91).
- H ultracorrecta: hon (182), huns (n. 182), hun (n. 91).

1.13 ÚS DE LA -H

- Per indicar l'iat: rahó (n. 93), feyhen (299).
- Presència de H antietimològica: hubert (n. 91), Anthoni (n. 93) E d'aquí hauant (n. 95).

II. FONÈTICA

2.1 VOCALISME TÒNIC

1. Vocal neutra /ə/ en posició tònica:

Església (n. 110)/Esglàsia (n. 131)

La forma "esglàsia" és la dominant.

2. Conservació de la -o tònica etimològica:

Fonch ordonat per lo reuerent Capítol (n. 128).

2.2 VOCALISME ÀTON

a) **Vocal neutra àtona: A/E.** Casos en què l'ortografia no coincideix amb l'ètim.

- Posició inicial:

L'asquella de Matines (n. 91).

E per ço s'enticipe lo tochar mige hora anans (n. 172).

Dotza bordons d'argent per antonar a la sagona missa (n. 188).

- Posició medial:

- Pre-tònica:

Sagons appar en les reglas generals (n. 96).

Aporteran lo test e gramial (n. 170).

Les altres dominicas sagüents (n. 146).

- Posició final:

- Absoluta:

Dos canelobres de coura (n. 96).

- Relativa:

- Plurals en -AS, amb vacil·lacions a les desinències:

Capa morade de las bonas qui hi sien (n. 90).

A las quatre horas a passar de matinade (n. 93).

Sexante tirades ben spayoses (n. 93).

dues capas de xemellot morat (n. 96).

Acceptas los diumenges (n.100).

Axí en dites festas com ferial (n. 101).

Ha hon acustumen estar les consuetas (n. 110).

- Verbs en -AS:

Fetas per lo ragent de la sacrastia de la Seu (n. 90).

- Verbs en -AN:

Sian encessos los siris de la bancalade (n. 118).

Fassan electió (n. 1120).

b) -E per -A

- Posició inicial:

D'equí hauant les octaues de Corpore Christi sien solemnes (n. 346).

- Posició medial

- Pre-tònica:

entrecanuiadement (n. 169).

Aporteran lo test e gramial (n. 170).

E lo custos donerà dues candelas (n. 171).

- Posició final:

Si serà emperò die ferial (157).

E are no-s preticha que-y vinguen (n. 164).

- Femenins amb -e:

Un·altre cape de xemellot blanch (n. 131).

Aporterà la casulle de xemellot vermell (n. 135).

Ab domàtige de carmessí (n. 138).

Tocharan la campane apel·lade Philomena (n. 157).

- Verbs amb -e:

Acadade la dite Picabarayha (n. 91).

Comense les Vespres a l'altar maior (n. 172).

E per ço s'enticipe lo tochar mige hora anans (n. 172).

c) Altres fenòmens:

- Assimilacions: benificiat (n. 174).

- Dissimilacions: beniplàcit (n. 307); crestayll (n. 325).

- Sons vocàlics etimològics conservats que han canviat: ordinacions (n. 90).

- Tancament de -o en -u

- Davant -u tònica: acustumen (n. 110).

- Davant -u atona: acustumade (n. 119).

- pronom HO (U) E tenen hauer hun traginer qui·u aport e qui·u torn a la sacrastia (n. 766).

- En hiat: cruat (croat) n. 230.

2.3 CONSONANTISME

a) Assimilacions

Emuperò a Tèrcia (n. 142).

b) Conservació de sons i grups etimològics

E vuy no s'acustume que nigu vage descals (n. 193).

c) Dissimilacions

Seruar lo dit orde (n. 95).

d) Epentesi

E lo preuera qui tindrà lo càrrech de la caldereta (n. 155).
Si dita festiuitat indrà en lo Diumenge dels Rams (n. 172).

e) Manca d'epentesi espontània

E vuy no s'acustume que nigú vage descals (n. 193).
En nigunes Matines (n. 204).
E no serà dat càlzer a nigun preuera (206).

f) Geminacions

Sagons appar per una recgla feta en lo temps del bisbe Bal·le (n. 95).

g) Simplificació consonàntica

Clara notícia de tals pràtiches (n. 90).
La dite vigília no era en dimars o en diuenres (n. 116)
E procehiran la processó (n. 165).

III. MORFOLOGIA I SINTAXI

3.1 ELS SUBSTANTIUS I ELS ADJECTIUS

3.1.1 El gènere

a) Femenins en -OR

Serà d'aquella color que aportaran a la missa maior (n. 148).
Per quant és color apta a la festiuitat (n. 165).

3.1.2 El nombre

3.1.2.1 Tractament del grup -N'S en el paroxítons i en els proparoxítons llatins

- Mots paroxítons: ordinacions (n. 90); addicions (n. 90); llissons (n. 91); sermons (n. 95); bordons (n. 96).
- Mots proparoxítons: hòmens (n. 190); órdens (n. 248).

3.1.2.2 Tractament del grup -R'S en els plurals

- Plural en -RS: primers (n. 106).

3.1.2.3 Plurals dels mots acabats en [ST]

Predomina el plural afegint sols -S: aquests (n. 94).

No hi ha plurals en -OS.

3.2.2.4 Paraules acabades en un grup de tres consonants

-RTS: parts (n. 473). No hem trobat simplificacions en -RS.

-STS: aquests sermons (n. 95). No hi ha simplificació en -TS.

-NTS: semblants essents (n. 224); essents (n. 694). No hem pogut localitzar simplificacions en -NS.

3.2 ARTICLE

3.2.1 Article determinat

A) LO/LOS

- LO

- LO + vocal: per lo argent (n. 117); per lo asperges (n. 119); per dir lo euangeli (n. 120).

- LO + consonant: lo ragent (n. 90); lo venerable (n. 90).

- Preposició EN + LO: en lo acadar (n. 91); en lo anar (n. 180).

- LOS

- LOS + consonant o vocal: per los ragents (n. 90); ab los canelobres (n. 91); los altres après (n. 120); ab los olis (n. 180).

- Preposició EN + LOS: en los siris (n. 204); en los dos dies (n. 217).

b) EL/ELS

- EL: el custos (n. 96); el diumenge (n. 142).

- ELS: els escolans (n. 165); els lentons (n. 283); en els disaptres (n. 135); a n'els canon-ges (n. 174).

c) L'/L'

- Vocal + L': que·l beneexen (n. 204); que·ls aporten (n. 124).

- L + vocal: lo retaule de l'altar major (n. 263).

d) LA

- LA + vocal: la ascensió (n. 852).

- LA + consonant: la sacristia (n. 90); en la nit (n. 149); la ciutat (n. 186).

e) LES: les hores (n. 152); les dues bassines (n. 155).

3.2.1.1 Contractes de preposició + article determinat

- A + EL: **al** darrer tret (n. 149); **al** dilluns sagüent (n. 153).
- A + ELS: **als** desús dits banchs (n. 155); **als** canelobres del cor (n. 165).
- A + LO: **a lo** altar major (n. 724).
- DE + EL
 - Davant consonant: per la part **del** cor (n. 121).
 - Davant vocal: sis **de l'**altre cor (n. 180).
- DE + ELS: en lo capbreu vell **dels** censals (n. 95); les tres cetries d'argent **dels** olis (n. 180).
- PER + LO: fetas **per lo** ragent (n. 90); **per lo** dit domer (n. 96).
- PER + LOS: **per los** ragents antichs (n. 90); **per los** de morts (n. 102).
- FINS A + EL: **fins al** portal del Camp (n. 1108).
- FINS A + ELS: **fins als** *Agnus Dei* (n. 157).

3.2.2 Article indeterminat

3.2.3 Lo neutre

a) Amb funció abstractivo-generalitzadora

- LO + **que/qual**: en tot **lo que**·y era (n. 179); **lo qual** per molt temps (n. 90).
- LO + **adjectiu**: l'encessa, **per lo** semblant (n. 103).
- LO + **preposició de**: **per lo** desús (n. 203).

3.2.4 Article personal

- EN/NA: lo dit seny **N'**Anthoni (n. 91); lo palis d'**En** Spanyol (n. 91); lo palis blau de **Na** Lana (n. 102); **Na** Picabarayha (n. 165).
- Tractaments: **venerable mossèn** Aloy Guarrigua (n. 90); **rauarend** Capítol (n. 90); la cadira del **reuerendíssimo senyor** bisbe (n. 113); **mestre** Barthomeu Catany (n. 211); Lo **Sant Pare** Calixtus ters (n. 942).

3.3 DEMOSTRATIUS

3.3.1 Els demostratius de primera persona

- AQUEST/AQUESTA: **en aquest** dia (n. 98); **aquest** serà dolent (n. 102); en **aquesta** quarta dominica (n. 110); sinó en **aquesta** (n. 120).
- AQUESTS/AQUESTES: **aquests** set siris (n. 120); e **aquests** preseexen los altres (n. 125); En **aquestes** tres processons (n. 264); en les primeras Vespres d'**aquestes** jornades (n. 395).

3.3.2 Els demostratius de segona persona

- AQUEIX/AQUEIXA: per **aqueix** portal (n. 1111).

3.3.3 Els demostratius de tercera persona

AQUELL/AQUELLES: e **aquell**, voluntàriament (n. 90); en **aquell** qui serà al campanar (n. 91); per **aquell** qui ferà Vespres (n. 138); **aquella** que lo offici requerrà (n. 146); en **aquella** orde e manera (n. 173).

AQUELLS/AQUELLES: tots **aquells** qui han acostumat hauer porció (n. 174); **aquells** a qui tocharà (n. 217); als canelobres d'**aquellas** de Matines (n. 247); acceptat **aquellas** (n. 251).

3.3.4 Els demostratius neutres

ÇO: **ço** és l'asquella de Matines (n. 91); **ço** és *Omnis spiritus* (n. 91).

AÇÒ/ASSÒ: e **açò**-s fa (n. 92); e **açò** si la missa maior (n. 98); E fet **assò** (n. 182); e tot **assò** s'acustume fer (n. 950).

3.3.5 Els demostratius locatius ACÍ, AQUÍ i ALLÍ

Ací comencen (n. 90); **ací** appar del modo que-s té a tocar per extremaunció (§182); lo qual hedifichà assí (n. 211); **assí** appar tot l'orde del tochar de tots los officis, e qui és tingut a tochar (§138); e d'**aquí** hauant (n. 95); dirà **aquí** la vide canònica (n. 110); **allí** hon no·ls tramatessen (n. 120); cobribanchs **allí** hon seuran (n. 164).

3.3.6 Pronom demostratiu en lloc de pronom personal de tercera persona

Aquell qui serà al campanar (n. 91).

Aquell qui ferà dites Vespres (n. 118).

Aquellas qui seruiren (n. 252).

Aquellas qui hauran seruit al responsori (n. 868).

3.4 POSSESIUS

3.4.1. D'un sol posseïdor

a) 3ª persona

- Formes plenes

SEU/SEUS: aquests sis del **seu** cor (n. 184); sobre lo **seu** cap (n. 188); per tots los **seus** confreres defuncts (n. 146); en après, als **seus** ministres (n. 155).

SUA/SUES: a discreció **sua** (n. 126); ab la **sua** capa (n. 130).

- Formes reduïdes

SON/SOS: Nigú no-s mourà de **son** trast (n. 180); en **son** loch acostumat (n. 182); E lo senyor bisbe, ab **sos** ministres (n. 189); lo senyor bisbe ab la casulla e **sos** ministres (n. 190).

SA/SES: Aporterà **sa** companyona (n. 994); al sermonador, lo qual ferà **ses** exclamacions y deuocions (n. 188); no dient cosa alguna sinó **ses** deuocions (n. 191).

3.4.2 De diversos posseïdors

a) 3ª persona

LLURS/LURS

- Article + **LLUR** + mot: Ab **los lurs** bordons (n. 496).
- **LLURS** + mot: Feran **lurs** absolucions (n. 519).
- Mot + **LLURS**: Los siris encessos **en lurs** mans (n. 190); **ab lurs** reliquiariis (n. 222); per **lurs** treballs (n. 332).

3.5 NUMERALS

3.5.1 Cardinals

- Formes etimològiques: **mill** (n. 90); las honze **mília** vèrgens (n. 1023).
- **DOS/DUES**: **dos** fadrins (n. 91); circa les **dues** horas de nit (n. 92); de **duas** bandes (n. 98).
- Desenes: **deu** sous als escolans (n. 149); **honse** candelas (n. 371); **dotza** capes y **dotza** bordons (n. 120); unas **guinse** tirades (n. 414); **vint** sous al ragent de la sacrastia (n. 790).
- Unitats: **hu** a cascadu àngel (n. 93); los **tres** psalms de dites Matines (n. 93); **quatre** liures sobre l'obre de la Seu (n. 96); les **sinch** horas del dia (n. 96); a las **sis** hores de nit (n. 120); les festas dels **set** goigs (n. 129); a las **nou** hores (n. 159).
- Mode de combinar: dos sous **y mig** (n. 174); lo Capítol ne dóna **vint-y-sinch** (n. 516); a dos del mes de marts any **mill D y dos**.

3.5.2 Múltiples

No·s farà festa **doble** (n. 96); luminària de **dobla** major (n. 727); festa **semidúplex** (n. 716).

3.5.3 Ordinals

Lo **primer** psalm (n. 119); al **tercer** grahó de l'altar maior (n. 304); entre lo **terc** tret e lo **quart** (n. 517); lo **ters** psalm de Vespres (n. 543); lo qual serà lo **quint** tret (n. 447); altre canonge digués lo **setè** responsori (n. 487); e entre lo **vuytè** tret y lo **nouè** (n. 510).

3.5.4 Partitius

dos sous y **mig** (n. 174); lo seny **Migà** (n. 96); la sacrastia **migana** (n. 179); la **mitat** dels lentons del cor (n. 131).

3.5.5 Quantitatius

E un **poc** abans que lo cor comens (n. 161); **per molt** temps hauia pretichat (n. 90); après, **en molt** temps (n. 90); e no les umplen **molt** (n. 177); **tants quants** volran (n. 230); tantes astes **quantas** los jurats li tremetran (n. 1106); **tants** siris com poran (n. 266); altres **tantes** tirades (n. 169).

3.6 INTERROGATIUS

En **quin** temps se deu tochar (§494); l'esquella de despertade e en **quina** hora (§494); en **quinas** dominicas haurà lignum a la processó (n. 84); en **quines** dominicas haurà lignum a la processó (§136).

3.7 INDEFINITS

algú arrencharà l'esquella (n. 91); ab **alguns** capellans del cor (n. 201); d'hun **altre** libre (n. 90); e si **altri** ferà aquesta benedictió (n. 807); **abdós** fadrins deuant la creu (n. 280); per **cascuna** part (n. 91); a **cascun** àngel (n. 93); **certa** persona (n. 120); perquè tota hora no té **hom** lo temps en se mà (n. 93); per lo mateix loch (n. 177); lo **matex** qui dirà la lissó (n. 130); en la **matexa** VII carta (n. 125); e no serà dat càlzer a **nigun** preuera (n. 206); e si no serà confrare de **niguna** de dites confraries (n. 481); no deu lexar pendre a preuera **nigú** càlzer (n. 121); Regle general que, de **qualseuol** processó (n. 251); E si lo bisbe de gràcia, o **qualseuulla** altri (n. 126); o en **qualseuoltra** altre dia (n. 112); los vestiments **qualseuolran** (n. 1090); Los lentsers no han **res** d'aquests deu sous (n. 149); en aquells qui **tal** càrrech tenen (n.90); toqueran lo seny N'Anthoni **tot** sol (n. 91); **tot** cessa (n. 108); **hun** altre lum a **un** canelobre (n. 93).

3.8 PRONOMS PERSONALS, NEUTRES I ADVERBIALS

3.8.1 Tònics

a) 3ª persona

Vagen deuant **ell** dos fadrins (n. 109).
Vestir-s'han ab **ell** un domer e un primatxer (n. 119).
Ab tot lo contengut dins **ella** (n. 180).

b) 6ª persona

E a la fi **ells** vingueren a uènia (n. 95).
E sobre **ells** la catifa maior (n. 117).
Ab los dos senys ab **ellas** (n. 131).
He l'esquella de Tèrcia ab **ellas** (n. 268).

3.8.2 Àtons

3.8.2.1 El pronom SE

a) En posició intervocàlica

Per quant may **s'és** preticat (n. 138).
E d'aquí hauant **s'és** seruat axí (n. 228).

b) En posició postvocàlica i pre-consonàntica

E quant lo dit psalm de *Laudate* **se** dirà (n. 93).
E axí **se·s** seruat (n. 95).
A las hores **se** deu seruar fins a la vigília de Nadal inclusiue (n. 98).

c) En posició postconsonàntica i pre-vocàlica

En aquesta Prima, no s·i diu *Preciosa* (n. 110).
No hauent-hi bisbe, no s·i posserà cadira (n. 155).

d) En posició interconsonàntica

Totas cosas se poden beneir (n. 811)
E lo retaula de l'altar maior se descobrirà tot (n. 814).

3.8.2.2 Els pronoms derivats del llatí ILLU

Masculí singular

a) En posició intervocàlica

E comensat que l'hage (n. 120).
Lo ragent de la sacristia és tingut acomenar-los (n. 95).
Per acompanyar lo domer a l'altar maior e tornar-lo al cor (n. 130).

b) En posició postvocàlica i pre-consonàntica

Lo qui aportarà lo Corpus Christi, metral dins lo sacrari (n. 182).

c) En posició postconsonàntica i pre-vocàlica

E quant l'haurà tochade (n. 280).
E quant l'haurà arrenchade (n. 395).

d) En posició interconsonàntica

És lo qui dirà la missa (n. 104).
Quant lo diacha criderà a la hu dels tres diachas, lo qui serà cridat (n. 180).

Masculí plural

a) En posició postvocàlica i pre-consonàntica

Allí hon no-ls tramatessen (n. 120).
Per ço és master que-ls aporten ans d'acadade Tèrcia (n. 124).

b) En posició postconsonàntica i pre-vocàlica

E quant serà pertide, apagar-los-han (n. 165).

c) En posició interconsonàntica

- Ús proclític:

Vestiments de brocat blanc, los més bells qui hi seran (n. 329).

- Ús enclíctic:

Lo clauari de la Seu té càrrech d'hauer aquests preueras e ordonar-**los** (n. 345).
E lo roder fer-**los**-ha senyal (n. 394).

Femení singular

a) En posició intervocàlica

Axí·u manà misser Jordi Gual, qui **l**'ha lexade (n. 94).

b) En posició postvocàlica i pre-consonàntica

E si canonge no **la** dirà (n. 146).
E lo beneficiat dirà la missa o **la** farà dir (n. 937).

c) En posició postconsonàntica i pre-vocàlica

- Forma elidida:

E quant **l**'haurà tochade (n. 280).

- Forma plena:

E aperellar-**la** entra lo bancal del cor (n. 124).

d) En posició interconsonàntica

En espolsar-**la** bé e netegar-la (n. 183).
lo fossar és tengut d'humplir-**la** d'ayguo (n. 196).

Femení plural

Encare que canonge **les** fasse (n. 204).

3.8.2.7 El pronom NE

a) En posició intervocàlica

E d'aquells qui **n**·i lexeran (n. 96).
Se **n**'aniran a la sacrastia (n. 189).
Anar-se-**n**'han a la sacrastia (n. 225).
No **n**'hauran lo quart (n. 226).

b) En posició postvocàlica i pre-consonàntica

Per aquells qui·**n** tindran (n. 160).
Lo qual dit virey **ne** ferà part als jurats y officials (n. 192).

c) En posició interconsonàntica

Alguns mals cristians **ne** tremetien en Barbaria per menyspreu (n. 211).

E primerament és tingut lo dit ragent deduir-**ne**, dels dits diners o del pa (n. 384).
Lo Capítol **ne** dóna vint-y-sinch (n. 516).

3.8.2.8 El pronom HO

a) Ús proclíctic

Quant l'hora **ho** requerrà (n. 121).
Encare que la consuetat del cor **ho** digue (n. 139).
Axí-**u** manà misser Jordi Gual (n. 94).
Hun traginer qui-**u** aport e qui-u torn a la sacristia (n. 766).

b) Ús enclíctic

Remet-**ho** a la dita dominica LXX (n. 159).
E lo sacrista és tingut a pagar-**ho** (n. 766).

3.8.2.9 El pronom HI

a) Amb els verbs HAVER, DEURE i ESSER

Per no haver-**hi** compliment d'argent (n. 131).
No **hi** haurà missa dels escolans (n. 138).
Perquè **hi** ha ultre forssat (n. 142).
En aquesta festa, **hi** deu hauer sermó (n. 836).
Sia-li dat capa morade de las bonas qui **hi** sien (n. 91).

b) Altres casos

E per defalliment, **hi** posseran palis morat (n. 146).
Los vestiments per lo senyor bisbe, si **hi** serà (n. 155).
E aportaran-**hi** la caldereta y salpasser d'argent (n. 168).

3.8.2.10 El pronom LI

a) Ús proclíctic

E fer-los pagar axí com **li** plaurà (n. 125).
Sols **li** aportaran una capa de xemellot blanch (n. 130).
Tostemps **li** serà aperellade la desús dite cadira (1090).

b) Ús enclíctic

Sia-**li** dat capa morade de las bonas qui hi sien (n. 91).
Vagen-**li** deuant dos fadrins de l'altar (n. 91).
E vestir-**li**-ha dite capa per anar encensar (n. 103).

3.8.2.11 Combinacions binàries de pronoms febles

SE'N

- Ús proclític:

En altre dia, no se'n poden dir (n. 110).
E per defalliment se'n sia-hi mes un palis blanch (n. 111).
Anans no se'n deu donar (n. 156).

- Ús enclític:

Tornen-se'n dins l'església per lo mateix loch (n. 177).
Anar-se'n-an a la sacristia (n. 230).
Lo dit roder pujar-se'n-a al campanar per tochar Laudes (n. 322).

N'HI

E d'aquells qui n'i leixeran (n. 96).
O altre més bell si n'i haurà (n. 117).

3.9 RELATIUS

3.9.1 Relatiu àton QUE

a) En funció de subjecte

- Amb antecedent de cosa:

Un palis, aquell que semblerà a n'al ragent (n. 633).

- Amb antecedent neutre:

Al dit loch de la taula en tot lo que-y era (n. 179).
E tot lo que s'acustuma aportar als altres disaptes (n. 305).

b) En funció de CD

- Amb antecedent de cosa:

Lo maior o lo manor, lo que volran (n. 828).

- Amb antecedent neutre:

Acceptat lo que offerran al peu de l'altar (n. 383).

c) En funció de CC de temps

En qualseuolra die que vingue (n. 1029).

3.9.2 Relatiu tònic QUÈ

AB + QUÈ:

Pendrà lo seu siri **ab què** haurà tret lo lum beneyt (n. 201).
E ab les barres **ab què** s'acustume de portar (n. 280).

DE + QUÈ:

Tocharan les horas **de què**-s vulla (n. 152).

EN + QUÈ:

Ab lo camis y stola **en què** haurà dit la missa (n. 161).
E si les Vespres seran d'algun sant o sancta **en què** hagen axir fora lo cor (n. 163).

3.9.3 Relatiu QUI

En oracions adjectives

a) En funció de subjecte

- Amb antecedent de persona

En aquell **qui** serà al campanar (n. 91).
Axí·u manà misser Jordi Gual, **qui** l'ha lexade (n. 94).

- Amb antecedent de cosa

Los siris de la bancalade **qui** cremen deuant l'altar maior (n. 118).
Una capa blanca de las bellas **qui** hi seran (n. 119).
Sien aportats al cor quatre siris **qui** cremen (n. 120).

b) Precedit de preposició (a, de, per)

- Amb antecedent de persona

Deuant la tombe del rey, **a qui**-s ferà la primera stació (n. 155).
Vestir-s·a lo sotdiacha **a qui** tocharà (n. 177).
Per gouern del **qui** tindrà la dita sacrastia (n. 90).

En oracions substantives

- Amb antecedent de persona

En aquell **qui** serà al campanar (n. 91).
En aquella cadira d'aquell **qui** ferà dites Vespres (n. 118).

- Amb antecedent de cosa

E quant a l'acadar, aquella **qui** primer haurà tochat (n. 397).
No aporteran capes al cor, ans aquellas **qui** hauran seruit al responsori de las primeras Vespres (n. 868).

3.9.4 Relatiu compost

a) Precedit de preposició (a, ab, de, en, per, sobre)

A las quals dites ordinacions (n. 90).
Lo dit paualló, dels quals preueras lo bosser té càrrech (n. 180).
Ferà aperellar ayguo calde en la qual ferà metra un poch d'espich (n. 184).
Dels frares manors obseruants, en lo qual gloriosament finí sos dies (n. 211).
Una taule ab toualles molt netas e primas, sobre la qual possauen bessina d'argent e pitxer (n. 208).

3.9.5 Relatiu ON

a) Precedit de preposició (a, de)

Ha hon consernex totes les cosas de la sacrastia (n. 90).
Ha hon acostumen estar les consuetas (n. 110)
D'aquella part d'hon serà lo cor (n. 118).
Ferà aportar dos siris a l'altar d'hon serà la festa (n. 252).

b) Sense preposició

Al feristol major del cor, hon acostumen estar les consuetas (n. 256).
Per lo portal hon seran exides (n. 264).

3.10 ADVERBIS

3.10.1 Adverbis de lloc

Ací comencen (n. 90); ací appar del modo que·s té a tocar per extremaunció (§182); lo qual hedifichà assí (n. 211); assí appar tot l'orde del tochar de tots los officis, e qui és tingut a tochar (§138); d'aquí hauant (n. 95); dirà aquí la vide canònica (n. 110); allí hon no·ls tramatessen (n. 120); cobribanchs allí hon seuran (n. 164); entrarà dins l'esglàsia (n. 98); entreran dins la sacrastia més dintre (n. 330); lo portal qui està darrera l'altar maior (n. 189); posseran un escabell deuant l'altar (n. 191); axí com ya és dit demunt (n. 204); totes les capes belles sobre la dite taule (n. 208); e sota lo camis, posseran una stola (n. 1090); e sots lo paualló aniran los tres diachas (n. 180); les cerimònies devall scrites (n. 1119); e posseran un tepit bax en terra estès (n. 654); e tots los grahons d'alt fins baix cuberts de tepits (n. 125); hun altre lum a un canelobre prop del dit altar maior (n. 93); en aquell spay prop la porta (n. 208); e quant esteran deuora la porta de Sancta Eulària (n. 1109); dins la qual haurà la desús dite escudelleta d'argent (n. 178); e deuant lo diacha auant a dir lo euangeli (n. 315); e possar-s·a destràs l'altar maior (n. 338); en lo crucifixi enmig (n. 701); e encenserà dins lo sacrari et defora (n. 182); e quant los canonges seran fora l'altar (n. 189); e saguint arreu l'altre any (n. 95).

3.10.1.1 Adverbis que indiquen l'espai al voltant d'una cosa

Selmegeran ab le care deués l'altar maior (n. 177).

3.10.2 Adverbis de temps

E un poc **abans** que lo cor comens aquell vers (n. 161); Tèrcia, Sexta y Nona se diran **enans de** la missa maior (n. 302); Per Matines, **ans** de las sis horas de nit (n. 309); repicaran totes las campanes per tres vegades; e **primer** d'aquests aniran dos fadrins de l'altar (n. 697); en aquesta quarta dominica, **mentre** que a las Metines de la dite dominica se dirà l'homelia (n. 110); e **dementre** que la lissó se dirà (n. 120); los tres spitals que **entigament** hauia en aquesta ciutat (n. 125); cremerà aquesta candela sola **tant quant** diran los de morts y de Nostra Dona manut (n. 522).

3.10.2.2 Adverbis que expressen posterioritat

E **après** lo preuera qui aportarà les taules (n. 697); e **lauors** los dos radons seruiran per entonar a las Vespres (n. 131).

3.10.2.3 Adverbis que expressen momentaneïtat

Fou feta aquesta noue, que és **ara** la maior (n. 243); e d'aquella hora fins **are** (n. 299); feran clars axí com **ya** és dit (n. 96); e **vuy** no s'acustume que nigú vage descals (n. 193).

3.10.2.4 Adverbis amb idea de negació

Per quant **may** s'és preticat (n. 138).

3.10.3 Adverbis de manera

Així fonch fet en l'any mill CCCCLII (n. 236); totas les capes bellas, **axí** de brochat com d'altres (n. 248); entreran per lo portal de Mar de la Seu **axí com** ya és dit (n. 251); e **axí matex** encortineran la capella de Corpore Christi (n. 318); en la qual regla appar com lo dit senyor bisbe (n. 96); e acaderan **ensemps** (n. 91); los dotza preueras steran compertits per los escalons, **quasi** per los costats (n. 125); no aporteran respal·les per la cadira del domer; **sols** li aporteran una capa de xemellot blanch (n. 129); que en **tal** cas la missa serà de la festa (n. 256).

3.10.3.1 Adverbis acabats en -MENT

E aquell, **voluntàriament**, ha donat a la dite sacrastia (n. 90); sia hubert hun **encasament** per cascuna part (n. 91); e per ço no-s deuen aportar al cor los bordons en altre diade, sinó ten solament en diumenge (n. 113); acadat lo dit sermó, **inmediament** diran la missa de las betallades (n. 110); e axí aniran **entre-canuiadement** (n. 146).

3.10.4 Adverbis de quantitat

No-y haurà *Gloria* ne *Alleluia*, sinó **solament** responsori (n. 148); fa mutació en los dies de **més** o **menys** (n. 175); per ço, tocharà **tant** vespre (n. 159).

3.10.5 Adverbis d'afirmació, de dubte i de negació

Finide la missa, **tenbé** darà la benedicció com lo bisbe maior (n. 125); E per quant la pràtica **no** es manifesta (n. 90); nota que, si **per ventura** en lo die de Corpore Christi pluuia (n. 340).

3.11 CONJUNCIONS

3.11.1 Conjuncions adversatives

En lo disapte de las dites octaues de Parici, són IX lissons, **emperò** a Tèrcia tocharà N'Anthoni (n. 142); en tal dia no·y haurà **sinó** una missa (n. 108); e no·s tirarà pus, **sinó que** sia leuade (n. 169).

3.11.2 Conjuncions causals

Car si les Matines se fèran d'algun sant, fèran sagonés ramès al sentoral (n. 130); **per quant** cascun any eran en qüestió, **per causa** del diacha e sotdiacha (n. 189); no tocharan la prossa, encare que·s digue, **per ço com** après *Sanctus* han a tochar lo seny Migà (n. 142); no aporteran lignum en la processó, **per ço que** canonge no acustume dir aquesta missa (n. 150); e açò·s fa **perquè** los preueres sàpien que en l'endemà hi ha anniuersari (n. 92); o aquells que·ls aparrà **puys** sien blanchs (n. 242).

3.11.3 Conjuncions completives

E si la missa no serà de rèquiem, **que** sia de III lissons (n. 525).

3.11.4 Conjuncions concessives

E en aquests dos dies, **encara que** no·y hage de morts (n. 302).

3.11.5 Conjuncions condicionals

E fets dits clars, tocharan lo seny Migà **si**, donchs, l'endemà no·s farà festa doble (n. 96).

3.11.6 Conjuncions consecutives

Posseran a l'altre part de l'altar altre candela encesse, **per manera que** dos lums cremeran a l'altar major (n. 522).

3.11.7 Conjuncions continuatives

Essent la missa de rèquiem; **altrement**, no (n. 158).

3.11.8 Conjuncions copulatives

Per manament **e** preguàries del rauarend Capítol (n. 90); acceptat que no sia la dominica LXX **et** L (n. 144); los escolans **y** lanterns són tinguts aperellar (n. 149); enfre lo retaule **i** l'altar (n. 189); no s·i aporten al cor capes **ni** bordons (n. 239).

3.11.9 Conjuncions disjuntives

E a l'altar maior, encendran quatre ciriets vermells **o** blanchs (n. 308).

3.11.10 Conjuncions distributives

No cal aportar capes **ni** bordons per lo darrer responsori, **ne** candelas per lo salamó (n. 294).

3.12 PREPOSICIONS ÀTONES

3.12.1. Usos de les preposicions A i EN

A

a) Introduint un CD

Per anar encensar **al** domer (n. 102).

b) Introduint un CI

Les dues de brochat, qui hauran seruit **als** dos canonges (n. 126); és tingut a donar sinch sous **als** dits escolans y lanterers (n. 149).

c) Amb CC de lloc

- Lloc físic:

- Assenyalant situació, repòs

Sia aperellade **a** la sacrastia una capa de setí blau (n. 102); diran al cor Prima, Tèrcia, Sexta y Nona sens lum **a** l'altar (n. 187).

- Per assenyalar direcció o moviment

Tornen los dits bordons **a** la sacrastia (n. 113); anirà **a** l'altre cor per lo matex (n. 185).

- Lloc figurat

Dominica secunda Aduentus, **a** las primeras Vespres (n. 102); **a** las Matines, sia tochat axí com ya és dit en la dominica primera Aduentus (n. 103).

d) Amb CC de temps

A las X hores de la nit, entren los preueras al cor per Matines (n. 110); tocharan N'Aloy **a** las sis hores de nit (n. 120).

e) Amb CC de manera

Feran senyal e tocharan la doble maior **a** conegude dels escolans (n. 118).

f) Amb verbs

Per quant los qui an entonar per la missa tenen **a** comensar l'offici darera l'altar maior (n. 113); allí hon no·ls tramatessen, la sacrastia los té **a** fer (n. 120); lo dit

lauament tochara **a** fer al senyor bisbe maior (n. 184); E quant se dirà la VII lissó, vage's **a** vestir a la sacrastia un canonge (n. 120); és tingut **a** donar sinch sous als dits escolans y lanterers (n. 149); axirà de la claustre per entrar **a** l'església (n. 124); lo domer a l'altar maior per encensar e tornar **al** cor (n. 301).

EN

a) En sentit locatiu

- Lloc físic

- Per assenyalar situació o repòs

Se deu possar **en** l'altar maior lo pali d'En Pera Farrer blau (n. 106); les dites Vespres seran **en** l'esglàsia (n. 131).

- Per assenyalar direcció o moviment

Entrant la processó **en** l'esglàsia (n. 133); la processó del dit cos tornerà **en** l'esglàsia (n. 476).

- Lloc figurat

En las reglas de la luminària en festas de IX lissons (n. 653).

b) En sentit temporal

Per quant **en** aquests dies se toquen les horas e són dejunis (n. 100); e si **en** tals dies hi haurà sanct de III lissons (n. 101); e **en** après doblaran lo seny Migà e N'Anthoni (n. 124).

c) Introduint expressions modals

Ferà seu **en** aquesta manera (n. 125).

Aporteran lo Corpus Christi a la casa sancta, **en** aquest orde sagüent (n. 181).

d) Introduint un infinitiu complement de verb (= A/DE)

Los altres preueras elegits **en** compenyar lo dit reuerendíssimo senyor bisbe (n. 125); e ab les barres ab què s'acustume **de** portar (n. 280); resteran darrés **en** acadar (n. 310).

e) Equivalent a la preposició A:

Fins en aquella antíphona de Laudes de morts (n. 120); fora l'església, **en** la nit deuant (n. 457); la processó del dit cos tornerà **en** l'esglàsia (n. 476).

f) Altres casos

Per quant s'ha incorporat **en si** los tres spitals (n. 125).

AN

E en lo primer fas, lo ragent perteix a n'els canonges (n. 174).

3.12.2 Preposicions DE i AMB

DE + QUÈ tònic:

Tocharan les horas de què-s vulla que-s farà lo offici (n. 152).

AB/AMB

Sia fet senyal ab l'esquella Pendrà lo seu siri ab què haurà tret lo lum beneyt (n. 201); e ab les barres ab què s'acustume de portar (n. 280).

3.12.3 Usos de PER i PER A

PER

a) Davant infinitiu

Sia aperellade capa de xemellot morat per lo dit domer per anar encensar (n. 96).
Si los primers seran dolents, que no sien per star (n. 106).
Dos de pinyacles, per entonar a las Laudes (n. 110).
E serà fet senyal per acadar la dite doble (n. 118).

b) Altres casos

No tocharan per *Agnus* après *Sanctus* (n. 99).
Regla general que, per tots los dies de l'Aduent (n. 100).
E si per temps aquest serà dolent (n. 102).
Ab los bordons d'argent de pinyacles, per los qui entoneran per la missa al cor (n. 104).
A las dues horas de dia per senyal de Tèrcia (n. 112).

PER A

a) Davant infinitiu

Un·altre capa de xemellot blanch per lo domer per a fer Laudes (n. 110).
Exiran lo preuera e sos ministres per a dir la missa (n. 113).

b) Altres casos

E per a las sagones Vespres, sia aperellade a la sacrastia capa blaque (n. 111).

3.13 VERBS

3.13.1 Observacions generals

a) La majoria de les formes verbals estan en segona o tercera persona, amb predomini del futur i de l'imperatiu, com és lògic en un text dispositiu.

E quant serà ben acadade, arrencharan Ne Picabarayha (n. 91); quant lo reuerendíssimo senyor bisbe presidirà aquesta missa maior, ferà seu (n. 125); posseran un lum a l'altar maior (n. 525).

b) Absència de gerundis en -QUENT o -GUENT:

Ço és dient (n. 91); e si no serà condessent (n. 91).

c) Conservació vocal etimològica del radical en el participi del verb TENIR i derivats:

Sagons en lo capbreu dels censals de la sacrastia és contengut (n. 118).

d) Ús de l'auxiliar ESSER en lloc d'HAVER en el pretèrit indefinit i en el pretèrit imperfecte:

Per quant may s'és preticat (n. 138).

Hauia regit lo officialat del senyor bisbe e era stat vicari (n. 186).

e) Alternances en el radical del futur del verb TENIR:

Se tendrà aquest orde en lo tochar (n. 827); e aquest orde se tindrà en la festa de sancta Eulària (n. 827).

f) Futur compost:

- Amb l'auxiliar HAVER:

Lo palis qui haurà fer nit a l'altar de Sant Urbà a la sua festa (n. 855).

- Amb l'auxiliar ESSER:

E quant lo euangeli de la dite missa serà dit (n. 835).

- Inversions:

Acadade que serà dite missa (96).

- Sense el pronom feble:

Lo domer al cor quant haurà dite la capitula (n. 107).

g) Condicional compost amb l'auxiliar HAVER:

En tal cas la processó s'hauria a transportar a l'altre diumenge (n. 340).

h) Formes de passiva:

Sia fet senyal ab l'esquella (n. 91); que ans que sia acadat los bestarà temps de rodar l'església (n. 529); fonch ordonat que lo Corpus de Sant Bernat fos aportat primerament a la sacrastia (n. 182); de la festa de sant Thomàs y de sanct Domin-

go, **se fes** festa d'altar (n. 829); ordenà que **fos fet** festa solemna de N'Aloy (n. 881).

i) Article davant l'infinitiu:

E en **lo** acadar, resterà tochant lo seny Migà (n. 91); tot és solemna fins en **lo** tochar (n. 133); en **lo** traure de la veracreu (n. 161); e en **lo** anar, pesseran deuant la capella de Sant Guabriel (n. 188).

3.13.2 Concordança del participi

a) Amb l'auxiliar HAVER

- CD darrere el verb

Per complaure al desús dit reuerent Capítol **ha ordenat** lo present libre (n. 90).
E d'equí hauant se n'ha **fet** doble manor (n. 942).

- CD representat pels pronoms febles de 3ª persona

Axí·u manà misser Jordi Gual, qui **l'ha lexade** (n. 94).
E ten prest que **l'hauia comensat** (n. 729).

b) Amb l'auxiliar ESSER

E si los jurats seran **vinguts** a l'església (n. 242).
Axí com seran **anats** a la processó (n. 669).
E quant les horas seran **dites** (n. 840).

c) Participis solts

E **tochades** Laudes, lo regent farà aportar tot l'argent a l'altar maior (n. 272).
Tocharan, **fets** los clars de morts (n. 934).

3.13.4 Perífrasis d'obligació

Aquest orde de tochar a las hores **se deu seruar** fins a la vigília de Nadal inclusiue (n. 98).

És de necessari que, a las X hores de la nit, entren los preueras al cor per Matines (n. 110).

Al darrer fas, **han hauer** d'aquesta porció (n. 174).

Aprés **alsar-se-ha** de peus e encenserà (n. 190).

Per quant al Disapte Sant **se té de** beneyr la dite ayguo (n. 196).

La sacrastia los **té a donar** tots los ornaments (n. 345).

Hun altre canonge **hagués a dir** la setena lissó (n. 487).

E per ço, los jurats són **tinguts a donar** quatre ciris vermells, qui **han de** cremar en tots los officis al cor (n. 790).

3.13.3 Usos dels verbs ESSER i ESTAR

3.13.3.1 Amb locatius

a) ESSER

D'aquella part d'hon serà lo cor (n. 120).
Un professional ha hon serà la prosse (n. 204).
Al costat de la custòdia hon serà la veracreu (n. 226).

b) ESTAR

La creu qui està a la rode (n. 472).

3.13.3.2 Amb participis i adjectius

a) ESTAR amb participis

Se vestirà axí com estarà compost (n. 1090)

b) ESSER amb participis

Axí com és acostumat (n. 166).
A bé que cascuna ya és scrita ab esmalt sobre la cuberta (n. 178).
Fonch ordonat que lo Corpus de Sant Bernat fos aportat primerament a la sacrastia (n. 182).

c) ESTAR amb adjectius i adverbis

E un lanter estarà fins a las quatre horas de nit (n.185).
E lo siri pasqual estarà alt sobre los ascalons de la dite font (n. 280).

d) ESSER amb adjectius i adverbis

Ab los tauayolins, mentre que serà bo (n. 111).
E si serà guast (n. 131).
Altre vert ab la passió, si millor serà (n. 164).
És de necessari que, a las X hores de la nit, entren los preueras al cor per Matines (n. 110).

e) Altres casos

Lo tochar de las Completas e dels Fassos està a la discreció del ragent (n. 175)
Si volran dar candelas vermellas, està a lur voluntat (n. 518).
Aquesta absolució està a càrrech de l'obrer (n. 1012).

IV. OBSERVACIONS SOBRE EL LÈXIC¹⁹¹

a) Vocabulari litúrgic actualment en desús:

bisbal (n. 44); camisa (n. 184); collars (n. 177); companyó (n. 125); crossa (n. 187); efod (n. 155); ninou (n. 131); oferenda (n. 223); parisi/parici (n. 135); pavalló (n. 10); perdons (n. 941); theoris (n. 178); tomba (n. 149).

b) Termes i expressions, especialment del lèxic campanístic, que no apareixen en el DCVB i ni en el DECLLC:

fer clars (n. 91); tocar de dues bandes (n. 92); fer tirades (n. 93); fer un bon tret (n. 93); fer tirades altes (n. 94); fer dobles (n. 112); efod (n. 155); fer gran tret (n. 204); leginder (n. 367).

c) Termes i expressions, el sentit dels quals no és registrat en el DCVB i ni en el DECLLC:

ensegonar (n. 91); arrencar (n. 91); tocar per bon toc (n. 477).

¹⁹¹ Vegeu les notes a peu de plana i l'apartat de lèxic a l'índex de contingut.

CONCLUSIONS

1. Les consuetes són els llibres litúrgics de la litúrgia romana que serveixen per ordenar i regular el culte litúrgic en una església determinada, seguint el curs de l'any litúrgic. Així, doncs, contenen bàsicament costums litúrgics i, des d'un punt de vista de la tipologia literària (GREGORI-CARROLL-MIRALLES), es classifiquen entre els textos cerimonials.

a) A Catalunya, Mallorca i València, es conserven 49 consuetes pretridentines, la majoria de les quals daten dels ss. XIV-XV i estan escrites en llatí. Pertanyen a la litúrgia romana mixtificada amb la gal·licana, per bé que conserven nombroses restes de la litúrgia hispànica suprimida a Catalunya al s. IX.

b) Els llibres litúrgics pretridentins de la diòcesi de Mallorca tenen aquestes mateixes característiques i són un testimoni de la llibertat en l'ordenació de la litúrgia diocesana a l'Edat Mitjana per part dels bisbes i el Capítol de la Seu.

2. La consuetada de la Seu de Mallorca fou escrita el 1511 pel domer Mn. Joan Font, *Roig*, servint-se de la documentació preparada per Mn. Eloi Garriga; tots eren dos oficials del Capítol, però no beneficiats de la Seu.

a) Mn. Joan Font és el liturgista mallorquí més important del s. XVI i fou també encarregat de la sagristia de la Seu. Va tenir relacions amb els principals humanistes del seu temps, molts dels quals formaven part del Capítol catedralici. És l'autor de l'*Ordinarium de administratione sacramentorum* de 1516 i, probablement, de la consuetada de sanctis del mateix any.

Mn. Eloi Garriga va ésser també sagrista de la Seu i realitzà un important treball de compilació dels costums litúrgics catedralicis, que és la base de la consuetada de sagristia.

b) El cos original del manuscrit presenta insercions de nous textos, correccions i esmenes, i l'examen del còdex mostra que fou utilitzat almenys fins a la meitat del s. XVII, malgrat la implantació dels nous llibres reformats segons els criteris del concili de Trento a partir de 1572.

c) Després de la seva retirada com a llibre litúrgic en ús, a causa de la seva substitució per la consuetada del Dr. Miquel Reus (1724), la consuetada de sagristia va ésser redescoberta pel P. Jaume Villanueva a mitjans del s. XIX i ha estat estudiada pels investigadors de la música i el teatre medievals. De tota manera, generalment no ha estat examinada de primera mà i per això no sempre són exactes ni completes les dades que se n'han extret.

3. La litúrgia catedralícia que presenta la consuetada de sagristia té aquestes característiques:

a) Un calendari litúrgic bàsicament romà amb restes de santoral hispànic de procedència catalana i una organització horària segons les hores de dia i de nit.

b) Un espai litúrgic condicionat per l'estat de la construcció de la Seu, que el 1511 arribava a la quarta volta, i té com a centres la capella reial i el cor canònic enmig de la nau central. Aquest espai serveix de marc a les nombroses processons interiors, i s'amplia a les processons exteriors pel claustre i la Ciutat.

c) Un clergat nombrós, estrictament jerarquitzat, en el qual duien el pes de les celebracions els oficials del Capítol més que els canonges. Pel que fa al bisbe, l'absentisme sovintejat dels bisbes titulars a l'Edat Mitjana feia que moltes celebracions episcopals fossin presidides pels bisbes de gràcia. D'altra banda, la participació del poble estava limitada pel fet que la litúrgia era íntegrament en llatí, encara que el sentit medieval de corporació feia que el laïcat no se sentís del tot exclòs de l'acció litúrgica.

d) Un culte esplendorós per la qualitat i la quantitat d'ornaments litúrgics segons el grau de solemnitat de les festes, pels estris que s'hi empraven, per la decoració i l'ornamentació de la Seu amb teles, tapisos, frontals i llums, i per la intervenció d'un gran nombre de ministres.

e) Una litúrgia regulada pel toc de les campanes, que tenien també un ús social d'organització de les activitats ciutadanes.

f) Una tradició litúrgica autòctona, controlada pel bisbe i el Capítol, dins l'àmbit de la tradició litúrgica romana.

4. La consuetud de sagristia és un testimoni de les litúrgies dramatitzades medievals que trobam als llibres litúrgics d'abans de la reforma litúrgica del concili de Trento.

a) Aquestes representacions tenien com a principal objectiu excitar la pietat del clergat que en participava i la del poble pla que hi assistia. Per aquest motiu, sobretot si es feien a les celebracions mateixes, en formaven part com un element més. La seva posterior supressió està relacionada amb els assaigs de reforma eclesial durant la baixa Edat Mitjana, amb el moviment espiritual de la "devotio moderna" i amb l'ideal religiós de l'humanisme, que es reflecteixen en els decrets del concili tridentí.

b) Les teatralitzacions litúrgiques tenen com a claus d'interpretació la literatura dels exemples, la prevalença del tema de l'encarnació en la teologia litúrgica medieval, la interpretació al·legòrica dels ritus litúrgics, la mentalitat germànica subjacent a la litúrgia romana mixtificada amb la gal·licana a partir del s. IX, la praxi del *ritus paschalis* d'origen germànic i, segurament, la relectura de les narracions dramatitzades del Nou Testament.

c) A la consuetud de sagristia, les litúrgies dramatitzades més importants, endemés d'altres elements teatrals que s'hi relacionen, es distribueixen en els dos cicles de l'any litúrgic medieval, el cicle de Nadal i el cicle de Pasqua.

- No duu el text de les representacions, perquè estaven als anomenats "cartells" o "consuetes", com les que hi ha a l'anomenat *Manuscrit Llabrés*; per aquesta causa, les dades que en forneix la consuetud s'han de completar amb altres fonts.

- No conté rastres de teatre assumpcionista o veterotestamentari, ni tampoc al·legories de l'Església, la mort i les virtuts, o altres de semblants.

- Sembla que la llengua predominant és el català, encara que mesclat amb intervencions en llatí.

- Els "actors" són tots membres del clergat de la catedral; per tant, no es tracta d'actors professionals.

- No dona notícies dels aparells que s'utilitzaven a les litúrgies dramatitzades i que són àmpliament coneguts per la documentació.

d) Pel que fa al cicle de Nadal:

- Les representacions estan emmarcades en les anomenades "llibertats de desembre", degudament cristianitzades, per bé que les més importants estiguin a l'octava de Nadal.

- S'inicia amb l'entremès del bisbetó (6 de desembre), on un infant fa de representant del bisbe sant Nicolau de Bari, patró dels escolanets. Aquest minyó substituïa el bisbe titular en la presidència d'algunes celebracions, tenia certes intervencions litúrgiques, i participava de les festes de sant Joan evangelista i dels Innocents. En tot cas, la jocositat del seu paper està ben mesurada i controlada.

- La processó dels profetes i el cant de la Sibil·la a les Matines de Nadal representen un canvi de perspectiva en relació amb les cristianitzades llibertats de desembre. En efecte, es tracta d'un exercici de tipologia bíblica i literària respecte de l'herència veterotestamentària i del paganisme grecollatí. Les dues dramatitzacions experimenten una evolució des de la consuetud de tempore a la de sagristia, caracteritzada per la consolidació de l'esquema *processó dels profetes-cant de la Sibil·la* i per la progressiva teatralització de la Sibil·la.

- La personificació de sant Esteve (26 de desembre) i de sant Joan evangelista (27 de desembre) es basa en el patronatge d'aquests dos sants sobre els diaques (sant Esteve) i els preveres (sant Joan evangelista), mentre que la personificació de sant Joan baptista, paral·lela a la de l'altre sant Joan, ve donada pel fet de dur el mateix nom al Nou Testament. En aquestes dramatitzacions, destaca la indumentària dels respectius figurants i l'absència dels sermons farcits que són documentats en altres indrets.

e) Respecte del cicle de Pasqua:

- La representació de la Cena només s'esmenta i també la seva incompatibilitat amb el lavatori de peus. Aquest és una cerimònia que té lloc fora de les celebracions litúrgiques del Dijous Sant, es fa l'horabaixa com la Cena i té un caràcter clerical.

- El davallament del Divendres Sant tampoc és descrit, però devia ésser una celebració llarga, ja que es tocaven les maçoles una hora abans. Tenia lloc després de les Matines del Dissabte Sant avançades a la vigília. En canvi, segons la consuetud de tempore, hi intervenien tres o més personatges al peu d'una creu situada enmig de la Seu. En temps de les dues consuetes, la representació devia ésser en català.

- La intervenció de Maria Magdalena i de l'àngel a la missa major del dimarts després de Pasqua té l'origen en el grup de preveres que cantaven el *Victimae paschali laudes* el dia de Pasqua segons el cos original de la consuetud de tempore i ja apareix com una dramatització al seu apèndix. Consistia, doncs, en una teatralització de la dita seqüència, hi destaca la indumentària del figurant de l'àngel i la participació d'uns fadrins que, des de davall l'altar major, rodolen per l'escalonada del presbiteri. A la consuetud de sagristia, el diàleg de Maria Magdalena amb els primatxers és en llatí, però a l'apèndix de la consuetud de tempore és en català.

- Uns figurants dels apòstols participen de la processó del Corpus, portant els símbols del seu martiri, i de la processó pel claustre a la festa de l'assumpció de Maria, duent l'estàtua de la Mare de Déu. Aquesta doble intervenció s'inscriu en el cicle pasqual, perquè el Corpus i l'Assumpció són, respectivament, un doble del Dijous Sant i de l'ascensió del Senyor.

f) Hi ha uns altres elements que poden considerar-se teatrals, com s'esdevé el Divendres Sant, en què dos ministres van amb els peus descalços, com a signe de penitència, i dos subdiaques esqueixen un camis en memòria del repartiment de les vestidures de Jesús al calvari; l'ús d'un vel davant la cara, tapant el cap o pel coll; la tradicional concelebració fossilitzada de dotze preveres al pontifical del bisbe titular a certes festes de l'any litúrgic; i la vestició de l'estàtua del bisbe residencial difunt, d'origen francès. Aquests detalls vertaderament escenogràfics reforçaven els símbols específicament litúrgics i contribuïen a donar vistositat a les celebracions.

g) Les processons per la Ciutat representen un diàleg entre la Seu i la geografia urbana, que esdevenia un espai sagrat, i també eren una eina de socialització, perquè congregaven la majoria de la població, la qual es transformava, així, en la Cristiandat en moviment. Des d'un punt de vista històric, les processons són igualment un testimoni de la toponímia i de la morfologia urbana de la Palma tardomedieval, que parcialment encara perduren. Les processons que esmenta la consuetat de sagristia presenten aquest perfil:

- Hi ha una clara conjunció d'elements religiosos i patriòtics (processons de l'Àngel custodi i de l'Estendard), i àdhuc polítics (la presència dels jurats), típica de la Cristiandat medieval.

- Tenen una estructura estacional, que marca el seu itinerari i configura els seus elements pròpiament litúrgics (cants i oracions).

- Una finalitat pragmàtica: demanar protecció per a la pàtria i subvenir les necessitats de la població.

- Una finalitat pròpiament religiosa, de mostració de les senyes d'identitat espiritual (processons del Corpus, de l'Assumpta i de la Immaculada).

5. El català de la consuetat de sagristia es caracteritza, en general, per la seva fidelitat a l'estàndard cancelleresc medieval i és una mostra del català litúrgic, el vocabulari del qual encara és viu en gran part. Els trets més destacats són:

a) Grafies:

- Polimorfisme en la representació del so alveolar fricatiu sord /z/ en Ç/SS i abundància de casos antietimològics i en el cas de C. En la representació de S, són nombrosos els casos de S inicial seguida de vocal amb E elidida. Pel que fa a SS, predominen els casos en què se segueix l'ètim.

- En la representació del so fricatiu sonor /z/, és notable l'abundància de la seva realització en SS en posició medial.

- La grafia TH sovinteja a la representació del so dental sord /t/.

- Als sons làbio-dentals, particularment per influència del llatí, destaca la duplicació de la consonant F en posició inicial, l'ús de PH en posició inicial i medial i el domini gairebé absolut de U sobre V en posició medial.

- En els sons nasals, trobam nombrosos exemples de N davant labial.

- El so palatal fricatiu /ʃ/ sovint es representa com a L a principi de mot; també es detecten casos del so palatal fricatiu sord /ʃ/ grafiat en XT a final de mot i en posició medial intervocàlica. Igualment, trobam la representació del so fricatiu sonor /z/ en I en posició medial intervocàlica.

- El so velar oclusiu sor /k/ moltes vegades és representat per CH i són nombrosos els casos de GU davant vocal en el so oclusiu sonor /g/.

- No sovintegen els casos de consonants amb grafies dobles CC i SS, però son més habituals en FF.
- Destaquen l'ús de la H per indicar l'iat i els seus casos antietimològics.

b) Fonètica:

- En el vocalisme tònic, per motius obvis, destaca la vocal neutra /ə/ a la paraula **església**, normalment grafiada **esglàsia**.
- Hi ha nombrosos casos en què la vocal àtona /ə/ representada en A/E apareix en posició inicial, medial i final, sense coincidir amb l'ètim, com també els plurals i els verbs en -AS, encara que hi ha una certa vacil·lació a les desinències. Aquest mateix fenomen es repeteix quan es posa E per A.
- En el consonantisme, són per destacar la conservació de sons i grups etimològics, les epentesis en els verbs TENIR i VENIR, la manca d'epentesi espontània en alguns casos i la simplificació consonàntica.

c) Morfologia i sintaxi:

- Absència de plurals en -OS en els mots acabats en -TS.
- Predomini de l'article LO/LOS sobre EL/ELS i presència de l'article neutre LO.
- Ús sovintejat dels demostratius neutres ÇO/AÇÒ/ASSÒ.
- En els pronoms possessius, predominen absolutament les formes de tercera persona i normalment apareixen les formes plenes per a un sol posseïdor.
- En els pronoms personals febles, predomina la forma plena en posició enclítica i, en els relatius, és extensa la utilització del pronom QUI.
- A les preposicions, pràcticament no es troba la preposició A introduint un CD, s'utilitzen indistintament les preposicions A/EN en sentit locatiu, i predomina l'ús de la preposició PER, encara que no falten casos de PER davant infinitiu en sentit de finalitat.
- La majoria de formes verbals estan en tercera persona, apareixen nombrosos casos de concordança del participi amb el verb ESSER, i destaca l'ús del verb ESSER amb locatiu i participis.

d) Els textos afegits i les interpolacions mostren la progressió del polimorfisme ortogràfic, de la dialectalització i de la castellanització de la llengua formal.